

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**FIKİH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARIN
KAZASI**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMET ELLİKÇİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ RECEP ÖZDİREK

KASTAMONU 2019

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FIKİH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARIN KAZASI

Ahmet ELLİKÇİ

Danışman	Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN

KASTAMONU – 2019

TEZ ONAYI

Ahmet ELLİKÇİ tarafından hazırlanan " Kaza Namazının Usûlü Fıkıh Açısından Değerlendirilmesi " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği / oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN
Karabük Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
(Danışman) Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET
Kastamonu Üniversitesi

20/09/2019

Enstitü Müdürü

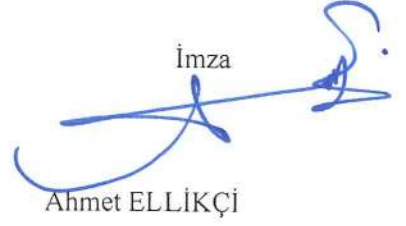
Prof.Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

.....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Ahmet ELLİKÇİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

FIKİH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARIN KAZASI

Ahmet ELLİKÇİ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK

İbadetler alanında gündelik hayatta en fazla muhatap olunan, muayyen vakitlerle sınırlandırılmış ve her bir mükellefin ferdin yerine getirmekle yükümlü olduğu namaz ibadeti, kendisinde diğer ibadetlerden cüzler taşıyan önemli bir kulluk vecibesidir. Bu vecibenin kasten veya sehven terk edilmesi durumunda telafisi gerekmektedir. Vaktinde kılınmayan namazın telafisi, fıkıh literatüründe “kaza” kavramı ile karşılanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde kazayla ilgili kelimelerin genel tasviri verildikten sonra ikinci bölümünde kaza kavramının usul-u fıkıh açısından tahlili yapılmıştır. Bununla birlikte namazların kazası temellendirilirken usûl âlimlerinin görüşlerine başvurulmuştur. Fıkıh usûlü eserlerinin emir başlığı altında incelenen kaza, asıl-vasıf ve nefsu'l-vucûb vucûbü'l-eda ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Namaz, Kaza, Eda, İade, Fâite, Emir

2019, 76 sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

**EVALUATION OF SALAAH KADÂ' ACCORDING TO ISLAMIC
JURISPRUDENCE**

MSc. Thesis

Kastamonu University
Social Science Enstitute
Department of Basic İslamic Sciences

Supervisor: Dr. Recep ÖZDİREK

Delimited by certain times and charged on every obligated individually, Salaah is an important charge of adoration that includes sides from other devotions. It, among the devotions, is the most encountered devotions in daily life. It is necessary to compensate these devotions if it is neglected inadvertently or intentionally. In the literature of Islamic jurisprudence the term used to express compensation of neglected salaah is 'kadâ'. In the first chapter the outlines of the terms related to kadâ' was discussed. In the second chapter concept of kadâ' was analyzed with regard to methodology of fikh. Moreover the opinions of scholars of methodology of fikh, were had recourse on the compensation of neglected salaah. Discussed under the title of command in the corpus of methodology of fikh, kadâ' was dealt in reference to 'asl-vasf', 'nefsu'l-vucûb' and 'vucûbu'l-eda'.

Key Words: Prayer, Kadâ', Edâ', Iâde, Fâite, Emr

2019, 76 pages

ÖNSÖZ

Allah'ın (c.c.) insanı yaratma sebep ve maksadı, kulların, kâinatın yaratıcısı olan Zatını tanıyıp O'na iman ve ibadet etmesidir. İbadet edilmeye tek layık ve müstehak olan mabud Allah'tır (c.c.). İnsan ise yüce yaratıcıya kulluğa muhtaç ve acizdir. İbadetlerin bedeni, mali ve her ikisini bir arada taşıyan şekilleri vardır. Bedeni ibadetlerin en önemlilerinden biri olan namaz, Allah'a (c.c.) imanın ve O'na gönülden boyun eğerek ibadet ve teslimiyetin fiili, kavli ve hâlî bir tezahürüdür. Varlıklar arasında insanı en üstün ve en güzel surette yaratmış olan Allah (c.c.) onu kendisine ibadetle mükellef kılarak namaz ile huzuruna davet edip muhatap kabul etmiştir.

Namaz, Kur'ân-ı Kerîm de icmalen emredilmiş olup bu emrin nasıl ne şekilde hangi şartları taşıyarak kimlerin yerine getireceği gibi tafsilatları ise Allah'ın (c.c.) elçisinden öğrenilmektedir. Hz. Rasul (s.a.s.): *“Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız siz de öyle namaz kılın”* buyurarak, kavlen ve fiilen nasıl bu ibadetin eda edileceğini ayrıca mazeret sebebiyle vaktinde yerine getirilemediği takdire ne yapılması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmada emre muhatap mükellefin namazı vaktinde usûlünce yerine getiremediği takdirde hangi dayanaklara istinaden bu namazı telafi edebileceği ele alınmıştır. Konunun kavramsal çerçeve çizildikten sonra namazların kazası usûlü fıkıh açısından tahlil edilmiştir. Son bölümde ise usûlcülerin namazların kaza edilebilmesini kitap, sünnet ve kıyas yöntemi ile temellendirme şekilleri ele alınmış ve buradan hareketle bazı ilkeler çerçevesinde konu incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma esnasında ilmî ve fikrî birkimlerinden istifade ettiğim başta danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK'e, İlam Akademisinin değerli akademik kadrosuna ve özellikle de Erhan Turan Bey'e çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmanın kaynaklarının temin edilmesinde ciddi katkıları olan Mustafa Köseoğlu ve Cemal Kalkan'a müteşekkirim. Çalışma boyunca dualarını esirgemeyen Anne-babama ve bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan eşim ve kızım Fatıma'ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ahmet ELLİKÇİ
Kastamonu, Eylül, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	I
TAAHHÜTNAME.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
II. Araştırmanın Kaynakları ve Sınırları.....	3
I. BÖLÜM.....	6
NAMAZIN ÖNEMİ, KAZA VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	6
I. NAMAZ VE ÖNEMİ.....	6
II. KAZA KAVRAMI	12
A. Tanımı	12
B. Çeşitleri	14
III. DİĞER KAVRAMLAR	18
A. Eda	18
B. İade.....	23
C. Fâite.....	24
II. BÖLÜM.....	25
KAZA KAVRAMININ USÛL-İ FIKIHLA İLİŞKİSİ VE FIKIH USÛLÜ	
ESERLERİNDE NAMAZLARIN KAZASI	25
I. KAZA KAVRAMININ USÛL-İ FIKIHLA İLİŞKİSİ	25
A. Emrin Tanımı, Mûcebi ve Delâleti	26
B. Yerine Getirilme Zamanı Bakımından Emir.....	37
II. FIKIH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARIN KAZASI.....	42
1- Edayı Vacip Kılan Emir Sebebiyle Kazanın Gerekli Olduğu Görüşü	44
2- Edayı Vacip Kılan Emir Dışında Yeni Bir Emir Sebebiyle Kazanın Gerekli	
Olduğu Görüşü	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
NAMAZLARIN KAZASINI TEMELLENDİRMEDE KULLANILAN	
DELİLLER, İLKELER VE NAMAZLARIN KAZASINA YAPILAN İTİRAZLAR	54
I. NAMAZLARIN KAZASINI TEMELLENDİRMEDE KULLANILAN	
DELİLLER.....	54
A. Kur'an-ı Kerim ile Namazın Kazasının Temellendirilmesi.....	55
B. Sünnet ile Namazın Kazasının Temellendirilmesi.....	56
C. Kıyas İle Namazların Kazasının Temellendirilmesi	61
II. NAMAZLARIN KAZASI TEMELLENDİRİLİRKEN KULLANILAN	
İLKELER	64
A. Asıl-Vasıf İlişkisi Bağlamında Kazanın Gerekliliği	64
B. Nefsü'l-Vucûb ve Vucûbu'l-Eda Bağlamında Kazanın Gerekliliği	65
C. Zimmet İlkesi Bağlamında Kazanın Gerekliliği	66
III. NAMAZLARIN KAZASINA YAPILAN İTİRAZLAR	68
SONUÇ VE ÖNERİLER	76
KAYNAKLAR	80
ÖZGEÇMİŞ	86

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselâm
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
md.	: Madde
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
v.b.	: Ve Benzeri
yay.	: Yayın Evi
y.y.	: Baskı Yeri Yok

GİRİŞ

İbadetler, Allah’a (c.c.) kulluğun en önemli yansımalarıdır. Kişinin Allah’a (c.c.) karşı duyduğu muhabbet ve ta‘zîmin neticesi olarak, iradesiyle yerine getirmesi gerekli mükellefiyetin birtakım kendine mahsus şart, sebep, şekil ve zamanı vardır. Mükellefin, Allah’ın (c.c.) emri olan ibadetleri en iyi ve en doğru şekliyle ifa edebilmesi için ibadetler hakkında bilgiye sahip olması -ilmihal bilgisi- her Müslüman için farzdır.

İbadetlerin en önemlilerinden ve günde beş vakit tekrar eden namaz ile alakalı bilinmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Namaz ibadetinin kimlere farz olduğu, hangi sıklıkla ve hangi şartları taşıyarak ne şekilde yerine getirilmesi gerektiği bu hususlardan bazılarıdır. Hayatın meşgalesi, dini hassasiyetlerin zayıflaması, insanların doğru bilgiye ulaşmasına mani olabilecek bilgi kirlilikleri gibi sebepler, günlük hayatta yapılması gereken dini vecibeleri aksatabilmektedir. Namaz günde beş defa kılınması emredilen vakitleri belirli bir ibadet olması hasebiyle insanların gündelik yaşamda unutma, meşguliyet veya keyfi davranarak en fazla aksattığı ibadetlerin başında gelmektedir. Kulluk görevini yerine getirmek isteyen bir kimsenin kılamadığı namazların telafisi için ne yapması gerektiği furû fıkıh kitaplarımızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda vaktinde kılınamayan namazların usûl-i fıkıh açısından tahlil edilmeye çalışılacaktır.

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İbadetler, Allah’ın (c.c.) insanları ve cinleri yaratılış sebebi¹ olarakta zikrettiği kulluğun dışı yansıyan tezahürleridir. Dinin asli unsurlarından olan bu görevler, Allah’a (c.c.) karşı takva, huşû gibi samimi ve içten bağlılığın bazı zaman, şart ve şekillerle ortaya konmasını ifade etmektedir. Allah (c.c.) ve Resûlullah (s.a.s.) tarafından zamanları şartları ve şekilleri belirlenen ibadetler hayatın her alanını kulluğa çevirmek için fırsatlar niteliğindedir. Bütün vecibeler, Allah’ın (c.c.) emrettiği ve onun elçisinin izah ettiği biçimde yapıldığı takdirde bir anlam kazanarak

¹ Zariyât 51/56.

geçerli olur. Bundan dolayı, ibadete ilişkin hükümleri, akıl yürütme ve şahsi kanaatler ile bilmek ve belirlemek mümkün ve uygun görülmemektedir.

Namaz günün başalamasından bitimine kadar Allah'ı (c.c.) anmak için belirli aralıklarla günde beş defa ifâ edilen, Kur'ân ve Sünnette öneminden çok ciddi vurgularla bahsedilen bir ibadettir. Namazın imandan sonra zikredilmesi, hakkıyla kılanların üzerinden fuhşiyatı gidermesi, dinin en önemli rukunlarından olması, İslam'ın namaz üzere inşa edilen direklerinden biri olduğu² kılınmadığı takdirde ahirette büyük yaptırımlarının bulunduğu ve buradan hareketle bazı âlimlerin namazı terk edenin kâfir olacağını ifade ettikleri görülmektedir. Namazın Allah'a (c.c.) karşı bir kulluk görevi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Kur'ân'da pek çok yerde emredilmiştir,³ Namaza devamlı ve cemaatle kılanlardan övgüyle bahsedilmiştir.⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) hem kavli hem de fiili olarak namazın önemini anlatmış ve *“namazı benden gördüğünüz gibi kılın”*⁵ buyurarak, namazın rukun, şart, şekil ve vakitleri ile ilgili ayrıntıları bizzat göstermiştir.

Bu kadar önemli bir kulluk görevinin bazen mazeret bazende gaflet ve kasten terk edilmekte olduğu görülmektedir. Halk arasında, medyada, okullarda birçok dini mevzunun tartışıldığı gibi vaktinde kılınamayan bir namazın daha sonra kaza edilip edilemeyeceği de tartışılmaktadır. Hayat meşgalesi veya müsait ortamın bulunamaması gibi sebepler mazeret gösterilerek namazların vakti dışında müsait olunan bir vakitte toptan kılınıp kılınamayacağı da ayrıca tartışılan konulardandır. Bu konuda makale, kitap çalışmaları, sözlü açıklamalar bulunmasına rağmen akademik olarak usûl açısından tez seviyesinde bir eserin olmamasından hareketle böyle bir çalışma tercih edilmiştir.

Bu meselenin bazı akademik çalışmalarda veya halk nezdinde usûl yönü değerlendirilmeksizin farklı gerekçelerle temellendirilmesinden kaynaklanan

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmi'u's-sahîh, Mevsuatü'l-hadisi's-şerif el-Kütübü's-sitte**: Sahihi'l-Buhârî, Sahihi'l-Müslim, Süneni Ebû Dâvûd, Câmiü't- Tirmizî, Süneni'n-Nesai, Sünen-i İbn Mace, Riyad, Dârü's-Selam, 2000, İman 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-sahîh, Mevsuatü'l-hadisi's-şerif el-Kütübü's-sitte**: Sahihi'l-Buhârî, Sahihi'l-Müslim, Süneni Ebû Dâvûd, Câmiü't- Tirmizî, Süneni'n-Nesai, Sünen-i İbn Mace. Riyad, Dârü's-Selam, 2000, İman 5.

³ Bakara 2/43, 110, 238; Nisâ 4/77; Hûd 11/114; İsrâ 17/78; Tâhâ 20/130, 132; Hac 22/78; Ankebût 29/45; Rûm 30/31; Cum'a 62/9.

⁴ Bakara 2/3; Mü'minûn 23/9.

⁵ Buhârî, Ezan 18.

problemler sebebiyle namazların kaza edilemeyeceği görüşünü savunanlar görülmektedir. Bunun aksini idda edenlerinde usûl açısından meselenin tam olarak hangi gerekçeler ile temellendirildiğini incelemeksizin açıklamalarına şahit olunmaktadır. Namazların kasten veya bir mazeret sebebiyle vaktinde yerine getirilemediği durumlarda hangi usûli gerekçelere dayanılarak bu namazın kaza edilebileceği ile alakalı malumat elde etmek açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Ayrıca usûl açısından akademik anlamda bir makale dışında bu konu ile alakalı bir çalışmaya rastlanılmamış olması da bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Namazların kazası meselesi Hanefi ilk dönem usûl eserlerinin emir bahsinde vakitle emredilmiş ibadetler kısmında incelenmektedir. Konu ile alakalı ayrı bir başlık açılmaksızın eda ve kaza bahislerinin içerisinde kazayı gerekli kılan sebebin ne olduğu ve bu konuda usûlcülerin hangi görüşte oldukları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hangi gerekçelerle namazın kaza edilebileceği usûl açısından temellendirilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle bu konuda usûle ait tartışmaları irdilemeden fikir ortaya atmak sağlıklı görülmemektedir.

II. Araştırmanın Kaynakları ve Sınırları

Namazların kazasına müteallık kavramları önce sözlük sonra ıstılahi manası verilmek suretiyle izah etmeye çalıştık. Kavramların tanımını yaparken incelediğimiz sözlülkerden İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Firuzabâdî'nin (v. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhîr*'ı, Karahisarî'nin (v. 968/1560) *Ahter-i Kebîr*'i ve Kefevî'nin (v. 1095/1684) *el-Küllîyyât Mu'cem fi'l-Mustalahat ve'l-Furuk el-Lugaviyye* adlı eserleri sayılabilir. Namazların kazası konusu fikhın hem usûl hem de furû kısmına ait bir mevzu olduğu için her iki bölüme ait eserler kaynak olarak kullanılmıştır.

Konuyla ilgili çalışmada özellikle Hanefi usûlcülerden Cessâs'ın (v. 370/981) *el-Fusûl fi'l-Usûl*'ü, Debûsî'nin (v. 430/1039) *Takvîmü'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*'ı, Pezdevî'nin (v. 482/1089) *Usûlü'l-Pezdevî*'si (*Kenzü'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*), Serahsî'nin (v. 483/1090) *Usûlü's-Serahsî*'si ve Abdülaziz el-Buhârî'nin (v.

730/1330) *Keşfü'l- Esrâr*'ı adlı eserlerinin yanısıra Şafîî usûlcülerden Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı ana kaynaklar olarak istifade edilmiştir. Bu alanda Arapça olarak yapılan araştırmalar taranmış ve genel itibariyle furû fıkıh konularını ihtiva ettiği görülmüştür. Bunların haricinde yeri geldikçe hem klasik hem de çağdaş birçok usûl kitabına başvurularak araştırmamızın teorik alt yapısı bu minval üzere oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kütüb-ü Sitte de araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Neseffî'nin (v. 710/1310) *Menâru'l Envâr*'ı, son dönem Osmanlı âlimlerinden Mehmet Zihni Efendi'nin (1846-1913) *Usûl-i Fıkıh*'ı ve Büyük Haydar Efendi'nin (1837-1903) *Usûl-i Fıkıh Dersleri* gibi eserlere de müracaat edilmiştir. Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, İbn Rüşd'ün (v. 595/1198) *Bidayetti 'l-Müctehid*, gibi furû fıkıhla alakalı eserler de araştırmaya kaynaklık etmişlerdir.

Konuyla alakalı Cumhuriyet Üniversitesi Hadis Bilim Dalı'nda yapılan "*Namazların Kazasıyla İlgili Rivayetler ve Değerlendirmeleri*", Ümit Yürekli tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve namazın kaza edilmesi meselesi hadis rivayetleri açısından değerlendirilmiştir. Yine Uludağ Üniversitesi Hadis Bilim Dalı'nda yapılan "*Hadis Verileri Işığında Namazların Kazası Meselesi*" adlı yüksek lisans tezi Esmâ Yılmazlar tarafından çalışılmış ve hadisler üzerinden konunun temellendirilmesi ve karşıt görüşte olanların itirazlarına yer verilmiştir. Marmara Üniversitesi İslam Hukuku Bilim Dalı'nda "*Eda Edilmeyen Namazların Telafisi*" adlı yüksek lisans tezi Şule Saraç tarafından daha çok furû fıkıh alanında, usûl konularına kısmen girerek hazırlanmıştır.

Ayrıca konu ile alakalı "*Hz. Peygamber'in Sünnetinde Namazların Kazası*" adlı makale Nihat Yatkın tarafından çalışılmış ve namazların kazası rivayetler açısından değerlendirilerek temellendirilmeye çalışılmıştır. "*Kur'an ve Sünnet'te Kaza Namazı*" isimli makale Ergün Çapan tarafında kaleme alınmış ve hem Kur'an hem de Sünnette bulunan delillerle namazların kazası temellendirilmeye çalışılmış ayrıca kasten kılınmayan namazın kaza edilemeyeceğine yönelik itirazlara da yer verilmiştir. "*Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım*" başlıklı makale Ali İhsan Pala tarafından yazılmış olup namazların kazası meselesini usûl

açısından değerlendiren bulabildiğimiz tek akademik eser ve bu çalışmaya ön ayak olması açısından önem arz etmektedir.

“İslam Hukuk Metodolojisinde İmam Serahsî’ye göre Emir ve Nehiy” doktora tezi olarak Orazsahet Orazov tarafından Uludağ Üniversitesi, İslam Hukuku Bilim Dalında hazırlanmış ve İmam Serahsî’nin usûl-i fıkıh konularından olan Emir ve Nehiy hakkındaki görüşlerini ihtiva etmektedir. *“Haneî Usûlünün Kurucularından Debûsî ve Usûl Anlayışı”* Hacer Yetkin tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fköltesi Yayınları Tarafından basılmış bu çalışma Debûsî’nin usûl anlayışını ortaya koymaktadır. *“İslam Hukuku Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu”* Ali İhsan Pala tarafından Atatürk Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanmış, Emir ve Nehiy konuları birçok usûlcünün görüşleri değerlendirilerek aktarılmıştır. *“Abdülaziz Buharî’ye Göre Emir Kavramı”* Mübariz Camalov tarafından Marmara Üniversitesi, İslam Hukuku Bilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanmış ve Abdülaziz Buharî’nin Emir konusunda görüşlerini ihtiva etmektedir. Yukarıda zikredilen tezler farklı usûlcülerin usûl-i fıkıhın konularından biri olan Emir kavramını izahlarını konu edinmektedirler. Namazın muvakkat olarak vacip kılınmış bir emir olması münasebetiyle bu eserler incelenerek ilgili bölümlerinden istifade edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

NAMAZIN ÖNEMİ, KAZA VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu bölümde İslam'ın beş şartından birisi olan namazın genel olarak önemini izah ettikten sonra namazın kazası ile ilgili konuya ait kavramları değerlendirmeye çalışacağız.

I. NAMAZ VE ÖNEMİ

Sözlükte duâ etmek anlamına gelen “*salât*” kelimesi Türkçe de “*namaz*” olarak isimlendirilir. Namaz, Türkçe’ye Farsça’dan geçmiş bir kelimedir.⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de “*salât*” ifadesi her iki anlamda da yer almaktadır: “*Onlar için duâ et (ve salli aleyhim)*”⁷ şeklinde sözlük anlamında kullanılırken, “*Şüphesiz namaz, müminler üzerine vakitleri belirlenmiş olarak farz kılınmıştır...*”⁸ ayetiyle de belirlenmiş vakitlerde belirli şartlardan, bilinen zikirlerden ve özel bazı rükünlerden,⁹ diğer bir ifadeyle niyet ve tekbirle başlayarak selamla sona eren belirli söz ve fiillerden ibaret olan bir ibadeti ıstılâhî olarak ifade etmektedir.¹⁰

Namaz hicretten bir buçuk yıl önce Miraç gecesinde, beş vakit olarak farz kılınmıştır.¹¹ Hadislerden elde edilen malumata göre, namazların akşam namazı hariç önce iki rekât şeklinde farz kılındığı, hicretten kısa bir vakit sonra ise öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dörder rekâta çıkarıldığı görülmektedir.¹² Kur’ân-ı Kerîm’de namazın mü’minlere vakitli bir ibadet olarak emredildiği belirtilmiştir: “*Namaz*

⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “*Namaz*”, **İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, MÜİF yay. İstanbul 2006, c. III, s. 1506.

⁷ Tevbe 9/103.

⁸ Nisâ 4/103.

⁹ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, **el-İhtiyâr lî Ta'lîlî'l-Muhtâr**, Pamuk Yay. İstanbul tsz., s.37.

¹⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, **Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc**, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, c. I, s. 169.

¹¹ Buhârî, Bed'ü'l-Halk 6; Müslim, İmân 259; Tirmizî, Salât 109.

¹² Buhârî, Kitâbu's-Salât 1.

*kıldığınız zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzerindeyken Allâh'ı zikredin. Güvende olduğunuz zaman namazı tam kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”*¹³ Bu vakitlerin hangileri olduğu bazı ayetlerde doğrudan zikredilirken bazılarında hangileri olduğuna sadece işaret edilmiştir. Sabah ve yatsı namazları ismen zikredilmiş; diğer vakitlere ise işaretlerde bulunulmuştur.¹⁴ Allâh Teâlâ: *“O halde akşama girdiğiniz zaman da sabaha girdiğiniz zaman da tesbih Allâh'ındır (daima o tesbih edilir). Göklerde ve yerde, ikindi ve öğleye erdiğiniz zaman da hamd O'na mahsustur”*¹⁵ buyurmuştur. Tefsir kaynaklarında yer aldığına göre ayette beş vakit olarak namaz vakitleri ifade edilmiştir. *“Akşama girdiğiniz”* ifadesi akşam ve yatsı namazlarına, *“sabaha girdiğiniz”* ifadesi sabah namazına, *“ikindi ve öğle vakitleri”* ifadesi de ikindi ve öğle namazına delalet etmektedir.¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de namazın nasıl kılınacağı hususunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen çeşitli ayetlerde kıyam¹⁷, kıraat¹⁸, ka'de¹⁹, kible²⁰, taharet²¹, rükû ve secde²², tekbir almak²³, avret yerlerini örtmek²⁴, gibi namazla ilgili terimlere değinilmiştir. Namazın kılınışı şekli Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Cebrâil a.s. tarafından Kâbe'de uygulamalı olarak gösterilmiştir.²⁵ Hz. Peygamber de (s.a.s.) ashâbına: *“Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız!”*²⁶ diyerek namazın kılınışı şeklini, rekât sayılarını öğretmiştir. Kendisine namaz konusunda soru soran birisine de *“iki gün bizimle kıl!”* demiştir.²⁷

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze İslam âlimleri beş vakit namaz ibadetinin farz olduğu husunda icmâ etmişlerdir. Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerden hareketle bulûğ çağına ermiş akıl sahibi bir Müslümanın üzerine günde beş vakit namaz

¹³ Nisâ 4/103.

¹⁴ Nur 24/58.

¹⁵ Rûm 30/17-18.

¹⁶ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, c. IV, s. 300.

¹⁷ Bakara 2/238.

¹⁸ Müzzemmil 73/20.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/191.

²⁰ Bakara 2/144; A'raf 7/29.

²¹ Mâide 5/6.

²² Bakara 2/43; Âl-i İmrân 3/43; Hac 22/77;

²³ A'lâ 87/15.

²⁴ A'raf 7/31.

²⁵ Müslim, Mesâcid 166.

²⁶ Buhârî, Ezân 18.

²⁷ Müslim, Mesâcid 176.

kılması farz olmaktadır. Akıl, bulûğ gibi kişiyi mükellef kılan vasıfları taşımanın yanı sıra, namaza engel olacak hayız, nifas, delilik, baygınlık gibi eda ehliyetini sakatlayan bir engeli bulunmayan kimselerin namaz kılması ittifakla farz-ı ayndır.²⁸ İlgili hükmü Cuma namazı için de geçerli kabul etmişlerdir. Cuma namazının farziyeti de kitap,²⁹ sünnet ve icmâyla sabittir.

Aynı zamanda ilgili ayet ve hadisler namazın inkâr edilmemesi gerektiği üzerinde bizlere bilgi vermektedir. Buradan hareketle İslam âlimleri namazın inkârının küfür olduğunu kabul etmişlerdir. Mâtürîdiyye mezhebine göre, kâfir iman etmekle mükellef olup, ibadet yapmakla mükellef değildir. Buna göre kâfir namaz kılmadığı için değil küfründen dolayı azap görecektir.³⁰ Eş‘ariyye mezhebine göre kâfirin namazı geçersizdir. Bununla birlikte kâfir, müslüman olmak suretiyle namaz kılmak zorundadır. Bu nedenle kâfir, hem iman etmediği için hem de namaz kılmadığı için azap görecektir.³¹ Tembellikten veya hafife almaktan dolayı namazı terk eden fâsık ve âsi olmakla birlikte kâfir olmaz. Çünkü konuyla ilgili nasslar namazı kasten terk edenin kâfir olmayacağını göstermektedir. Ahmed b. Hanbel, “*kişiyile küfür arasında namazı terk etme*”nin olduğunu söyleyen nasslara dayanarak namaz kılmayanın kâfir olduğunu söylemiştir.³² Hanbelîlerin dışında kalan mezhepler, namazı terk edenin kâfir olacağıyla ilgili nassları, namazsızlığın kâfirin sıfatı olduğu, namaz kılmayan kimsenin kâfir olmayacağı, ancak ahirette kâfirin akıbetine uğratılacağı şeklinde izah etmişlerdir.³³ Aynı zamanda namaz, bedenî ibadetlerden olup bir başkasının niyâbeten bu vazifeyi yapması diğer kişinin üzerinden bu mükellefiyeti kaldırmaz. Her ne kadar namaz, bedenî bir ibadet olsa da kişinin manevi ve ahlaki dünyasına tesiri ayet ve hadislerde ifade edilmektedir. Allâh Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de “*namazı gereği gibi kıl; şüphesiz ki namaz, her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar*”³⁴

²⁸ Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî), **el-Vecîz fî Usûlî'l-Fıkh**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, s. 91.

²⁹ Cum'a 62/9.

³⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **Usûlû's-Serahsî**, tahk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Kahraman Yay., İstanbul 1984, c. I, s. 52–53.

³¹ Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, **el-İhkâm fî Usûlî'l-Ahkâm**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., c. I, s. 124; Bekir Topaloğlu, **Kelam İlmine Giriş**, Damla yay., İstanbul 2004, s.147.

³² Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **el-Muğnî**, Beyrut 2008, c. II, s. 116-117.

³³ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, **Bidayetü'l-Mûctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004. s. 88; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 37; Müddessir 74/43.

³⁴ Ankebût 29/45.

buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu durumu şu sözü ile ifade etmektedir; *“Allah (c.c.), beş vakit namazı farz kıldı. Her kim, bu namazların abdestini tam alır, onları vaktinde kılar, rükû ve huşularını eksiksiz yaparsa, onu bağışlayacağına dair Allah’ın (c.c.) va’di vardır. Her kim de bunu yapmazsa, Allah’ın (c.c.) ona bir va’di yoktur. Dilerse onu bağışlar, dilerse ona azap eder.”*³⁵

Namazın eda edilmesi vaciplik hükmünün düşmesine, Allah’ın (c.c.) rızasını kazanmaya ve ahirette sevaba kavuşmaya vesile olur.³⁶ Günde beş defa kılınan vakit namazları ile Cuma namazı farz olan namazlardandır. Farz-ı kifâye olan cenaze namazı da farz ibadetlerdendir. Bayram namazları ve vitir namazı Hanefî mezhebine göre vacip iken diğer mezheplerde farklı görüşler bulunmaktadır.

Namaz neredeyse tüm ibadet türlerinden ve her canlının ibadet şeklinden bir cüz taşınması itibariyle kulluğun ifasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca yüce yaratıcıya karşı hesap günü ilk sorguya çekilecek görevlerin başında gelmektedir. Namaz oruca, yeme ve içmenin yasak olması yönüyle benzerlik arzederken, hacca, Kâbe’nin merkeze alınması yönüyle benzemekte, zekâta ise maddi ve manevi temizlik ihtiva etmesi yönüyle benzemektedir. Aynı zamanda namaz Allah’ın (c.c.) kullarına verdiği beden, ömür, akıl ve mal gibi sayılamayacak maddi ve manevi nimetler karşısında Yüce yaratıcıya şükür borcunun vücut bulmuş halidir. Bu ibadetin toplumu bir araya getirme gibi ictimâî bir öneme haiz oluşu da muhakkaktır.

İnsanın yaratılış sebebi ve bu hayyata bir gayesinin olmasını Allâh Teâlâ *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”*³⁷ şeklinde buyurarak açıklamaktadır. Bu sebeple insan önce Allah’a (c.c.) imân eder; sonra O’nun emir ve yasaklarına itaatle kulluk görevini yerine getirmiş olur. İnsanın bu dünyada kendi haline bırakılmadığı, birtakım sorumluluklarının ve görevlerinin olduğu da *“İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?”*³⁸ ayetiyle haber verilmiştir.

³⁵ Ebu Dâvûd, *Salât* 9.

³⁶ İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (v. 861/1457), **Fethu’l-Kadîr**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. I, s. 218.

³⁷ Zâriyât 51/56.

³⁸ Kıyâmet 75/36.

Allah’a (c.c.) ibâdet etmek, kulların Allah (c.c.) üzerindeki haklarını yerine getirmeleri demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Muâz b. Cebel’e; *“Ey Muaz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ve kulların Allah üzerindeki hakkı nedir bilir misin?”* Ben: *“Allah ve Resulü daha iyi bilir”* dedim. Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, O’na ibadet etmeleri ve kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı da, O’na ibadet edip, hiçbir şeyi ortak koşmadıkları takdirde, onlara azap etmemesidir.”*³⁹ Ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır ki namaz ibadeti Allah’a (c.c.) karşı en önemli kulluk görevlerinden biridir ve ancak bu vazife vaktinde hakkıyla yerine getirilmekle ilahî rızaya mazhar olunabilir.

Genel itibarıyla namaz konusunu izah ettikten sonra Kur’ân ve sünnette namaz üzerine izafe edilen vasıflardan bazılarını şu şekilde zikredebiliriz. Ayet-i kerîme’de “namazı kılın” emrine itâat edilmemesi “Allâh’ın (c.c.) hükümlerini yalanlamak” şeklinde vafedilmiş ve böyle kişileri vahim bir sonun beklediği vurgulanmıştır: *“Onlara rükû edin (yani namaz kılın) denildiği zaman itaat edip rükû etmezler (yani namaz kılmazlar). (Namaz kılmayarak Allâh’ın hükümlerini) yalanlayanların o gün vay haline.”*⁴⁰ *“Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmazdık, batıla dalanlarla beraber biz de daldık ve Din (hesap) gününü yalan sayardık.”*⁴¹ *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar.”*⁴²

Namaz-imân ilişkisi ve namazı terk etmenin sonuçları gibi hususlara ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlerinde de değinilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) Câbir ve Enes’ten rivayet olunduğuna göre şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz ki, kişi ile şirk ve küfür arasındaki şey sadece namazı terk etmektir.”*⁴³

Ebû’d-Derdâ’dan (r.a.) gelen bir rivayet Allâh’ın (c.c.) namazı kasten terk eden birisinden zimmetini kaldıracığını haber vermektedir: *“Dostum Muhammed (s.a.s.)*

³⁹ Müslim, İmân 48.

⁴⁰ Mürselât 77/48-49.

⁴¹ Müddessir 74/42-46.

⁴² Mâ’ûn 107/4-5.

⁴³ Müslim, İmân 134; Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizi, İmân 9; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sünen, Mevsûâtü’l-hadisi’ş-şerîf el-Kütübü’s-sitte**: Sahihi’l-Buhâri, Sahihi’l-Müslim, Süneni Ebû Dâvûd, Câmiü’t- Tirmizî, Süneni’n-Nesai, Sünen-i İbn Mace. Riyad, Dârü’s-Selam, 2000, İkâmetü’s-Salât 77.

bana şöyle tavsiyede bulundu: Parça parça kesilsen de yakılsan da Allâh Azze ve Celle'ye ortak koşma ve farz olan namazı bilerek terk etme. Kim ki farz olan namazı bilerek terk ederse Allâh'ın zimmeti ondan berî olur."⁴⁴

Görüldüğü üzere namazın terk edilmesi kişiyi küfür ile karşı karşıya bırakan, Allâh'ın zimmetinin üzerinden kalkmasına sebep olan âmillerdendir. Zira Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle nakletmiştir: *"Bir gün Rasûlullâh (s.a.s.) namazdan bahsetti. Dedi ki: Kim namaza devam ederse kıyamet günü onun için bu namaz nur, delil ve kurtuluş sebebi olur. Kim de namaza devam etmezse onun nuru, delili ve kurtuluşu yok demektir; o kişi kıyamette Kârûn, Firavun, Hâman ve Übey b. Halef'le beraber olacaktır."*⁴⁵ Bunun dışında namazı kasten terk edenin bütün amellerinin boşa gideceğini, beş vakit namazı kılanın ise günde beş defa akarsuda yıkanan biri gibi günahlarından arınacağını bildiren hadisler de bulunmaktadır.⁴⁶

Ayet-i kerîmelerde genellikle namaz kılanlar, iman edip sâlih amel işleyenlerle birlikte zikredilmiş, namaz kılmanın kötü işlerden alıkoyduğu sıklıkla belirtilmiştir. *"Emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler, şahitliklerini dosdoğru yapanlar, namazlarını koruyanlar; işte bunlar cennetlerde ağırlanırlar"*⁴⁷ ayetiyle de namaz kılanlara mükâfatları belirtilmiştir. Hadiste ise *"Kulun kıyamet gününde, hesabı ilk önce sorulacak ameli namazdır. Eğer namazı eksiksiz çıkarsa kurtulmuş ve kazanmıştır. Eğer namazı düzgün çıkmazsa kaybetmiştir..."*⁴⁸ buyurulmaktadır.

Ayet ve hadisler incelendiğinde namazın taammüden terkine hiçbir şekilde ruhsat verilmemiştir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) uyuma ve unutmayı bir mazeret olarak göstermiş ve bu sebeple kılınamayan namazın hatırlandığı anda hemen kılınmasını emretmiştir.⁴⁹ Ayrıca bayılma, hastalık, güvenlik ve sağlık çalışanlarının zaruri durumlarında namazların edası veya kazası hususu fakihlerin tartıştığı meselelerdendir. Hayız ve lohusalık hali gibi bazı özel durumlarda ise namazın kılınamayacağı açıkça belirtilmiş ve bu namazların kazası de istenmemiştir.

⁴⁴ İbn Mâce, Fiten 23.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned**, şrh. Ahmed Muhammd Şakir, Daru'l-Maarif 1949-1980, c. II, s. 169.

⁴⁶ Buhârî, Mevâkıytü's-Salât 6; Müslim, Mesâcîd 283.

⁴⁷ Meâric 70/32-35.

⁴⁸ Tirmizî, Salât 305.

⁴⁹ Müslim, Mesâcîd 309.

II. KAZA KAVRAMI

İbadetlerin geneline baktığımızda eda kavramı, yerine getirilen sorumluluğun şekil ve zaman şartlarına sahip olmasını, kazanın ise edanın tam aksine zamanında yapılmayan mesuliyetin vaktinden sonra misliyle ifa edilmesini ifade eder. Bu sebepten dolayı ibadetlerin kazası meselesi, şer’i hükümle emredilen fiilin yerine getirilip getirilmemesi açısından fıkıh usûlünde, mükellefin vaktinde eda edemediği sorumluluğu ne zaman ve ne şekilde kaza edeceğini açıklamak amacıyla da fûrû-i fıkıhta ele alınmıştır.⁵⁰

Kaza terimi Hanefî usûl eserlerinde emir başlığı altında detaylı ve sistematik olarak incelenmekte ve eda terimiyle beraber ele alınmaktadır. Zira kaza ve eda birbirlerini tamamlayan ve anlaşılması birinin diğerine bağlı olduğu iki farklı terimdir. Kaza konusu Hanefilere göre tıpkı vucûb, haramlık, nedb, sıhhat, fesad ve butlan gibi mükellefin fiilinin vasfı olan hükümler kapsamında yer alır.⁵¹ Ayrıca Hanefiler eda ve kaza terimlerini bütüncül olarak Allah (c.c.) ve kul hakkına ayırmakta ve bütün konuyu bunun üzerine bina etmektedirler. Kaza konusu kelamcı metoda göre yazılan usûl eserlerinde ise şer’i hüküm bahsinde vaz’i hükmün bir türü olarak ele alınır. Ancak tesbit edebildiğimiz kadarıyla mütekellim eserlerinde Hanefilerde olduğu gibi kaza terimi bütüncül olarak Allah (c.c.) ve kul hakkı bağlamında ele alınmamıştır. Dolayısıyla burada kaza tanımı yapıldıktan sonra Hanefilerin yaptığı taksim esas alınarak konu işlenilmeye çalışılacaktır.

A.Tanımı

Kaza kelimesi sözlükte; ödemek, itmâm ve ikmâl eylemek,⁵² sözün ulaştığı yer, bir şeyi kavlen ve fiilen tamamlamak,⁵³ hükmetmek, karar vermek, eda etmek, fariğ

⁵⁰ Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, **DİA**, c. XXV, s. 110.

⁵¹ H. Yunus Apaydın, **İslam Hukuk Usûlü**, Ankara 2017, s. 155.

⁵² Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **Okyanusu’l-Basît fi Tercümeti Kamusü’l-Muhît**, trc: Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûs’l-Muhît Tercümesi**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay. Haz. Mustafa Koç, Eyyüb Tanrıverdi, 2014, c. VI, s. 5942.

⁵³ Ebü’l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyyât Mu’cem fi’l-Mustalahât ve’l-Furûk el-Lugaviyye**, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s. 593 -594.

olmak manalarına gelmektedir. Ayrıca yerine getirmek, ihtiyacını gidermek, serbest olmak, borcunu ödemek, öldürmek, vurmak anlamlarında verilmiştir.⁵⁴

Kazanın ıstılahi tarifini Hanefî usûl müellifleri birbirine yakın şekilde vermişlerdir. Genel olarak kaza kavramı “*vacip olan şeyin mislinin teslim edilmesi*” şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁵ Mütakellim usûlcüler ise kazanın tarifinde vakti esas almışlardır. Nitekim Gazzâlî kazayı, vacibin “*takdir edilmiş olan veya geniş vaktinin çıkmasından sonra yerine getirilmesi*” şeklinde tarif ederek vakit esaslı bir tanım yapmıştır.⁵⁶ Aynı şekilde Gazzâlî’de olduğu gibi Fahreddin Râzî’ye (v. 606/1210) göre de kaza “*dar zamanlı veya geniş zamanlı vakit çıktıktan sonra ibadetin yerine getirilmesi*” diyerek Gazzâlî gibi bu tanımlamada vakti esas almaktadır.⁵⁷

Gazzâlî ve Râzî’nin tarifinden, kazanın ibadetlere has bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kaza, sadece Allâh (c.c.) hakkı olan fiillerde söz konusu olmaktadır. Hanefî usûlcülerin vermiş olduğu tarif ise mutlak olup Allah (c.c.) ve kul haklarını kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle ibadetlerin kazası yapıldığı gibi aynı şekilde kul haklarının olduğu hukuki muamelelerde de kaza yapılmakta dolayısıyla bu terim kul haklarını da içerisine almaktadır. Nitekim aşağıda geleceği üzere Hanefiler usûl eserlerinde kazayı birkaç açıdan farklı tasniflere tabi tutarak Allah (c.c.) ve kul hakları bağlamında incelemişlerdir.

Allah (c.c.) hakkına örnek olarak vaktinde kılınması emredilmiş bir namazın vakti çıktıktan sonra başka bir vakitte kılınması verilebilir.⁵⁸ Kul hakkına örnek olarak ise gasbedilen bir malın, helak edilmesinden sonra, mislinin sahibine verilmesi gösterilebilir.⁵⁹

⁵⁴ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Menâru'l Envâr**, Dâru'u-sa'dettîn, Irak 2010, s. 80; Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî İbn Manzûr, **Lisânu'l Arab**, Dâru's-Sâdır, Beyrut tsz., c. XIV, s. 26; Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari, **Ahter-i Kebir**, Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1303, c. I, s. 168.

⁵⁵ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, **Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh**, thk. Halil Muhyiddin Meys, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut 2001, s. 87; Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevî, **Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl)**, thk. Said Bekdaş, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2014, s. 131; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 44.

⁵⁶ Gazzâlî, **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl**, trc. Yunus Apaydın, Klasik yay. İstanbul 2006, c. I, s. 156.

⁵⁷ Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin er-Râzî, **el-Mahsul fî İlmi Usûli'l-Fıkh**, c. I, s. 27.

⁵⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar yay., İstanbul 2013, s. 298.

⁵⁹ Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 45.

Verilen tanımlamalardan ve yapılan açıklamalardan hareketle usûl âlimlerinin, Şari‘ tarafından istenilen vakit içerisinde yapılması emredilen bir ibadetin kasti veya unutarak vakti geçtikten sonra yerine getirilmesi kaza olarak adlandırılacağı konusunda görüş birliği içinde oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁰ Ayrıca eda ve kazanın bazen birbirlerinin yerini tutan ifadeler olarak kullanıldığına dair örnekler vardır. Nitekim usûl alimleri eda ve kaza terimlerinin mecazi olarak birbirlerinin yerine kullanıldıklarını ayet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle ifade etmişleridir.⁶¹

B. Çeşitleri

Emir sigasıyla vacip olan bir fiilin, yerine getirilmesi konusu, usûl kitaplarında genel olarak eda, kaza ve iâde şeklinde üçlü taksime tabi tutulmaktadır.⁶² Serahsî bunu, eda ve kaza şeklinde iki kısımda ele almıştır. Abdülaziz el-Buhârî, Pezdevî’nin de aynı şekilde iâde’yi zikretmeyip, konuyu eda ve kaza olmak üzere iki kısımda ele almış olmasını, iâde’nin tek başına bir hüküm ifade etmemesi, ya eda ya da kaza konusuna dâhil olmasıyla açıklamıştır.⁶³ Bunun sebebi Abdülaziz el-Buhârî’nin de belirttiği gibi, asıl kazanın iki kısım olmasıdır. Yani kaza ile alakalı konuların tamamı ya misl-i ma’kûl kazaya ya da misl-i gayri ma’kûl kazaya dâhil olmaktadır.⁶⁴ Yukarıda zikredilen Hanefî usûl âlimleri verilen bu başlıkların herbirinde Allah (c.c.) ve kul hakları gözetilerek bütüncül bir yaklaşım ortaya koymaktadırlar.

1- Kaza Misl-i Ma’kûl: Emrin yerine getirilememesi durumunda benzeri bulunan bir şey ile emri telafi etmek şeklinde tanımlanabileceği gibi akılla kavranılabilen bir benzerle ifa edilmesi olarak da tanımlanabilir. Bir mazeret sebebiyle tutulamayan veya bozulan bir orucun başka gün tutulan bir oruçla veya kılınamayan bir namazın daha sonra kılınan bir namazla kaza edilmesi Allah (c.c.) haklarına örnek olarak verilebilir. Gasbedilen bir malın itlaf edilmesi veya zayi olması durumunda karşı tarafa malın mislinin tazmininin gerekmesi kul hakkı kısmında değerlendirilir.

⁶⁰ Kamil Yaşaroğlu, “kazâ”, *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 111.

⁶¹ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. I, s. 45; Abdülazîz Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr fî Şerhi Usûli’l-Pezdevî*, ta’lik, Muhammed Mu’tasimbillah el-Bağdadi, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut 1991, c. I, s. 310-311.

⁶² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 307.

⁶³ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 307.

⁶⁴ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, s. 134-135; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. I, s. 49; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 331-332; Orazsahet Orazov, “İslam Hukuk Metodolojisinde İmam Serahsî’ye göre Emir ve Nehiy”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2005, s. 67-68.

Nitekim namazın namaza, orucun da oruca olan denkliği ve aralarındaki bağ akıl ile kavranabilir. Aynı şekilde gasbedilen malın misliyle tazmin edilmesi de akılla kavranılabilecek bir durumdur. Burada dikkat çekilmesi gereken husus Hanefilerin kaza edilen namazı, zamanında edası istenen namazın ‘ayn’ı olarak kabul etmeyip sadece onun ‘misli’yi yani benzeri olduğunu ifade etmeleridir. Hanefilerdeki bu ayrım kazanın edayı gerektiren bir emrin gereği olduğu yönündeki görüşlerine dayanmaktadır.⁶⁵

Usûl âlimleri misl-i ma‘kûl kazanın vacip olması üzerinde ittifak etmekle beraber kaza misl-i ma‘kûlun ne ile vacip olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun edayı emreden ilk emir sebebiyle sabit olduğunu savunurken diğer bir kısım usûl âlimleri ise bunun yeni bir emirle sabit olduğunu ifade etmektedir. Bununla ilgili detaylı tartışma tezin ikinci bölümünde ele alınacaktır. Usûl âlimleri kaza misl-i ma‘kûlu kâmil ve kâsır misl-i ma‘kûl olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁶⁶

a- Kâmil Misl-i Ma‘kûl Kaza: Kazası yapılan fiilin, eda zamanında yapılması gereken fiile hem şekil hem de mahiyet olarak denk olması halidir.⁶⁷ Mesela zamanında eda edilememiş bir namazın vakti çıktıktan sonra cemaatle kılınması kâmil misl-i ile kazadır. Gasp edilen bir malın manen ve şeklen misliyle tazmin edilmeside kul hakkına örnek teşkil eder.⁶⁸

b- Kâsır Misl-i Ma‘kûl Kaza: Kazası yapılan fiilin, eda zamanında yapılması gereken fiile şekil veya mahiyet olarak denk olmaması durumudur.⁶⁹ Yani gasp edilen malın misliyle değil de kıymetiyle ödenmesidir. Bu konuda Allah (c.c.) hakkı olan ibadetlerle ilgili, kazaya kalmış namazın imamsız yani tek olarak kaza edilmesi örnek verilmiştir.⁷⁰ Burada misl-i ma‘kûl kazânın kâsır oluşu, namazın sıfatındaki

⁶⁵ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, s. 133; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 44; Semerkandî, Alauddîn Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, thk. Abdülmelik es-Sa'dî, Matbaatu'l-Hulûd. tsz., c. I, s. 168; Neseffî, *Menâru'l-Envâr*, s. 82; Neseffî, Ebulberekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed, *Şerhu Muntehabu'l-Ehsikefî*, thk. Salim Ögüt. tsz., s. 457. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 331-332.

⁶⁶ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, s. 131; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 304.

⁶⁷ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 134; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 49; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 326.

⁶⁸ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 134; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 49; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 326.

⁶⁹ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 134; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 49; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 326.

⁷⁰ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 134; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 44; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 326.

eksiklikten dolayı olmasıdır, yani namazın cemaatle değil de tek olarak kılınmasıdır.⁷¹ Abûlaziz Buhârî, Allah (c.c.) hakkı olan ibadetlerde kâsır kazanın olmadığını ifade etmektedir. Zira onun ifade ettiğine göre cemaatle namaz kılmak namazın edası için bulunması gereken unsurlardan değildir.⁷²

2- Kaza Misl-i Gayr-i Ma'kûl: Emrin yerine getirilememesi durumunda benzeri bulunmayan bir şey ile telafi edilmesi veya vâcibin aslı ile misli arasındaki benzerliğin, akılla kavranamaması şeklinde tanımlanmaktadır. Burada “gayr-i ma'kûl”dan maksat, aklın reddettiği şey değildir. Oruca güç yetiremeyecek derecede yaşlı kimsenin tutamadığı orucun yerine fidye vermesi bu konuya örnek olarak verilebilir.⁷³ Burada; akılla kavranılamayan bir benzer yani fidye, ma'kûl olmayan denk sayılmıştır. Çünkü oruç aç kalınarak yapılan bir ibadettir. Fidyeye ise malın infakı olup oruç ile fidye arasındaki bağlantı nass ile ortaya konulmaktadır. Kısasın uygulanmadığı durumlarda maktûlün kan bedelini diyet ile ödemesi kul hakkına giren bir meseledir.⁷⁴

Akıl, namazın namaza, orucunda oruca denk bir şey olduğunu kavrayabilir. Oruç-fidyeye ve can-diyet arasında bir denklik olmadığı için bu durumu aklın kavrama ihtimalinin olmayacağı açıktır. Görüşleri aktarılan usûl âlimleri misl-i gayri ma'kûl kazanın vacip olmasının ancak nass ile beyan edildiği zaman bilinebileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü kazası gereken vacibin benzerliğinin akıl tarafından idrak edilemeyeceği ve bu gibi konulara re'yin sokulması da doğru bulunmamıştır.⁷⁵

Kazanın yeni bir emirle gerekip gerekmediği tartışması misil olan şeyin ma'kûl olup olmaması sebebiyledir. Dolayısıyla bir şeyin ma'kûl olmayan bir misille ödenmesi için nass gereklidir. Bir başka ifadeyle bu tür kaza ancak nas ile veya nassın delaletiyle sabit olur. Nassın belirtmediği durumlarda denkliğin neye göre tespit

⁷¹ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 134; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 49.

⁷² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 327.

⁷³ Bakara 2/184

⁷⁴ Bakara 2/184; Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 136; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 58; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl*, c. I, s. 168; Neseî, *Menâru'l-Envâr*, s. 82; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 331-332; Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Bilay yay. Ankara 2017, s. 156.

⁷⁵ Pezdevi, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 136-137; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 58; Semerkandî, *Mizânu'l-Usûl*, c. I, s. 168; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 331-332.

edileceği aklın yetersiz kalacağı bir durumdur. Bundan dolayı hakkında nass bulunmayan meseleler, nass bulunan meselelere kıyas da edilemezler.⁷⁶

Bir mükellefin tayin edilmiş olduğu vakit içerisinde sorumluluğunu yerine getirmesi esastır. Vakti içerisinde yerine getirilemeyen sorumluluğun vakti dışında misli ile yerine getirilmesi gerekmektedir. Bazı ibadetlerin misli ile yerine getirilememesi halinde bizzat Şâri‘ tarafından tayin edilen ve akılla kavranamayan emirle ifa edilmesi, mükellefin sorumluluğunu bedelen yerine getirmesine imkân vermektedir. Usûl âlimleri kaza misl-i ma‘kûlde kâmil ve nâkıs ayrımı yaptıkları gibi kaza misl-i gayr-i ma‘kûlde böyle bir ayrım yapmamışlardır. Muhtemelen bunun sebebi konuyla ilgili Hanefi mezhebinde ferî örneklerin bulunmamasıdır. Zira Hanefi usûl âlimleri eda ve kazada yapmış oldukları bu taksimi ferî meselelerden hareketle temellendirmişlerdir. Ayrıca ma‘kûl olmayan kazalarda kemâl ve noksanîyetin bulunması aklen tasavvur edilemez. Çünkü ma‘kûl olmayan kazanın bizzat kendisi ancak nassla bileceğimiz yani akılla bilemeyeceğimiz bir durumdur.

3- Edaya Şebih Kaza: Edaya benzeyen kaza şeklinde de isimlendirilmektedir. Emrin yerine getirilmesi bakımından edaya, vafında olan eksiklik sebebiyle kazaya benzediği için bu şekilde ifade edilmiştir. İbadetler konusunda edaya benzeyen kazaya örnek olarak; bayram namazı kılınırken imama rükûda yetişen kişi bu rekâtı kaçırmamak için vacip olan tekbirleri rükûda alması verilebilir. Şöyle ki, bayram namazı kılındığı esnada imama rükûda yetişen kişinin, imamın rükûdan kalkacağından endişe etmesi durumunda, sırasıyla farz olan iftitah tekbirini, peşinden rükû tekbirini, peşinden de rükûda elleri kaldırmadan bayram namazı tekbirlerini (zevâid tekbirleri) yapması gereklidir. Eğer bu kişi imam rükûdan doğrulmadan, kıyamda zevâid tekbirlerini getirebileceğini düşünürse, -bu yaptığı kaza olsa da tekbirler tam kıyam halinde iken getirilmiş olacağından- kıyamda tekbirleri alır.

⁷⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 136-137; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 58; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 331-332; Semerkandî, *Mîzânu'l-Usûl*, c. I, s. 168; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, Üç Dal Yay., İstanbul, s. 79; Seyyid Mehmed (v. 1873-1925), *Usûl-i Fıkıh Medhal*, Işık Akademi Yay. İstanbul, 2011, s. 125.

İmama rükûda yetişmekle namaza yetişilmiş olacağından, bu rükû esnasında alınan zevâid tekbirleri, eda halinde getirilmiş tekbirlere benzetilmektedir.⁷⁷

Muamelatla ilgili olarak, nikâhta belirsiz bir kıymet malın mehir olarak belirlenip ve sonrasında onun ortalama kıymetinin ödenmesi edaya benzeyen kaza konusunda örnek olarak zikredilmiştir. Bir kimsenin bir kadınla nikâh akdi esnasında mehir olarak vasıfları belirsiz bir köle üzerine nikâhlanıp, daha sonra kadına köle yerine kölenin kıymetini vermesi ve kadının da bunu kabul etmeye mecbur bırakılması edaya benzeyen kazadır. Çünkü burada köle yerine kıymetin ödenmesi kaza olmaktadır. Diğer taraftan nikâh akdi esnasında, mehir olarak tayin edilen kölenin vasfı blinmemekle beraber, cinsinin biliniyor olması, bu kazanın edaya benzeyen yönü olmaktadır.⁷⁸

III. DİĞER KAVRAMLAR

Fıkıh Usûlünün önemli meselelerinden biri olan ‘kaza’ konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili kavramlardan olan eda, iâde ve faite ifadelerinin tanımlanması ve izahı yerinde olacaktır. Eda, kazada olduğu gibi sahip olduğu şart ve vasıflar açısından kâmil, kâsır ve kazaya benzer eda olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kavram olarak edayı Hanefî usûlcüleri ve mütekellimin usûlcüleri farklı konu başlıkları altında değerlendirmişlerdir. Mütekellimin usûlcüler edayı, genellikle ‘hüküm’ başlığı altında değerlendirirken, Hanefî usûlcüleri ‘emir-nehiy’ konusu içerisinde yer vermişlerdir.⁷⁹

A. Eda

Eda kelimesi sözlükte bir nesneyi vermek,⁸⁰ borcunu ödemek, haber ulaştırmak,⁸¹ bir işi yapmak, tamamlamak bir şeyi yerine ulaştırmak, görevi yerine getirmek, zimmeti borçtan kurtarmak⁸² anlamlarında kullanılmaktadır.

⁷⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 136-137; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 59-60; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 346-347; Neseî, *Menâru'l Envâr*, s. 82.

⁷⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 141-142; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 55; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 357-358.

⁷⁹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. I, s. 94-96; Ali Bardakoğlu, "Eda", *DİA*, c. X, s. 389.

⁸⁰ Firuzabâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, c. VI, s. 5626-5627.

Hanefî usûlcüler edayı; “*emirle sabit olan vacibin bizzat kendisinin teslim edilmesi*” veya “*emirle sabit olan vacibin aynının müstehkına teslim edilmesi*”⁸³ şeklinde tarif etmişlerdir. Şafîî usûlcülerden Gazzâlî ve Râzî ise: “*Eda, vacibin vaktinde yerine getirilmesidir*”⁸⁴ olarak tanımlamıştır. Hanefî âlimlerin tanımında yer alan “*hak sahibi*” ifadesinden sorumluluk kime karşı olursa olsun yerine getirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. “*Hak sahibi*” kavramı Allah’a (c.c.) karşı borç ile kullara karşı olan ve hukuki eylemlerden doğan borçları içine almaktadır. Genel olarak Hanefiler edayı fıkıh usûlüne ait bir kavram olmasının yanında beşeri ilişkilerden doğan borç, ibadetler, şahitlik, kişi ve borçlar hukuku olmak üzere farklı alanlarda en geniş kapsamda kullanmışlardır.⁸⁵

Yukarıda tanımları verilen Şafîî usûl âlimleri edayı, ancak belirli bir vakit aralığında yerine getirilmesi gereken ibadetlere özgü bir kavram olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı yerine getirilme zamanı belirlenmemiş olan zekât, keffaret ve yine belli bir zamanla kayıtlanmamış nezir gibi görevlerin yerine getirilmesini eda olarak nitelendirmemişlerdir.⁸⁶ Ayrıca edanın üç çeşidi bulunmaktadır.

1- Eda-yı Mahz-ı Kâmil: Edası istenen görevi, dinin emrettiği bütün şart ve vasıflarıyla yerine getirmektir. Buna eda-yı mahz-ı kâmil denildiği gibi kâmil eda da denilmektedir. Allah (c.c.) haklarında eda vacibin emredildiği şekliyle yani bütün farz, vacip, sünnet ve adabına riayet edilmesi suretiyle gerçekleşir. Kul haklarında ise karşı tarafın hakkının tam manası ile ifa edildiği takdirde eda-yı mahz-ı kâmil gerçekleşmiş olur. Diğer bir ifade ile burada eda ile kast edilen mükellefin, ibadeti veya hukuken üzerine düşen bir görevi, istenen şekilde ifâ etmesidir. Örneğin; kişinin namazını, vaktinde, cemaatle, ta’dil-i erkâna riayet ederek namazı eda etmesi ve abdestli olarak tavaf yapması kâmil edadır. Yani emirle istenilen vacibin tam manası ile eksiksiz bir şekilde en üst seviyede yerine getirmesi kâmil bir edadır. Kişinin, gasp ettiği bir malı sahibine aynen iâde etmesi de aynı şekilde kâmil eda örneği

⁸¹ Karahisari, *Ahter-i Kebîr*, c. I, s. 20.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. XIV, s. 26; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 112.

⁸³ Debûsî, *Takvîm*, s. 87; Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, c. I, s. 140-141; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, s. 52-53; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 352-353; Sadruşşeria, *et-Tavzîh*, c. I, s. 351; Neseî, *Menâru’l-Envâr*, c. I, s. 64.

⁸⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. I, s. 156; Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsul fî İlmi Usûli’l-Fıkıh*, c. I, s. 27.

⁸⁵ Ali Bardakoğlu, “Eda”, *DİA*, c. X, s. 389.

⁸⁶ Ali Bardakoğlu, “Eda”, *DİA*, c. X, s. 389.

olarak verilebilir. Edanın hükmü, zimmette borç olan şeyi uhdeden düşürmektir. Vakitli ibadetlerde vakti içinde, vakitsiz olanlarda ise süreklilik arz etmektedir. Tilavet secdesi, fitır sadakası buna örnek olarak verilebilir.⁸⁷

Mahza eda ifadesinin kullanılması hiçbir surette kazaya benzememesinden dolayıdır. Çünkü bu eda çeşidinde istenilen fiil aynıyla yerine getirilmektedir. Gasbedilen malın, gasbedildiği andaki tüm özellikleriyle sahibine aynen teslim edilmiş olması mahz-ı kâmil edaya örnektir. Yine yapılan bir alış-veriş akdinde, malın alıcıya sözleşmede belirlenen şartlar çerçevesinde tam olarak teslim edilmesi, alıcısında de zimmetinde bulunan borcu satıcıya kâmilten ödemesi böyle bir eda şeklindedir.⁸⁸

2- Eda-yı Mahz-ı Kâsır: Mükellefin emredilen görevi veya vacibin aynını meşru vasıflarından bir kısmını eksik olarak yerine getirmesi eda-yı mahz-ı kâsır veya kâsır eda diye de isimlendirilir. Yani edası istenilen görev aslı itibarıyla eda sayılırken, vasfı itibarıyla eda sayılmadığından dolayı kâsır eda olarak adlandırılmaktadır. Emrin herhangi bir vacip, sünnet veya adabı terk edilerek yerine getirilmesi bir eksikliktir. Cemaatle kılınması gerekli olan bir namazın münferiden eda edilmesi ya da ta'dil-i erkâna riayet edilmeden kılınması, abdestsiz bir şekilde tavaf yapılması Allah (c.c.) hakkının taalluk ettiği eda-yı mahz-ı kâsırın örnekleridir. Zira emredilen şeyin aynını vafında bulunan eksikliklerle birlikte yerine getirmek edayı kâsırdır. Bir kimsenin gasp ettiği köle, suç işledikten sonra gâsıbın onu sahibine iâde etmesi yine bir kâsır eda olup kul haklarına dair verilen bir misaldir. Ayrıca alış-veriş akdinde satıcının kusurlu bir malı müşteriye satması da bu konuda kul haklarına örnek olarak zikredilebilir.⁸⁹ Çünkü satıcının malı müşteriye kusursuz bir şekilde teslim etmesi tam bir eda olurken kusurlu bir şekilde teslim etmesi eda olmakla birlikte kusur bulunmasından dolayı eksik bir eda olmaktadır.

3- Kazaya Benzer Eda: Bir vacibin edası esnasında kazaya ve edaya benzer yönlerin bulunmasıdır. Yani tüm şart ve vasıfları yerine getirilerek başlanmış olan bir

⁸⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 140-141; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 52-53; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 352-353; Neseî, *Menâru'l Envâr*, s. 80; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh*, s. 71; Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, s. 156.

⁸⁸ A. İhsan Pala, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s. 295.

⁸⁹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 140-141; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 52-53; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 352-353; Neseî, *Menâru'l Envâr*, s. 80; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh*, s.71; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 113; Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, s. 156.

yükümlülüğün, edası esnada oluşan vasfi eksikliklerle birlikte tamamlanmasıdır. Bu yerine getirilen emir asıl itibariyle eda olmakla birlikte bir açıdan kazaya benzemektedir. Nitekim namaza imamla başlayan, fakat daha sonra uyku vb. sebeplerden dolayı abdestin bozulması ile cemaatten ayrılan ve abdestini tekrar alıp kaldığı rekatten tek başına devam eden kişinin (lâhık) hali, ‘kazaya benzeyen eda’ olarak öreklendirilmektedir. Verilen örnekte edaya benzetilen yön, namazın vakti içinde kılınmış olması, kazaya benzetilen yön ise imamla başlanmasına rağmen namazın kalan kısmının yalnız tamamlanmış olmasıdır. Bu kimse imamla birlikte iftitah tekbiri alarak adeta cemaatle namaz kılmayı üzerine bir borç olarak yüklenmiştir. Böylece o, imamla kılamadığı rekâtları iftitah tekbiriyle zimmetinde borç olan, “imamla kılmış olma” görevini kaza etmektedir. Bir başka ifadeyle, o kimsenin imamla kılamadığı rekâtları kaza etmesi asıl edayı gerekli kılan sebep gereğidir. O sebepte imamla birlikte iftitah tekbiri almış olmasıdır. Dolayısıyla aslında bir değişiklik olmadıkça aslın yerini tutan şeyde de bir değişiklik olmamalıdır. Burada ise asıl değişmemiştir. Çünkü asıl olan imamın iftitah tekbiri ile başlanan fiili henüz selam ile sona ermemiştir. Bu şekilde namaz kılan kimse, yanıldığında sehiv secdesi yapmaz ve ayrıca kıraatte de bulunmaz. Ancak imamla kılamadığı rekâtların rükûlarını ve secdelerini yapar. Bunun sebebi ise, lâhıkın hükmen baştan sona imama uyararak namaz kılmış kabul edilmesidir. Çünkü namazın imamsız kılınan kısmı, yani kazası, edanın vacip olduğu sıfat üzere kılındığından, baştan sona kadar, hükmen de olsa imamla kılınmış kabul edilmektedir.⁹⁰

Kul haklarının taalluk ettiği muamelât konusunda kazaya benzer edaya, kocanın evlilik sırasında, sonraki bir zamanda satın alıp vermek üzere, başkasının elinde bulunan bir köleyi mehir olarak taahhütte bulunması örnek olarak verilmektedir. Mehir yerine taahhüt edilen kölenin başkasının elinde olması durumu, mehrin sıhhatine engel olmamakla birlikte evlilik akdinin kurulmasına da mani değildir. Bu durum kadına mehir olarak sonradan teslim edilecek köleyi reddetmesine imkân da vermemektedir. Bunun yanı sıra kocanın, kadına mehir olarak taahhütte bulunduğu köleyi bir sebep dolayısıyla teslim edememesi halinde, yerine kıymetini ödeme imkânında bulunmaktadır. Burada kocanın kadına köleyi mehir olarak teslim etmesi

⁹⁰ Pezdevî, **Usûlü'l-Pezdevî**, c. I, s. 141; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 55; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 357-359; Neseî, **Menâru'l Envâr**, s. 80; Büyük Haydar Efendi **Usûl-i Fıkıh**, s.72; Apaydın, **İslam Hukuk Usûlü**, s. 156;

eda, mehrin evlilik akdi sırasında baskasının elinde bulunması ise hükmen kaza olmaktadır.⁹¹

Eda ve kaza ifadeleri bazen birbirinin yerine mecazi olarak da kullanılırlar. Bu kullanımın pratikteki faydası şudur: Bir kimse bir farzı yerine getirirken kaza olarak niyetlense bu caizdir. Aksi de böyledir. Nitekim cuma namazı ile ilgili ayette *فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ* “Artık namazı bitirdiğiniz vakit...”⁹² cümlesinde eda kelimesi yerine kaza kelimesi kullanılması örnek olarak verilebilir.⁹³

Edanın bu şekilde farklı bağlamlarda ele alınması, edanın bir vacibin vaktinin, o vacibin sebebi olması yönüyle vad’i hükmün kapsamına girmesi, vacibin yerine getirilmesi yönünden de teklifi hüküm kapsamına girmesi sebebiyledir.⁹⁴ Bir başka ifadeyle bazı usûl âlimleri edayı ibadetin vakti açısından değerlendirirken bazıları da edanın ‘müteallakı’ açısından değerlendirmişleridir.

Hanefî usûlcülerinin ‘eda’yı ‘emir-nehiy’ başlığı altında değerlendirmeleri isabetli görülmektedir. Çünkü edanın sadece ibadetlerle alakalı olmadığı dikkate alındığı ve emirlerin ifası ile alakalı yönü de göz önünde bulundurulduğunda ‘hüküm’ başlığı altında incelemek yeterli olmayacaktır.

Eda, genelde fıkıh usûlüne ait bir kavram olarak kullanılmaktadır. Beşeri münasebetlerden meydana gelen borç ve vecibelerin yerine getirilmesi de fıkıh ilminin konusu olduğundan dolayı sık sık kullanılmış ve ibadetler, şahitlik, kişi ve borçlar hukuku gibi pek çok bölümde terimleşmiştir.⁹⁵

⁹¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, c. I, s. 141; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 55

⁹² Nisa 4/103.

⁹³ A. İhsan Pala, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*, s. 289.

⁹⁴ Ali Bardakoğlu, “Eda”, *DİA*, c. X, s. 389.

⁹⁵ Ali Bardakoğlu, “Eda”, *DİA*, c. X, s. 389.

B. İâde

İâde kelimesi sözlükte; “eski duruma dönme veya getirilme, tekrar meydana gelme, bir şeyi üst üste yaparak alışkanlık haline getirme, bir şeyi tekrar yapma ve geri verme” anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁶

İstılâhi anlamı itibarıyla iâde Hanefî usûl âlimleri tarafından; “*bir ibadetin fesada uğratacak bir sebep dışında kalan bir eksiklikten dolayı vakti içinde yeniden ifası*” veya “*fesad sebebi veya başka her hangi bir sebeple olsun, bir ibadetin ikinci defa yapılması*” şeklinde açıklanmıştır.⁹⁷ Gazzâlî ise; “*eda edilen bir vacibin taşıdığı bir noksanlıktan dolayı, vakti içinde tam ve doğru olarak yeniden ifa edilmesi*”⁹⁸ olarak tarif etmektedir. Genel olarak taifler emrin edası vaktinde, bir halelden dolayı yapılamaması sebebiyle emrin kusurunun giderilerek tekrar eda edilirken eksiksiz yapılması şeklinde ifade edilebilir. İade kelimesinin ıstılâhi tanımı yapılırken bir görevi ‘ihlal etme’ ifadesi yerine bazen ‘özür’ kelimesi kullanılmıştır.⁹⁹ Eksik kılınan namaz, vakti içinde kâmil bir şekilde yeniden yerine getirildiği zaman ve haksız yolla iktisap edilen veya geri verilmesine hukuken lüzum hâsıl olan bir şeyin hak sahibine iadesi örnek olarak verilebilir.¹⁰⁰

İâdenin gerekliliğinde genel olarak karşımıza iki mesele çıkmaktadır; tarifte yer alan “noksan” ibadetin rûknünün veya şartının yokluğu ya da vâcibin terk edilmesi gibi önemli bir eksiklik sebebiyle midir? Yoksa sevabın daha fazla olması ve me’mûrun bihi tam bir şekilde ifa etmek için mi gerekli olduğu hususudur. Bu konu üzerinde fakihler arasında ihtilaf söz konusu olmuştur. Örneğin, namaz kılarken rûknün terk edilmesi, bu namazın vaktin içerisinde iâdesinin de farz olmasını gerektirir. Nâfile bir ibadetin başladıktan sonra tamamlanması vacip hükmünü alır ve bunun iâdesi de vaciptir. Münferiden eda edilen namazın yine kendi vaktinde cemaatle tekrar kılınmasının ise mendup olduğu ifade edilmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, s. 635; Ali Bardakoğlu, “İade”, **DİA**, c. XIX, s. 227.

⁹⁷ Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 357-359; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-i Fıkah**, s. 69; Ali Bardakoğlu, “İade”, **DİA**, c. XIX, s. 227.

⁹⁸ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c.I, s. 156.

⁹⁹ Kefevi, **el-Külliyât**, s. 120;

¹⁰⁰ Erdoğan, **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 219.

¹⁰¹ Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 135-136; Ali Bardakoğlu, “İade”, **DİA**, c. XIX, s. 227-228.

Pala konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmasında iâdenin; edanın, bir vacibin yerine getirilmesini ifade etmesi bakımından teklifi hükmün konusu olması itibariyle yapılan (eda, iâde, kaza biçimindeki) üçlü taksim içerisinde yer aldığını ve bu anlamda daha çok mütekellimin usûl bilginlerinin gündeminde olan bir kavram olarak kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁰²

C. Fâite

Bir nesnenin elden gitmesi ve birşeyin geçip savuşması, tekrar kavuşma ve elde edilmesi mümkün olmama yönüyle bir şeyin insandan geçip mağdur etmesi manasına gelmektedir.¹⁰³

Fıkıh ilminde vaktinde eda edilmeyen namaza “fâite” denilir. “Elden kaçırılmış, yakalanamamış namaz” manasına gelmekte olan bu isimlendirme Müslüman kimsenin bilerek namazı terk etmeyeceğini, geçerli bir mazereti olmadığı müddetçe vaktinde yerine getireceğini de îmâ etmektedir.¹⁰⁴

Uyuyakalma ve unutmamanın mazeret sayıldığını gösteren, aynı zamanda “faite”yi de tanımlarken istifade edilen Hz. Peygamber’in (s.a.s.); “*Biriniz uyuyakalır veya unuttur da bir namazı vaktinde kılamazsa hatırladığı zaman o namazı kılsın; o vakit kaçırdığı namazın vaktidir*”¹⁰⁵, “*Uyku ihmal değildir. İhmal ancak uyanıklık halinde olandır. Sizden biri namazını unuttur veya uyku yüzünden kılamazsa hatırladığı zaman onu kılsın*”¹⁰⁶ hadisi fâitenin ıstılahlaşmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi çizildikten sonra usûl açısından kaza kavramını incelemek ve usûl eserlerinde namazların kazasına değinmek yerinde olacaktır.

¹⁰² A. İhsan Pala, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*, s. 293.

¹⁰³ Firuzabâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, c. I, s. 788.

¹⁰⁴ Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, c. XXV, s. 112.

¹⁰⁵ Buhârî, *Mevâkit* 37; Müslim, *Mesâcid* 314-316.

¹⁰⁶ Müslim, *Mesâcid* 311; Ebû Dâvûd, *Salât* 11.

II. BÖLÜM

KAZA KAVRAMININ USÛL-İ FIKIHLA İLİŞKİSİ VE FIKIH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARINI KAZASI

Birinci bölümde genel olarak kaza, iâde ve fâite terimlerini kavramsal çerçevede değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümde özellikle namazların kazası ile alakalı konuya ilişkin görüşleri zikretmeden önce, kaza kavramının usûlü fıkıh açısından değerlendirilmesini ve daha sonra namazların kazası meselesini izah etmeye çalışacağız.

I. KAZA KAVRAMININ USÛL-İ FIKIHLA İLİŞKİSİ

Bir emrin zamanında eda edilememesi durumunda ya hukukullah (Allah (c.c.) hakları) ya da hukukulibad (kul hakları) söz konusu olmaktadır. Kul haklarıyla ilgili olarak borçların zamanında yerine getirilmemesi halinde daha sonra kaza edilmesi gerektiği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Allah (c.c.) hakkıyla ilgili olanları ibâdâtta ve muamelât olarak iki ayrı başlıkta değerlendirebiliriz. İbadetleri de sonradan kaza edileceği veya edilmeyeceği hususunda Şâri‘in açıklama yapıp yapmaması bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Bazı ibadetler hakkında, nasslarda açık delil bulunarak ibadetin zamanında eda edilemediği takdirde sonradan kaza edileceği hususunda Şâri‘ tarafından bir açıklama yapılmıştır. Bazı ibadetler hakkında ise bir açıklama yoktur. Hakkında açıklama bulunan ibadetler genelde bir özre binaen eda edilememiş olanlardır. Mesela “*hastalık ya da yolculuk sebebiyle tutulamayan oruç*”¹⁰⁷ ve “*uyku veya unutmak*”¹⁰⁸ gibi sebeplerle kılınamamış namazlar bu açıdan değerlendirilebilir. Bir özür sebebiyle eda edilemeyen ibadetlerin kaza edilmesi gerektiği konusunda ittifak vardır.¹⁰⁹ Aynı mevzuda usûl âlimleri, vakitleri belirli olan ibadetlerin vaktinde yerine getirilmesi hususunda gerek kasdi gerekse unutarak vaktinden sonra yerine getirilmesinin hakiki manada “kaza” şeklinde isimlendirileceği konusunda da aynı görüştedirler.¹¹⁰ Ancak kasıtlı olarak eda

¹⁰⁷ Bakara 2/184.

¹⁰⁸ Buhârî, Mevâkîf 37; Müslim, Mesâcîd 314-316; Müslim, Mesâcîd 311; Ebû Dâvûd, Salât 11.

¹⁰⁹ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Mûctehid**, c. I, s. 182.

¹¹⁰ Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, **DİA**, c. XXV, s. 112.

edilmeyen ibadetlerin kaza edilmesi konusunda Zahiriler farklı görüş belirtmişlerdir.¹¹¹

Zâhirî âlimlerden Dâvûd ez-Zâhirî (v. 270/884) ve İbn Hazm (v. 456/1064) gibi âlimlerinde aralarında yer aldığı kimi fukaha, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde namazın uyku ve unutma halinde vaktinden sonra yerine getirilebileceğinin söylenmiş olmasını, başka bir gerekçenin, hususen de bilerek terketmenin ifade edilmemesini vurgulayarak uyuma ve unutma haricinde kalan mazeretlerin yani tembellik ve ihmalden dolayı kasten kılınmayan namazların kazasının yapılamayacağını, namazın kaza edilebilmesinin bazı mazeretler için verilmiş kolaylık olduğunu, bu mazeretlerden biri olmaksızın namazı terkeden kişilerin ise bu kolaylığa lâyık olmadıklarından dolayı tövbe ve istiğfar da bulunmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.¹¹²

Emredilen bir fiilin vakti dışında yerine getirilmesini ifade eden kaza kavramı usûl konularından emir bahsinin konularındandır. Namazların kazası da usûl-ü fıkıh eserlerinde “emir” konusu içerisinde ele alınmıştır. Kaza konusunu Hanefî ve Şafîî âlimleri usûl kitaplarında farklı başlıklar altında incelemişlerdir. Mütakellim (Şâfi'î) metoduyla yazılmış usûl kitaplarında “ibadetlerin ifâsı” manasıyla “kaza”; vaktin, şer'î hükmün sebebi olması bunun da vaz'î hükmü ilgilendirmesi sebebiyle “hüküm” bahsi altında incelenmiştir. Fukahâ (Hanefî) metoduyla yazılan usûl kitaplarında ise “dini ve hukuki yükümlülüğün yerine getirilmesi” manasıyla eda-kaza; dil ile alakalı usûl kâideleri ve lafzın şer'î hükme delaleti mevzusunun alt kısmını oluşturan emir bahsi içerisinde ele alınmıştır.¹¹³

A. Emrin Tanımı, Mûcebi ve Delâleti

Namazların kazası konusunu usûl-i fıkıh açısından değerlendirebilmek için öncelikle emir bahsini genel olarak ele almak isabetli olacaktır. Çünkü namaz vaktinde yerine getirilmesi emredilen bir vaciptir. Hanefî usûlcüler tarafından eda ve kaza kavramları

¹¹¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Mûctehid*, c. II, s. 182.

¹¹² Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, c. XXV, s. 112.

¹¹³ Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, c. XXV, s. 112.

emir bahsinde izah edilmiş ve vaktinde yerine getirilemeyen namazların kaza edilebilmesi de yine bu başlık altında tartışılmıştır.

1. Emrin Tanımı

Emir (emr) kelimesi sözlükte “hal, durum, iş, olay, konum” anlamlarında kullanılırken “nehyin zıddı” olarak da tanımlanmaktadır.¹¹⁴

Istılâhi olarak ise Hanefî usulcülerden Cessâs’a göre emir; “*kişinin kendisinden aşağı seviyede olan birine bir şeyi yapmasını vacip kılmayı kast ettiğinde veya yine bir şeyin kesin bir surette yapılmasını irade ettiği zaman başkasına “افعل yap!” demesidir.*” Cessâs haber, istihbar ve umum ifade eden lafızlarda olduğu gibi, emir için bir kalıbın olması gerektiğini ve bu durumun da dil için zaruri olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Debûsî de “*yapılması istenen şeyin varlık sahasına çıkarılmasına dair irade beyanı*” olduğunu ilave ederek emrin tanımını yapmıştır.¹¹⁶ Serahsî ise Cessâs ve Debûsî’nin yapmış olduğu tarifteki “*kişinin kendisinden daha aşağı olana verdiği emr*”in “*aynı seviyede yer alan kimselere*” de verilebileceğini ifade ederek emri tanımlamaktadır.¹¹⁷

Yukarıda yapılan tariflerden anlaşıldığı üzere Cessâs ve Serahsî emrin sözlü olması gerektiğini ifade ederken muhatabın seviyesine de vurgu yapmaktadırlar.

Emir için müstakil bir tarif yapmayan Pezdevî, emir kalıbını ön plana çıkararak “*ibarelerin kendileriyle kastedilen bir manâya delâlet ettiği için konulduğunu*” ifade etmiştir. Bundan dolayı Pezdevî’ye göre “*ibarelerin bir mana ve maksat ifade etmemesi doğru olmaz. Geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı bildirmek için konulan belli ibareler olduğu gibi kendisiyle emrin kastedildiği ve emre has olan bir ibarenin de bulunması*” gerekir.¹¹⁸

¹¹⁴ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, **Keşşâfü Istılâhâtî’l-Fünûn ve’l-Ulûm**, Beyrut, s. 68.

¹¹⁵ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **el-Fusûl fi’l-Usûl**, thk. Uceyl Câsim en-Nesemî, Mektebetü’l-İrşâd, Kuveyt 1994. c. II, s. 79-80.

¹¹⁶ Debûsî, **Takvîm**, s. 34-35.

¹¹⁷ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 11.

¹¹⁸ Pezdevî, **Kenzu’l-Vusûl**, s. 119-121.

Semerkindî ise emri tarif ederken “*hakikat olarak yalvarma olmaksızın otoriter bir tarzda fiilin yerine getirilmesine karşılık gelen söz*” olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dua ve isteme kalıpları emir kavramının içerisinde değildir. Çünkü bu kalıplarla kullanılan ifadeler, bir fiilin üstünlük yoluyla değil yalvarma yoluyla yapılmasının istendiğini göstermektedir.¹¹⁹

Gazzâlî emri, “*emre muhatap olan kişinin emredileni yapmak suretiyle itaat edilmesinin gerekliliğini ifade eden söz*” olarak tarif etmekle birlikte “*derece bakımından altta bulunmak*” kaydının gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Çünkü kulun Allah’tan (c.c.), evladın babasından ve kölenin efendisinden talepleri emir ifadesiyle yapılıyor olsa da buradaki itaat gerekli olmakla birlikte zorunlu değildir.¹²⁰

Kur’ân-ı Kerim’de: “¹²¹ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ” ve Hadis-i Nebevî’de “¹²² لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَالِكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ” emir kelimesinin kullanımı açıkça görülmektedir.

Usûl âlimlerine göre emir kendisiyle cezm ve isti’lâ tarikiyle bir fiilin yapılması istenilen sözdür.¹²³ “Namaz kıl”, “borcunu ver”, “insaniyete hizmet et” cümlelerinde yer alan kıl, ver, et, kelimeleri gibi. Bu durumda emredene “âmir”, emredilene “me’mûr” emre konu olan işe ise “me’mûrun bih” denilir. Âmir, me’mûrdan ya gerçek manada ya da kendine nisbeten yüksek vasıflarda bulunmalıdır. Bu şekilde olmayıp da, biri kendine eşit gördüğü birinden emir sığası ile talepte bulunsa, örneğin; “filâna şöyle bir kitap al ver!” bu tavsiye olur. Kendinden mertebeye üst seviyede olan birinden bir şey talep etse bu da dua, niyaz, istirham olur. Misal: Bizlerin Cenab-ı Hakka yakararak: “Yâ Rabbi! Bizi affet, bize dünyevî ve uhrevî saadet ver!” şeklinde ettiğimiz yalvarışlarımız, emir olmayıp, dua ve tazarru’dan ibarettirler.¹²⁴

¹¹⁹ Semerkandî, **Mizan**, c. I s. 200-202.

¹²⁰ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 47-48.

¹²¹ Nur 24/63. (...“Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!”)

¹²² Buharî, Cum’a 8; Müslim, Tahâre 42; Ebû Davûd, Tahâre 25; Tirmîzî, Tahâre 18; Nesâî, Tahâre 6; İbn Mâce, Tahâre 7. “Ümmetime meşakat vereceğimi bilmesem her namaz vakti misvak kullanmalarını emrederdim”.

¹²³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul 1978, c. I, s. 32.

¹²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, c. I, s. 48.

2. Emrin Mûcebi

Şer‘i hükmün çeşitlerinden biri olan “vucûb”, “emir vucûba delalet eder” sözü esas alınarak fakihler tarafından gereğinin yerine getirilmesini mecburi kılan ifade olarak kullanılmaktadır. Yerine getirilmediği takdirde muhataba cezai müeyyide uygulanması durumu söz konusudur. Buradan hareketle vucûbiyetin bağlayıcılığı yani yerine getirilmesinin lüzumu önem kazanmaktadır. Emrin vucûbiyetine taalluk eden her bir vacip herkese göre me’mûrun bihtir.¹²⁵

Usûlcüler karînelerden bağımsız olan ve mutlak şekilde kullanılan emrin delâlet ettiği hüküm hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda ihtilaflar genel olarak üç ana başlık üzerinde değerlendirilmektedir. Bunlar; vücup, nedb ve bir delil bulununcaya kadar tavakkuf edileceğini savunanların görüşleridir. Üçü dışında emrin hükmünün mubah olacağı yönündeki görüş ise fazla itibar görmemiştir. Emrin vucûb ve nedb için ortak olarak kullanılması anlamında “iştirak” görüşü ise tevakkufla beraber zikredilmektedir.¹²⁶

Emir sîğasının farklı anlamlarda kullanılması, hakikatte kastedilen mananın ne olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Başka bir tabir ile emir sîğasından kastedilen manaya delâlet eden karinelerden emir sîğası tecrid olunduğunda, emrin hangi mana için vaz’ olunduğu hususunda usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. Bu kullanımların herbirinde emir sîğasının hakikat olmadığı; vucûb, nedb ve ibâha haricindeki manalar hakkında mecaz olduğunda ittifak vardır.¹²⁷

Cessâs’a göre “*aksini gösteren bir karine olmadıkça emir sîğası vucûb anlamına hamledilmelidir.*” Ayrıca “*emrin hakiki manası icab gerektirir. Bunun dışındaki manalara hakikat olarak delalet etmez. İcab dışında bir manada kullanılırsa bu sîğaya emir denmesi mecazidir. Mecaz olan diğer anlamalara delaleti ancak karine ile olmalıdır.*”¹²⁸ Emir ifade eden “*افعل* yap!” sözü mutlaka vucûb, nedb veya ibaha

¹²⁵ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 87.

¹²⁶ Salim Ögüt, “Emir”, **DİA**, c. XI, s.120.

¹²⁷ Salim Ögüt, “Emir”, **DİA**, c. XI, s.120.

¹²⁸ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 90. Geniş bilgi için bkz. Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 82-91.

hükümlerinden birini bildirmektedir. Bu durumda ya hükümlerin hepsini hakikat veya bir kısmını hakikat diğer bir kısmını ise mecaz olarak ihtiva etmektedir.¹²⁹

Debûsî emrin vucûb ifade ettiğini belirtmekle birlikte emir kalıbının, emri ifade eden tek yöntem olmadığı görüşündedir. Emir kalıbının vucûb için hakikat diğer manalar için ise mecaz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre emir dışında yapılması istenen fiilin vacip olduğunun açıkça ifade edilmesi gerekir. Emrin vucûb ifade ettiğinin diğer bir göstergesi de emre karşı gelmenin Allah tarafından fık ve isyan olarak isimlendirilmesidir. Aynı zamanda lügavi olarak da emrin gereği emrin yerine getirilmesidir. Emrin hükmü emrin yerine getirilmesi olduğu için emrin vacip olmasından başka bir şey düşünülemez. Bundan dolayı hem amel hemde itikad açısından vucûbiyet ifade eder.¹³⁰

Debûsî'ye göre mutlak emrin hükmü konusunda dört görüş vardır. Bu görüşler beyan gelene kadar tevakkuf, ek bir delil olmadıkça mubahlık, başka anlama sevk eden bir delil bulunmadıkça mendupluk ve ıskat edici bir delil bulunmadıkça vücuttur. Dolayısıyla Debûsî'ye göre ıskat edici bir delil bulunmadıkça emir vücup ifade eder ve bu cumhurun görüşüdür.¹³¹

Emir sîgasının delalet ettiği hükmün vucûb olduğunu düşünen Debûsî, Pezdevî ve Serahsî bu görüşlerini temellendirirken sîganın vaz'ına ve sözlük anlamına gönderme yapmaktadırlar. Karinelerden mücerret sîganın aksine bir karine olmadığına Şâriin muradının vucûb olduğunu kesin bir şekilde ileri sürmüşlerdir.¹³²

Emrin mûcebi Gazzâlîye göre îcâb ve nedb olmak üzere iki kısma ayrılır. Nedbi “tavsiye” şeklinde nitelendirirken vucûbu da “bunu sana vacip kıldım veya farz kıldım! Terk edersen cezalandırılırsın!” gibi sözlerle ifade etmektedir. Emir anlamına delalet eden bu lafızlar “emr” olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda ihtilaf yoktur.

¹²⁹ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 91.

¹³⁰ Debûsî, **Takvîm**, s. 38-39.

¹³¹ Debûsî, **Takvîm**, s. 36.

¹³² Debûsî, **Takvîm**, c. I, s. 36-37; Pezdevî, **Kenzu'l-Vusûl**, c. I, s. 165-166; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 17-19.

İhtilaf “افعل! yap!” sözünün karinesiz olduğunda veya mücerred sîgası ile emre delalet edip etmeyeceği üzerindedir.¹³³

Gazzâlî, emrin vucûba delalet ettiğini savunanlara karşılık ancak karine olduğu takdirde emrin vucûba delalet edebileceğini savunmuştur. Eğer emir sîgasına bir vâid bitecek olursa, bu karine özellikle bu emrin vucûba delalet ettiğini gösteren bir karine olur. Eğer emir umum ifade ediyorsa emrin; ya dinin asli unsurları ile ilgili olduğuna ya da vucûbiyetinin delil ile sabit olduğu bilinen hususlardaki emir üzerine hamledilir. Buna örnek olarak da “Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun.”¹³⁴, “onlara ‘rükû edin’ denildiğinde rükû etmezler”¹³⁵, bu ayetler Hz. Peygamberi (s.a.s.) tasdik etmeyi emretmekte, O’nun sözlerinden şüphe etmeyi yasaklamakta ve vacip kıldığı şeyleri yerine getirme hususunda itaat etmeyi emretmektedir.¹³⁶

Yukarıda verilen açıklamalardan hareketle konunun daha iyi anlaşılması için şu örneği verebiliriz: Allahü Tealâ’nın, “namaz kılın! ve zekât verin!”¹³⁷ şeklindeki emirleri farziyet ifade etmektedir. Rasûl-i Ekrem’de (s.a.s.): “Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız”¹³⁸ buyurmaktadır. Bu hadisten hareketle Peygamber Efendimizin (s.a.s.) kıldığı gibi namaz kılmak, ayet ve hadislerin işaret ettiği şekilde zekât vermek ve buna benzer diğer emirleri yerine getirmek vucub ifade etmektedir. Bu emirler vucûb ifade etmesi nedeniyle vaktinde kılanamayan bir namaz, emri yerine getirmemek manasına gelmektedir. Buda Allah’a (c.c.) isyan ve fîsk olarak adlandırılır. Şayet bu ibadet vaktinde yerine getirilmiş ise emre ittiba edilmiş olmakta ancak mazeretsiz olarak vaktinde yerine getirilmemiş ise bu durumda ibadetin vakit fazileti kaçırıldığından dolayı günahkâr olunmaktadır. Her ne kadar vakit kaçmış olsa da ibadetin aslı olan namazı kılma emri kulun zimmetinde borç olarak kalmaya devam etmektedir. Çünkü emirler vucûp ifade ederler ve vucûbiyet, kuldan ancak o ibadeti yerine getirmekle sakıt olmaktadır.

¹³³ Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 52.

¹³⁴ Haşr 59/7.

¹³⁵ Mürselât 77/48.

¹³⁶ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 61. Farklı örnekler için bkz. s. 64.

¹³⁷ Bakara 2/43, 83 ve 110.

¹³⁸ Buhârî, Ezân 18.

3. Emrin Delâleti

Emrin delâletinden maksadın ne olduğunu kavrayabilmek için şu üç konu üzerinden meseleyi değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi emrin yerine getirilmesinde aciliyet veya geciktirme, ikincisi emrin tekrarı için karinenin lüzumu ve üçüncüsü de emrin yerine getirilmesinin gerekliliğidir.

a. Emrin Fevr ve Terâhîye Delâleti

Fevr ve terâhî Fıkıh âlimlerinin üzerinde ihtilaf ettiği meselelerden birisi olmuştur. İhtilaf edilen mesele emrin delâlet ettiği zamandır. Burada tartışılan konu, emrin gereğinin derhal yerine getirilmesinin (fevr) zorunlu olup olmadığı ve emrin gereğini yapma işinin ertelenmesi veya sonraya bırakılmasının (terâhî) caiz olup olmadığıdır. Emrin fevriyete delâlet etmesi, emredilen eylemin vaktin mümkün olan ilk anında hemen yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Terahi ise emrin yerine getirilmesinin ertelenmesi veya sonraya bırakılması anlamına gelmektedir. Ancak bu erteleme mecburi değil, sadece caiz olma yani izin verme şeklindedir.

Cessâs’a göre ‘fevr’den kasıt emre muhatap olan kişinin imkân bulduğu ilk vakitte emri yerine getirmesidir. Yani *“fiilin bağlayıcı bir şekilde talebinin söz konusu olduğu sîga, vucûb anlamıyla ilişkisi sebebiyle fevre delalet etmektedir. Böyle olmayan sîgalar ise bağlayıcılık bulunmaması nedeniyle talep edilen fiilin hemen yerine getirilmesini gerektirmez.”* Çünkü emredilen fiilin imkân dâhilinde ilk vakitte yapılması uygundur. İlk vakitte yerine getirilmeyen fiilin takip eden zamanda muhakkak yerine getirilmesi gerekir.¹³⁹

İmkân bulunan ilk anda bir vacibi yerine getirmekle geciktirilerek yerine getirilen vacip aynı değildir; öğle namazının vaktinin çıkmasıyla bu namaz sakıt olmuştur ve artık kazasının vacip olması için yeni bir emir gerekir. Burada ilki vaktinin geçmesiyle sakıt olmuş yerine kazası farz olmuştur. Aralarında farz olmak bakımından benzerlik olsa da bunlar birbirinden farklıdır. Bundan dolayı mükellefin emir sîgasıyla vacip olan fiili geciktirmesi caiz değildir. Bu durum Allah’a (c.c.)

¹³⁹ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 105-115.

karşı olan borçlarda geçerli olduğu gibi kul hakları söz konusu olduğunda da geciktirme ile ilgili bir şart bulunmadığı takdirde fevr üzere eda edilmeleri gerekir. Hak sahibinin izni olmadan geciktirme yapılamaz. Hac ibadetiyle mükellef olan bir kimsenin yol bakımından gücü yettiği takdirde haccı fevren yerine getirmesi gerekmektedir. Bu farzı geciktirmesi caiz görülmemiştir. Genel olarak emri geciktirmenin caiz olabilmesi için ayrıca bir karineye ihtiyaç vardır.¹⁴⁰ Bunun yanında her hangi bir vakitle sınırlı olmadan kişinin zimmetinde sabit olan zekâtlar, kazaya kalan Ramazan oruçları ve adaklar gibi borçların eda imkânının bulunduğu ilk vakitte yerine getirilmesi elzemdir.¹⁴¹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) *"Bir namazı uyuya kaldığı veya unuttuğu için eda edemeyen kimse hatırladığı zaman kılsın. Artık o kişi için namazın vakti odur. Bunun dışında herhangi bir keffaret yoktur"*¹⁴² hadisi, Cessâs, yukarıdaki bahsi geçen ve bir kimsenin kendisine vacip olan emri özürlü bulunmaksızın geciktirmesinin caiz olmamasına delil göstermektedir.¹⁴³

Cassâs'ın emrin fevren yerine getirilmesi gerektiği görüşüne karşın Debûsî şu izahta bulunmaktadır; mükellefin emri yerine getirmeye imkân bulduğu ilk anda yapması vacip değildir. Çünkü hemen yerine getirilmesi edasının şartı değildir. Bilakis şart olan, vacibin ömrün herhangi bir vaktinde yerine getirilmesidir. Bu durum Haccın vakti içinde böyledir, kişi hayatta olduğu sürece haccın vakti geçmiş sayılmaz. Mutlak olarak vacip olan fiillerde yapılması gereken hayatta iken o fiilin yerine getirilmesidir. Bundan dolayı vacip olan fiil ancak mükellefin ölümüyle ihmal edilmiş olmaktadır.¹⁴⁴ Debûsî, lafzın zâhirinden hareketle fevriyyete delâlet eden bir karîne olmadıkça fevriyyetin sabit olmadığını ve mükellefin fiilini erteleyebileceğini ifade etmektedir.

Serahsî'ye göre, Hanefî âlimlerinin genel olarak kabul ettiği görüş, emirde asıl olanın terâhî olduğudur. Mutlak emirle edanın fevren yerine getirilmesi gerektiği şeklinde bir hüküm sabit değildir.¹⁴⁵ Emredilen fiilin eda zamanını belirten bir ifadeyle beraber bulunması durumunda bu emrin mukkayyed bir emir olduğu ve bundan dolayı söz konusu fiilin hemen yerine getirilmesi gerektiğini belirtir. Bununla beraber

¹⁴⁰ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 105-108.

¹⁴¹ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 109-110.

¹⁴² Müslim, Mesâcid, 315.

¹⁴³ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 110.

¹⁴⁴ Debûsî, **Takvîm**, s. 41-43.

¹⁴⁵ Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 20-21.

emir zamanla kayıtlanmaksızın mutlak olarak yerine getirilmesi talep edildiğinde fevren yerine getirilmesi gerekmemektedir.¹⁴⁶

Pezdevî, Hanefî meşâyihiinin geneline göre mutlak emrin fevri gerektirmediği görüşünü benimsediklerini ifade etmektedir. Ancak zekât, fıtır sadakası, öşür ve mutlak sadaka nezri gibi emir sîgasının delaleti konusunda, Ebû Yûsuf'a göre fevren, İmâm Muhammed'e göre ise terahi yoluyla yerine getirilmesi gerekmektedir. Hac ibadeti için de aynı kanaati belirtmişleridir.¹⁴⁷

Bu konuda Gazzâlî; emrin ne fevr, ne terahi, ne de vakfa delalet etmediğini, emrin ancak imtisal etmeyi iktiza ettiğini söylemiştir. Emri derhal yapma veya geciktirerek yapmanın ise imtisal açısından eşit olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸ Gazzâlî emrin fevren yapılmasını söyleyenleri delilsiz ve keyfî davranmakla itham ederek buna ne dil açısından ne de nakil yoluyla bir delil bulamayacaklarını idda etmiştir.¹⁴⁹

Bu ayrımın ibadetlere yansıması şu şekilde olmuştur. Kazaya kalmış ramazan orucunun Şafiilere göre bir sonraki ramazan ayı gelmeden tutulması gerekir. Hanefiler de ise böyle bir şart ileri sürülmemiş, mükellefin kazaya kalmış ramazan orucunu dilediği zaman tutabileceğini söylemişlerdir. Bu konuda Cessâs Hanefilerin genel kabulünün aksine görüşe belirtmiştir.¹⁵⁰

Buradan hareketle kazaya kalan bir namaz Hanefî usûlcülerin emrin terahiye delalet ettiği görüşü çerçevesinde değerlendirildiğinde zimmette borç olarak kalmaya devam eder ve ölmeden önce muhakkak kılınması gerekmektedir.

b. Emrin Tekrara Delâleti

Mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği hususu tartışmalı konulardandır. Usûl âlimleri, mutlak emirle yapılması istenen şeyin en az bir defa yapılması gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak, mukayyet emirlerde durum kendilerini çevreleyen kayıtların niteliğine göre değişiklik göstermektedir. Bunlar, genelde

¹⁴⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 24-25.

¹⁴⁷ Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl*, s. 127-129.

¹⁴⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. II, s. 72.

¹⁴⁹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. II, s. 73.

¹⁵⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, c. II, s. 111.

emrin bir zamana, bir şarta veya bir vasma bağlı olması şeklinde tezahür edebilir. Böylesi durumlarda emrin tekrara delalet edip etmeyeceği konusunda da ihtilaf oluşmaktadır.

Cessâs emrin tekrara delâleti konusunda; emir sîgasının emre konu fiilin bir kere yapılmasını gerektirdiği, ancak daha fazlasının kastedilmesi ihtimaline açık olduğu görüşündedir. Bu sîgasının, söz konusu ihtimale açık olduğu halde bunu gerektirecek bir delil olmaması halinde medlûlünün asgarisini teşkil eden ‘bir kere’ anlamına hamledilmesinin sebebi fazlalığın ancak karineyle sabit olmasıdır.¹⁵¹ Emrin tekrarı gerektirmediğini ise; *“ashabımıza göre mutlak olan emir sîgasıyla vakit, şart yahut sıfatla kayıtlı olan arasında hiçbir fark yoktur; tekrara delalet eden bir harf veya bu manayı gerektiren başka bir karine olmadıkça bu sîga tekrarı gerektirmez”*¹⁵² şeklinde ifade etmiştir. Buna ilave olarak; *“emir sîgasının tekrara delaleti ancak ilave bir lafız veya karineyle mümkün olur. Öyleyse emrin tekrara delaletin vacip olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır”*¹⁵³ diyerek emrin tekrarı için karine şartını ön plana çıkarmıştır. Cessâs bu görüşünü delillendirmek için hac ile alakalı Akra‘ hadisini zikretmektedir.¹⁵⁴

Debûsî emrin tekrara delalet etmediğini şöyle ifade eder; *“tekrar kelimesi sözlükte aynı şeyin ardı ardına geri gelmesidir. Sürekliliği olmayan, olup biten hareketlerden ibaret olan fiillerde bu mananın gerçekleşmesi mümkün değildir. Öyleyse ikinci seferde meydana gelen fiilin birinciden farklı olduğu kuşkusuzdur. Öte yandan ikinci fiilin varlığa gelişi ilk fiilin aynısı olmasa da benzeri olması itibariyle bu durum mecazen tekrar olarak adlandırılabilir. Bu ise aynlarda olduğu gibi esasen adet demektir.”*¹⁵⁵

Emir sîgası bir şarta bağlı ya da bir vasıfla muttasıf değil ise, tekrarı gerektirmez veya tekrara ihtimalli değildir. Şayet emir sîgası bir şarta bağlı ya da bir vasıfla muttasıf ise, şartın ve vasma tekrarıyla emrin de tekrarı lazım olur. Debûsî, Pezdevî ve Serahsî *“güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl;*

¹⁵¹ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 135.

¹⁵² Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 142.

¹⁵³ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 137.

¹⁵⁴ Bkz. Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 139-140.

¹⁵⁵ Debûsî, **Takvîm**, s. 41.

sabah vakti de namaz kıl, zira sabah namazına melekler şahit olur”¹⁵⁶ ve “*ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz*”¹⁵⁷ ayetlerinde emrin tekrarına delalet eden hususları şöyle izah etmektedirler. İbadetlerin mükerreren vacip olmasının sebebi bahsi geçen emir sîgaları değil, bu sîgaların vucûbuna illet kılınan şeylerdir. İlletler tekerrür ettikçe onlara bağlı olan vucûb da tekerrür etmektedir. Bu durumda emir sîgaları, fiilin sebebi bulunduğu zaman yerine getirilmesine dair bir talep olmaktadır.¹⁵⁸ Bundan dolayı bir zamana (namaz gibi) veya belli şartlara haiz mala (zekât gibi) bağlı bulunarak vacip kılınmış ibadetler ve bazı şarta bağlı cezalar (zina gibi), şartlarının ve vasıflarının tekrarıyla yapılması gerekli olmaktadır. Namazın vakti girmesi ile edası, malın nisab miktarına ulaşması ile zekâtı ve zina yapılması ile had cezası gerekli hale gelir.¹⁵⁹

Emrin tek sefer için mi yoksa tekrar için mi olduğu ile alakalı Gazzâlî şöyle der; “*oruç tut*” sözü, kendi içinde vucuba ve nedbe ihtimali olduğu gibi, zamana izafetle fevr ve terahi ye ihtimali; miktara izafetle de bir kereye mahsus olma veya tüm ömrü kapsamaya ihtimali bulunmaktadır.¹⁶⁰ Ancak kendisine “*bir gün oruç tut*” denilen bir kimse her hangi bir gün oruç tutmakla emre imtisal etmiş sayılacağı ortadadır. Her ne kadar “*gün*” ifadesi açıkça belirtilmemiş bile olsa, bu oruç tutmanın zorunlu bir gereğidir. Burada ortaya çıkan sonuç, bu emri bir defa yapmak suretiyle kişinin zimmetinin beri olacağıdır, çünkü bir defa yapmanın vacipliği bilinmektedir ve ziyadenin vacipliği konusunda ise bir delil yoktur. Zira lafız bu ziyadeye değinmemekte, bir gün hususunda kesinliğe delalet etmektedir.¹⁶¹

Oruç, namaz ve zekât hakkındaki emirler “tekrar” içindir. Buradan hareketle “emir tekrar için vaz‘ edilmiştir” görüşünü savunanlara karşılık Gazzâlî; “hacc hususundaki

¹⁵⁶ İsrâ 17/78.

¹⁵⁷ Mâide 5/6.

¹⁵⁸ Debûsî, **Takvîm**, s. 41-42; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 22.

¹⁵⁹ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 21.

¹⁶⁰ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 66.

¹⁶¹ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 67.

emir, bir kereliğe hamledilmiştir, öyleyse bu da emrin bir kerelik için vaz‘ edilmiş olduğunu gösterebilir” diyerek bu iddiasının da delil ve karinelere dayandığını ifade etmiştir. Ayrıca karine, sebep veya şarta bağlı kılınmış emrin, bunların tekrar etmesiyle emrin de tekrar edeceğini söyleyenlere ve aşağıdaki ayetleri delil gösterenlere şu şekilde cevap vermiştir; “*eğer cünüpseniz temizlenin*”¹⁶², “*namaz kılmaya yeltendiğinizde yıkayınız*”¹⁶³ sebeplerin tekrarından dolayı emirlerinde tekerrür edeceği hususu, dilin ve salt izafenin gereği olan bir husus olmayıp, tam tersine, her bir şart hususunda Şer‘i bir delil ile bilinebilir. Nitekim Allah Teâlâ, “*yol olarak güç yetirenlerin hacetmeleri insanlar üzerinde Allah’ın hakkıdır*”¹⁶⁴ dediği halde, güç yetirmenin tekerrürü sebebiyle vücup tekerrür etmemiştir. Eğer onlar bu durumu delile havale edecek olurlarsa, biz de tekerrür eden şeyleri delile havale ederiz. Kaldı ki, henüz abdesti bozulmamış olan birinin namaza yeltenmesi durumunda, yeniden abdest alması gerekmez. Yine, cünüp olan kişinin de, namaz kılmayı kast etmediğinde temizlenmesi vacip değildir. Görüldüğü gibi vücup mutlak olarak tekerrür etmemekte fakat bu hususta delilin gereğine göre davranılmaktadır.¹⁶⁵

Emrin tekrara delâleti konusundaki ihtilafın furû fıkha yansıyan örneklerinden biri, bir teyemmümle birden fazla namazın kılınıp kılınamayacağıdır. Mutlak emrin tekrarı gerektireceği görüşünde olan Şafîlilere göre bir teyemmümle, birden fazla farz namaz eda edilemez. Hanefîler’e göre ise mutlak emir tekrarı gerektirmeyeceği için bir teyemmümle birden fazla farz namaz kılınabilir.¹⁶⁶

B. Yerine Getirilme Zamanı Bakımından Emir

Emrin tanımını, mücebini ve delaletini izah ettikten sonra bu başlık altında emrin yerine getirilmesinde en önemli unsurlardan olan vakit üzerinde durmaya çalışacağız. Emir öğle namazında olduğu gibi, başı ve sonu belli olan bir vakit ile muvakkat olarak varid olduğu ve emredilen için vaktin sonuna kadar geciktirmesine müsaade

¹⁶² Mâide 5/6.

¹⁶³ Mâide 5/6.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân 3/97.

¹⁶⁵ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. II, s. 71-72.

¹⁶⁶ Debûsî, *Tesîsü'n-Nazar fi'htilâfi'l-Eimme*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut, 2006, s.146.

edildiği durumda fukaha bu emrin ne zaman vacip olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Cessâs bu konuda emrin; vaktin başında geniş zamanlı (müvessa‘) vacip olduğunu söylemiştir. Vaktin sonuna gelindiğinde ise, içerisinde sadece farzı eda edeceği bir miktara ulaştığı durumda artık vücubiyeti dar zamanlı (mudayyak) hâle dönüşmüş olur demektedir. Namaz ibadetinde durum böyle iken zekâtla ilgili de aynı görüşü belirtmiştir. Buna göre zekât nisabın bulunmasıyla senenin sonuna kadar geniş zamanlı olarak vacip olmakta, senenin sonunda ise dar zamanlı vacibe dönüşmektedir. Bunun sebebinin şeriatta vucûb bir emre iki mana üzere taalluk eder:

- 1- Kendisiyle birlikte edası gerekli olmasa dahi vacibin kişi hakkında sabit olması ve onu bağlayıcı olması,
- 2- Vadeli borçta olduğu gibi edanın vucûbudur. Nitekim bu borç, vucûbiyeti kişiye hemen edası gerekli olmamakla birlikte kişinin zimmetine taalluk etmiş olur. Vadesi geldiğinde ise artık kişiye eda da vacip olmaktadır, şeklinde izah etmektedir.¹⁶⁷

Emre konu olan fiili eda vakti açısından muvakkat ve gayr-ı muvakkat olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Muvakkat olarak nitelendirilenler cevazı için belirli bir vakit tayin edilmiş fiiler olup bu vaktin geçmesi durumunda bunların eda imkânının elden kaçmasına yol açmaktadır.¹⁶⁸ Yani kayıtlanmış olduğu şarta bağlı olarak yükümlülük getiren emirdir.¹⁶⁹ Gayr-ı muvakkat olanlar ise istenilen herhangi bir zamanda yerine getirilmesi mümkün olan, edası için belirli bir vakit tayin edilmemiş fiillerdir. Muvakkat emir üçe kısıma ayrılmaktadır.¹⁷⁰

- 1- Mütevessa‘ (Zarf): Geniş bir zaman aralığında eda edilebilen ibadetlerdir. Vaktin, emir ile sabit olan bir vacip için zarf mahiyetinde olmasıdır.¹⁷¹ Beş vakit namaz böyle bir ibadet çeşididir. Yani vaktin içerisinde hem edası hem de yine aynı vakit aralığında iâdesi, bununla birlikte kaza ve nafil namazların da kılınabilmesine

¹⁶⁷ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 123.

¹⁶⁸ Debûsî, **Takvîm**, s. 75.

¹⁶⁹ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 30.

¹⁷⁰ Debûsî, **Takvîm**, s. 75; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 30.

¹⁷¹ Debûsî, **Takvîm**, s. 67; Pezdevî, **Kenzu’l-Vusûl**, s. 162-165; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 30-35.

imkân bulunmasıdır. Burada vakit emredilen fiil için zarf olurken, aynı zamanda o fiili eda etmenin şartı ve vucûbiyetinin gerçekleşmesi için sebebi de olmaktadır.¹⁷² Vaktin ibadet için zarf olması, aynı ibadet türünden bir başkasının o vakit içerisinde yapılabilmesi demektir. Şart olması, o vaktin çıkmasıyla görevin eda olarak yapılma imkânının kalmaması anlamına gelmektedir. Sebep olması ise, edanın vakitlere göre değişiklik arzemesi ve vaktinden önce yapılmasının geçersiz olması nedeniyledir.¹⁷³

Cessâs; geniş vakitli emirlerde vaktin tamamı o ibadet için uygundur. Mükellef bu ibadeti vaktin hangi cüz'ünde eda ederse, o vakit vucûp vakti olarak taayyün eder. Şayet vaktin sonuna kadar eda edilmemişse vucûbiyet vaktin son cüz'üne taalluk eder. Örneğin öğle vaktinin tamamı, farzın eda edilme vaktidir. Mükellef öğle namazını kılmadan vaktin sonu geldiği takdirde vucûbiyet kesinleşir ve artık bu vakitten sonraya erteleme imkânı yoktur. Bu vakitten önce eda ederse, o zaman vucûbiyet eda ettiği vakitte netleşir.¹⁷⁴

Geniş zamanlı emirler, belirlenen zaman dilimi içerisinde ilk vaktinden her hangi bir anına kadar ertelenebileceğine delalet etmektedirler. Çünkü burada vakit, emre konu olan ibadetin yerine getirilmesi için belirlenmiş bir zaman dilimidir. Bu sebeben dolayı vakte bu ibadet için 'zarf' denilmiştir ve bu zamanın her hangi bir anında görevin yapılması mümkün olmakta ayrıca sorumluluğu da kaldırmaktadır.¹⁷⁵

Cessâs; *"Vacip olan fiilin geniş zaman aralığında yerine getirilmesi caizdir. İmâm Muhammed zekât, adaklar ve mali keffaretler gibi eda vakti için herhangi bir kayıt getirilmeyen birçok vacibi anlatırken bunu açıkça belirtmiştir. Ebu Yusuf'a göre bunlar dar zamanlı olarak vacip olur. Zira mükellefin eda imkânı bulunduğu ilk andan sonra emredilen fiili yerine getirmeyip ölmesi, dolayısıyla fiilin edası için söz konusu andan başka bir vakit bulamaması ihtimali söz konusudur. Bu yüzden ulaşıp ulaşamayacağı şüpheli olan bir vakte bunları tehir etmesi caiz olmaz. Çünkü bağlayıcılık kesin olarak sabittir. Bunlar haccın vakti gibi olurlar. Bize göre doğru olan İmâm Muhammed'in görüşüdür. Zira zikredilen vaciplerde vakit şart olarak zikredilmemiştir. Dolayısıyla kul bunları ömrü içerisinde eda etmekle yükümlüdür,*

¹⁷² Pezdevî, **Kenzu'l-Vusûl**, s. 162-165; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 30-32.

¹⁷³ Pezdevî, **Kenzu'l-Vusûl**, s. 162-165; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 30-33.

¹⁷⁴ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 125.

¹⁷⁵ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 123; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 30.

ömrün herhangi bir cüzü bunu gerektiren bir karine olmadıkça taayyün etmez”¹⁷⁶ demektedir.

Geniş zamanlı muvakkat emrin vacip oluşunu sebebin ortaya çıktığı vaktin ilk cüz’ünde değil de son kısmında sabit olduğunu söyleyenlere göre; namaz vaktinin son cüz’ünde hayız olan bir kadının bu namazı kaza etmekle yükümlü olmadığını savunmuşlardır. Ancak bunun aksine namaz vaktinin son kısmında hayızdan temizlenen kadının bu namazı kılması farzdır. Aynı şekilde namaz vaktinin son bölümünde yolculuk halinde olan kimse de namazlarını kısaltarak eda etmelidir. Bunun tersi olan yani vaktin sonunda yolculuğu sona erip mukim olan kimse de şayet namazı kılmamış ise kısaltma yapmadan eda eder.¹⁷⁷

Geniş vakitli ibadetler için vucubiyetin vaktin ilk cüz’üne mi yoksa diğer cüz’lerine mi taalluk edeceği konusunda ihtilaf olmakla beraber Hanefi usûlcüler bu konuda şöyle demişleridir: Eda vaktin ilk cüz’üne taalluk etmekle birlikte bu kısmında gerçekleşmediği durumda vucubiyetin sebebinin, diğer cüz’lere ve taki edanın yerine getirdiği son cüz’e taalluk edeceği belirtilmiştir.¹⁷⁸ Yani eda vaktin hangi cüz’ünde yapıldıysa vucubiyetin o ana taalluk edeceğini ifade etmişlerdir. Souuç olarak ibadet yerine getirilmediyse sebebiyet bu şekilde intikal ederek vaktin, görevi eda edebilecek son cüz’üne kadar devam eder ve vucûbiyet kesin olarak son kısmına intikal eder. Şayet ibadet burada da eda edilmezse vucubiyet vaktin tamamına taalluk etmiş olur ki, bu da o görevin zimmette bir borç olarak kalması ve ancak kaza edilerek ödenmesiyle düşeceği anlamına gelmektedir.¹⁷⁹

Gazzâlî vaktinin girmesi ile bir ibadetin vacip olacağını ve bu ibadet için vakit kısıtlaması yapılamayacağını, ne zaman eda edilirse edilsin emre icab ve imtisal edilmiş olacağını belirtmekte ve bu konuda icma olduğunu beyan etmektedir. Yapılması istenen fiileri üç kısma ayırdıktan sonra üçüncü maddede; terk edilmesi durumunda ceza verilen, fakat vaktin bir kısmına izafetle terk edilmesine ceza

¹⁷⁶ Debûsî, **Takvîm**, s. 73-76.

¹⁷⁷ Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 124; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 31.

¹⁷⁸ Pezdevî, **Kenzu’l-Vusûl**, s. 164-167; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 31-33.

¹⁷⁹ Pezdevî, **Kenzu’l-Vusûl**, s. 165-168; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 32.

verilmeyen emir olarak tasnif etmektedir. Bu tasnifi “geniş zamanlı vacip” veya “terk edilmesi caiz olmayan mendup” şeklinde de tabir etmiştir.¹⁸⁰

“أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ”¹⁸¹ ayetinde görüldüğü üzere asıl olan namaz ibadetinin edası vakte bağlı kılınmıştır. Burada asıl olan namaz emrinin yerine getirilmesidir. Çünkü vakit edası gerekli olan namaz için bir sebeptir. Emrin bağlı olduğu vakit, Me’mûrun bihin edası için, hem zarf ve şart ve hem de vacip olma sebebi olmaktadır. Nitekim “إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا”¹⁸² ayetinde buyurulduğu üzere, beş vakit namazın vakitleri böyledir.

2- Mudayyak (Mi’yâr): Yerine getirilmesi vacip olan emrin, eda edildiği vaktin başından sonuna kadar olan kısmın yani tamamının bu emirle megul olması durumudur. Diğer bir ifadeyle emredilen vacip eda edilirken kapsayacağı zaman miktarının, emredilen ibadetin yapılması gereken zaman miktarıyla eşit olması demektir. Örneğin orucun imsakla başlayıp iftar zamanı ile biten bir emir olmasından dolayı bu ibadetin miktarı edası için belirlenen zamanla aynı olmaktadır.¹⁸³

Bu tür ibadetler için belirlenen vaktin ilk cüz’ü ile vucûbiyet zimmete geçerek eda zamanı başlamış olur. Eda edilmesi emredilen zaman zarfı içerisinde yerine getirilmesi gerekmekte ve vaktinden önce yapılması veya vaktinden sonraya bırakılması durumunda günahkâr olunmaktadır. Bu durumda borç sakıt olmadığı için kazasının yerine getirilmesi gerekir. Ramazan günlerinde başka bir orucun tutulamaması bu günlerin sadece bu emrin yerine getirilmesi için tayin edilmiş olmasından dolayıdır ve o günlerde başka bir oruç tutmak meşru değildir.¹⁸⁴ Yani bu vakit aralığında oruç ibadetinin iâdesi kazası veya nafilesine imkân bulunmamaktadır.

3- Zû-şibheyn (Müşkil): Vakit açısından her iki duruma da benzeyen emir çeşidine Hac ibadetini örnek vermişlerdir.¹⁸⁵ Hanfî usûlcüler haca benzeme yönünü şöyle izah eder; hac belli rükunları olan ve bu rükunlara göre yerine getirilmesi emredilmiş

¹⁸⁰ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. I, s. 111-112.

¹⁸¹ İsrâ 17/78 “Güneşin dönmesinden, gecenin kararmasına kadar namaz kıl.”

¹⁸² En-Nisâ 4/103. ‘Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.’

¹⁸³ Debûsî, **Takvîm**, s. 68-69; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 36.

¹⁸⁴ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 36-42.

¹⁸⁵ Debûsî, **Takvîm**, s. 69; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 42.

bir ibadet olup, eda edilirken, yerine getirileceği vaktin tamamını kapsamaması sebebiyle namaza benzemektedir. Bir yıl içerisinde birden fazla hac yapma imkânı olmaması yönüyle de oruca benzemektedir.¹⁸⁶ Hac ile alakalı konuda ise vakti açısından fevren mi yoksa terahi ile mi yerine getirileceği meselesi emrin fevr veya terahiye delaeti konusunda incelenmişti.

Genel olarak emir ve emrin mûcebi olan kazanın fıkıh usûlü ile ilişkisi ele aldıktan sonra memrun bih olan ibdetlerden biri olan namazı usûl yönünden tahlil etmeye çalışacağız. Emrin yerine getirilemediği takdirde kazasını gerektiren delilin usûl âlimleri tarafından tartışılan yönleri bu bölümde ele alınacaktır.

II. FIKIH USÛLÜ ESERLERİNDE NAMAZLARIN KAZASI

Mükellefin, Şari'in emrettiği sorumluluğu; şekil, şart ve kendisi için takdir edilen zamanda yerine getirmesi farzdır. Ancak bazen uyuma, unutma ve birtakım mazeretler ile ihmal, tembellik, kasıt gibi sebeplerden dolayı sorumluluk yerine getirilememektedir. Bu yerine getirilemeyen ibadetin kulun sorumluluğundan çıkıp çıkmaması, ibadetin vakti çıktıktan sonra telafisinin mümkün olup olmaması ile özelde namazın kazası ve kazayı gerektiren deliller usûl âlimleri tarafından tartışılmış ve konu ile ilgili malumat eserlerde yer almıştır.

Namazların kazası meselesini Hanefi usûlcülerden Cessâs, Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve Şafiî usûlcülerden Gazzâlî gibi âlimlerin görüşleri ile sınırlandırarak konuyu incelemeye çalışacağız.

Bu konu ile ilgili görüşleri aktarmadan önce genel olarak meselenin hangi zeminde tartışıldığı ile alakalı malumat vermek yerinde olacaktır. Mükellefin emredilen vacibi yerine getirmesi bakımından iki kimseye karşı sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk ya Allah'a (c.c.) karşı ya da Allah'ın (c.c.) kullarına karşı olmaktadır. Usûl kaynaklarında bu ifadeler "hukûkullah" Allah (c.c.) hakları ve "hukûku'l-ibâd" kul hakları olarak isimlendirilir. Kul hakları ile alakalı olan sorumlulukların vaktinde

¹⁸⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 42.

yerine getirilemediği takdirde kaza edilerek yerine getirilmesi gerektiği konusunda usûl âlimleri görüş birliğindedirler.¹⁸⁷

Debûsî bu konuyu izah ederken Allah Teâlâ'nın, üzerinde kul hakkı olan bir kimseye bu hakkın aynını teslim etme imkânı verdiğini ifade etmiştir. Aynının teslim edilemediği durumda ise misli ile teslim edilebileceğini ve vacibin hak sahibinin uhdesinden çıkması için bunun gerekli olduğunu söylemiştir. Mesele kul hakkı ile alakalı durumlarda böyle iken Allah (c.c.) hakkı için olanlar evleviyetli olacağından daha değerlidir¹⁸⁸ diyerek sorumlulukların kesinlikle yerine getirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Allah (c.c.) hakkı ile alakalı olan sorumluluklar iki şekilde değerlendirilmektedir. İlki ibadetler alanı ile alakalı olan ve diğeri de muâmelât alanı ile alakalı olan sorumluluklardır. İbadetleri de zamanında eda edilemediği durumda kaza edilmesi ile alakalı Şari tarafından açıklama yapıp yapılmamasına göre ikili bir taksime ayırmak mümkündür. Hakkında nass bulunan ibadetler genel itibariyle bir özür sebebiyle yerine getirilmeyen sorumlulukları ihtiva etmektedir. Mükellefin hastalık veya yolculuktan dolayı tutamadığı oruçları kaza edebileceği¹⁸⁹ uyku ya da unutmak sebebiyle kılamadığı namazları daha sonra kılabilceği¹⁹⁰ buna örnek olarak verilebilir. Fıkıh âlimleri de mükellefin özür sebebiyle yerine getiremediği ibadeti daha sonra kaza edebileceği konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁹¹

Hakkında nass bulunmayan ve mazeretsiz olarak vaktinde kılınamayan namazın kaza edilebileceği üzerinde hakkında da açık bir nass bulunmamasına rağmen Zâhirî mezhebine mensup bazı âlimler hariç usûl âlimlerinin çoğunluğunun ittifak halinde olduğu görülmektedir.¹⁹² Usûl âlimlerinin çoğunluğuna göre mazeret olmaksızın vaktinde kılınamamış namazların kaza edileceği konusunda ittifak edilmiş olsa da bu hükmün temellendirilmesinde kullanılan delliller farklılık arz etmektedir.

¹⁸⁷ Debûsî, **Takvîm**, s. 88.

¹⁸⁸ Debûsî, **Takvîm**, s. 88.

¹⁸⁹ Bakara 2/184.

¹⁹⁰ Buhârî, Mevâkit 37; Müslim, Mesâcid, 315.

¹⁹¹ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Mûctehid**, c. I, s. 182.

¹⁹² İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Mûctehid**, c. I, s. 182.

Kavramsal çerçevede kaza konusunu kaza misli ma'kûl, kaza misli gayr-i ma'kûl ve edaya benzer kaza olmak üzere üç kısma ayırmıştık. Konunun tam olarak usûl açısından nerede tartışıldığının bilinmesi için daha önce verilen bilgileri kısaca tekrar etmekte fayda görülmektedir. Kaza misli ma'kûl'u; yerine getirilemeyen bir yükümlülüğün akılla kavranılabilen bir benzerle ifa edilmesi şeklinde tanımlamış ve vaktinde kılınamamış bir namazın yine başka bir vakitte namaz kılınarak yerine getirilmesi olarak izah ederek bu durumun akılla kavranabileceğini belirtmiştik. Kaza misli gayr-i ma'kûlu ise; emrin yerine getirilememesi durumunda benzeri bulunmayan bir şey ile telafi edilmesi ve bunun da akılla kavranılamaması şeklinde tanımlamıştık. Örnek olarak oruç tutmaya gücü yetmeyen bir kimsenin buna karşılık fidye vermesini zikretmiştik. Orucun fidye ile ödenmesi arasındaki denkliğin akılla kavranamaması ve bu gibi durumların ancak nassın belirtmesi ile bilinebileceği konusunda usûl âlimleri ittifak etmişlerdir.¹⁹³ Akılla kavranabilen bir benzerle kazanın yapılabilmesi için ise yeni bir delil veya emrin gerekip gerekmediği konusu usûl açısından ihtilaf ve tartışmanın ortaya çıktığı yerdir. Yani vakitle tayin edilmiş bir emrin bu zaman dilimi içerisinde yerine getirilemeyip başka bir zaman dilimi içerisinde yapılmasının vacip olması için, yeni bir emre ihtiyaç olup olmadığı veya ilgili ibadetin belli bir vakitte yapılmasını vacip kılan emrin, vaktinde yapılmadığı takdirde daha sonra yerine getirilmesinin mümkün olup olmadığı tartışılmaktadır.

Namazların kazası meselesi ile alakalı incelediğimiz usûl kitaplarında konu genel olarak “edayı gerektiren emir, vaktinde yerine getirilememiş sorumluluğun kazasını da gerekli kılar” görüşü ile “edayı gerektiren emir kazayı gerektirmez, kaza için ayrı bir emir olmalıdır” görüşünü savunanlar olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülmektedir.¹⁹⁴ Biz de araştırmanın bu bölümünde usûl farklılıklarını incelemeye çalışacağız.

1- Edayı Vacip Kılan Emir Sebebiyle Kazanın Gerekli Olduğu Görüşü

Kazanın, edayı vacip kılan sebeple olduğunu kabul edenlerden; Debûsî, Pezdevî ve Serahsî gibi Hanefî usûlcülerle, Şafîi ve Hanbelî fakihlerin bir kısmı ve ashâb-ı

¹⁹³ Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 314.

¹⁹⁴ Bkz. Cessâs, **el-Fusûl**, c. II, s. 168; Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Pezdevî, **Usûlü'l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 313.

hadîsin geneline göre, kaza yeni bir delille değil, edayı vacip kılan sebeple, yani ilk emirle vacip olur.¹⁹⁵ Bu konuyu değerlendirirken Serahsî ve diğer usûl âlimleri kıyas yöntemini kullanmışlardır.¹⁹⁶ Orucun kazası ile ilgili, “(tutamadığı günler sayısınca) diğer günlerde kaza etsin”¹⁹⁷ ayetiyle, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivayet edilen, “Kim namazı uyuyarak veya unutarak kılamazsa, hatırladığı zaman kılsın (yani kaza etsin)” hadisinde¹⁹⁸ yer aldığı üzere, oruç ve namazın kaza edilmesi nassa dayanmaktadır. Bu nasslardaki anlam, akıl ile anlaşılabilir. Belirli bir zamanda eda edilmesi gereken bir vacip, vaktin çıkmasıyla zimmetten sakıt olmaz. Aksine zamanında eda edilemeyen bir ibadetin telafisi için, zimmette borç olarak kalan vacip, muayyen hale gelir. İbadetlerde aslolan, vaktin çıkmasıyla ibadetin sakıt olmamasıdır. Çünkü kul, vakit çıktıktan sonra da hakikaten ve hükmen meşru olarak, o ibadeti, misli ile ifa edebilmektedir.¹⁹⁹ Vaktin çıkması acziyet bakımından düşürücü olmaktadır. Bu durum sadece vaktin faziletini kaçırmaya sebep olmakta ancak ibadetin aslını kulun zimmetinden düşürmemektedir. Çünkü vakti tekrar elde etme imkânı bulunmasa da ibadeti yerine getirme gücü mükellefte mevcuttur. Sukût acziyet miktarınca takdir olunmaktadır. Yani acziyet sebebiyle mükelleften, şayet kasten namazı terk ettiyse vaktin fazilet ve şerefini yerine getirme imkânı düşer. Ancak asıl maksat ibadetin yerine getirilmesidir ki bu ifa edilmediği sürece borç olarak zimmette kalır. Bundan dolayı kuldan kaçırıldığı ibadetin mislini yaparak borcunu ödemesi talep edilir.²⁰⁰ Çünkü ibadetteki asıl maksat vaktin bizzat kendisi değildir. İbadetin maksadı, nefsi yenerek Allah’ın (c.c.) rızasını kazanmak O’na tazimde bulunmaktır. Bu durum ise vakitten vakite değişiklik göstermez.²⁰¹

Hanefî âlimleri namazın kazasını sağ eliyle sadaka vermekle emrolunan ancak bu elinin herhangi bir sebepten dolayı yok olmasıyla sadakayı sol eliyle vermesi gerektiğine benzetmişlerdir. Çünkü burada emirle yerine getirilmesi istenen şey sadakanın verilmesi olup onun sağ elle verilmesi asıl amaç olmamaktadır. Bir borç

¹⁹⁵ Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Pezdevî, **Usûlü’l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314.

¹⁹⁶ Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314.

¹⁹⁷ Bakara 2/185.

¹⁹⁸ Buhârî, **Mevâkîtu’s-Salât** 37; Müslim, **Mesâcid** 309.

¹⁹⁹ Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Pezdevî, **Usûlü’l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 315-316.

²⁰⁰ Pezdevî, **Usûlü’l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314-315.

²⁰¹ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314-315.

ya ödenmesi ile ya alıcı tarafından borçlu kimsenin temize çıkartılması ile ya da ödemekten aciz kalınması durumlarında sakıt olmaktadır. Aynı şekilde vaktinde kılınamamış namaz veya tutulamamış oruç mükellefiyeti de ancak kılınmak ve tutulmakla veya bu borcun sahibi olan Allah (c.c.) tarafından yükümlülüğün kaldırılmasıyla zimmetten düşmektedir. Vaktinde yerine getirilemeyen bu ibadetlerle alakalı ise Şâri‘ tarafından zamanında ifa edilemediğinden dolayı zimmetten düşeceği veya sorumluluğun kalkacağına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Tüm bu izahlardan anlaşılan, vaktinde eda edilemeyen vâcibin sonradan kaza edilmesinin mecburi olduğu hükmünü verebilmek için başka bir delile ihtiyaç bulunmamaktadır. Edayı emreden nass aynı zamanda kaza için de âmirdir.²⁰²

Hakkında açıkça nass bulunan bir hükmü, (kıyas metoduyla) fer’î meselelere uygulamak mümkün olur. Bu konuda, belli bir zaman içinde gerçekleştirilmesi nezredilerek vacip hale getirilen namaz, oruç ve itikaf’ın vaktinde yapılamadığında kazasını gerektirmesi örnek olarak gösterilebilir.²⁰³ Ancak kazayı vacip kılan emrin yeni bir delille emredilmesi gerektiği görüşünü savunanlara göre ise, bu konuda özel bir nass olmadığından, bu nezir türlerinin kaza edilmesi gerekli değildir.²⁰⁴

Kazanın edayı vacip kılan emir sebebiyle olduğunu ve bu ilkenin, mezhebin furûa dair genel kurallarına da aykırı olmadığını ifade eden Serahsî konu ile alakalı olarak gece namazlarının kazası, gündüz cemaatle kılındığı zaman, imamın kraati açıktan ve gündüz namazların kazası da gece kılındığı zaman imamın kraati gizli okumasını buna delil olarak göstermektedir. Aynı şekilde yolculukta kazaya kalan dört rekâtlı bir namazın, hazarda iki rekât olarak kılınması da örnek olarak verilebilir.²⁰⁵ Bir grup yatsı namazını kaçırsalar bu namazı gündüz vakti cemaatle kaza ederken imam kıraati açıktan yapar. Yine gündüz kılınan namazlardan birini kaçırmış olsalar ve akşam vakti cemaatle kaza etseler imam kraati gizli yapar. Bir kimse seferdeyken bir namazı kaçırsa ve mukim olduğunda bu namazı kaza edecek olursa iki rekât kaza eder. Mukimken namazı kaçıran kimse de sefere çıktığında bu namazı kaza edecek

²⁰² Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 44-45; Abdülazîz el-Buhâri, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 312-315.

²⁰³ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45-46; Abdülazîz el-Buhâri, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314-316.

²⁰⁴ Abdülazîz el-Buhâri, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 316.

²⁰⁵ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhâri, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 314.

olsa mukimde kaçırdığı üzere kaza eder. Çünkü eda o vakitteki emirle müstehak olur.²⁰⁶

Kişi üzerinden emrin gereği ancak eda etmesinde acziyet sebebiyle karşılaşılan durumlarda sakıt olur. Teşrik tekbirleri günlerinde bir namazı kaçırın kimse daha sonra bu farz namazı kaza ettikten sonra tekbirleri getirmez çünkü teşrik günleri dışında kişinin namazlardan sonra teşrik tekbirleri getirmesi meşru değildir. Bu bidat olduğundan dolayı men edilmiştir. Teşrik vaktinin kaçırılması ile bu tekbirler sakıt olur ve bu durum bir acziyet örneğidir. Namazın aslı meşrudur ve tekbir günlerinden sonra da vacip baki kalır. Cuma namazını kaçırın kimse cumayı kaza edemez çünkü iki rekâtın yerine ikame edilen hutbeyi kaza etmesi bu vakitten sonra meşru değildir. Vaktin çıkması ile acziyet gerçekleşmiş olur ve bunun yerine öğle namazını kılması gerekir çünkü Cuma vakti çıktıktan sonra kula meşru kılınan budur.²⁰⁷

Görüldüğü üzere namazın vaktine kılınması emrin yerine getirilmesi açısından son derece önemlidir. Ancak vaktinde yerine getirilemeyen bu emir kulun üzerinden sakıt olmamakta aksine zimmetinde borç olarak kalmaya devam etmektedir. Bu borcu yerine getirmede usûl aimleri hangi delil gerekçesi ile kaza edilebileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Yukarıda görüşlerine yer verilen usûlcüler vaktinde kılınamayan bir farz namazın kazası için yeni bir emre gerek olmadığını, ilk emrin kaza edilmesini de ihtiva ettiğini ifade etmişlerdir. Bunu da kıyas yöntemini kullanarak delillendirmektedirler.

2- Edayı Vacip Kılan Emir Dışında Yeni Bir Emir Sebebiyle Kazanın Gerekli Olduğu Görüşü

Kazanın edayı vacip kılan sebebin dışında bir başka delille vacip olduğunu yani kaza için yeni bir emrin gerekli olduğunu kabul edenler ise Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/952) ve Cassâs gibi bazı Iraklı Hanefiler ile Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr (v. 493/1100) ve Semerkandî (v. 539/1144) , Şafî, Malikî, Mutezilî hukukçuların geneli

²⁰⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 314.

²⁰⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, s. 133; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 46; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 316.

ve bazı Hanbelî fakihlerdir.²⁰⁸ Çünkü onlara göre, bir ibadetin edası söz konusu olduğunda ve vaktinde eda edilemediğinde kazası için yeni bir emrin bulunması gerekmektedir. Eğer kişi emri eda etmeden vakit çıkarsa, bu durumda bu namazın kazası ilk emir sebebiyle gerekli olmaz. Çünkü bu emir başlangıçta ibadetin vaktinde eda edilmesine yöneliktir. Emir belirlenen vakitten sonraki vakti içermez. Çünkü bu belirli bir zaman aralığında yerine getirilmesi istenen emrin muhtevasına dâhil olan bir şey değildir. Dolayısıyla kazaya kalan ibadetin yerine getirilmesi, ancak ilk emir dışında başka bir emirle vacip kılınması ile caiz olabilir.²⁰⁹

Gazzâlî belli bir vakitte yerine getirilmesi gereken bir ibadetin emredilmesinin o ibadetin yerine getirilemediği durumda kazayı iktiza etmeyeceği görüşündedir. Çünkü namazın, güneşin zevali ile veya orucun, Ramazan ayı ile tahsis edilmesi tıpkı hacc ibadetinin, Arafat, zekâtı vermenin miskinler, dövme ve öldürmenin bir şahıs ve namazın kible ile tahsis edilmesi gibi olup zaman, mekân ve şahıs arasında hiçbir fark yoktur. Bunların hepsi emredilen vacibin bir vasıfla kayıtlandırılması olmakta ve bu vasfı taşımayan sorumluluklar lafzın kapsamına girmemektedir. Aksine bu vacipler, emirden önceki durumları üzere kalmaktadırlar. Vaktinde yerine getirilemeyen emrin kazası için yukarıda sayılan gerekçelerden dolayı yeni bir emrin gerektiği görüşünü belirtmektedir.²¹⁰

Kazanın ilk emir sebebiyle olduğunu savunanlar, kişinin bir süreliğine borç alması ve bu sürenin geçmesi ile borcun düşmeyeceğini ve bunun aynı namaz ibadetinde olduğu gibi vakitin geçmesi ile namazın da düşmeyeceğini belirtmişlerdir. Çünkü zimmette vacip olan borçlar müddetin geçmesiyle düşmemektedir. Gazzâlî ise bu görüşte olanlara şu şekilde cevap vermektedir; sürenin emsali zekattaki ‘bir yılı doldurma (havl)’ dır. Elbette ki bir yıllık sürenin geçmesiyle zekât borcu düşmez. Çünkü süre, alacağın peşine düşmenin ertelenmesi için belirlenmiş mühlet olup bu mühlet sonunda alacağı talep etme hakkı devreye girer. Vakıt ise tıpkı mekân ve şahıs gibi, artık vacibin bir vasfı olmuştur. Kuldan, vacibin bir vasf şartıyla

²⁰⁸ Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 314.

²⁰⁹ Cessâs, **Fusûl**, c. II, s. 168.

²¹⁰ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 74.

yapılması istendiğinde bu emri, istenilen vasıf olmaksızın yapması durumunda emre imtisal etmiş sayılmamaktadır.²¹¹

Gazzâlî şeriatte kazanın, ya “*kim uyuyarak veya unutarak bir namazı kaçırırsa hatırlayınca onu kılsın*”²¹² hadisi gibi bir nass sebebiyle ya da kıyas yoluyla vacib olduğunu belirtir. Orucun unutulması durumunda ise namaza kıyas edilmesi gerektiğini ve bu ikisinin aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Fakat Cuma ve Bayram namazlarını buna kıyas etmemekte çünkü bu iki ibadetin vakitleri dışında kaza edilemeyeceğini belirtmektedir. Şeytan taşlama konusunda ise bu iki asıldan hangisine daha çok benzer olduğu noktasında tereddüt olduğunu belirtmektedir. Nasta, iki durum arasında fark gözetildiği için, hayızlı kadının namazını da kaza konusunda oruca kıyas etmemektedir. Yine, “*her ne kadar bize göre emrin ve vucûbun aslı noktasında eşit olsalar da kâfirin namaz ve zekâtını, dinden dönmüş kişinin namaz ve zekâtına kıyas etmemekteyiz*” demektedir.²¹³

Edayı vacip kılan emrin kazayı da gerektirdiğini söylemenin ibadet alanına re’yin sokulması anlamına geleceğinden bunun doğru olmadığını savunmuşlardır. Çünkü mukayyet emrin ibadet olabilmesi için ait olduğu vakti içerisinde eda edilmesi gerekmektedir. Vaktin girmesi ile mükellefin zimmetinde sabit hale gelen borç ancak bu zaman dilimi içerisinde eda edilmesi ile sakıt olur. Vaktinde eda edilemeyen bir ibadetin vakti çıktıktan sonra eda edilme imkânı yokur. Kendisi için belirlenen sürede yerine getirilemeyen bu mükellefiyet, daha sonra kaza edilmekle kişiyi sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü vaktinde yerine getirilemeyen bu emrin kaza edilebilmesi için edayı vacip kılan delilden başka bir nass bulunması gerekir. Eğer kaza için yeni bir emir olmazsa bir ibadetin vakti içerisinde eda edilmesini gerekli kılmak bir anlam ifade etmez. Allah (c.c.) bir ibadeti vakitle kayıtlı halde emrettiğine göre bunda bir maslahat ve hikmet bulunmaktadır. Yani namaz belli vakitlerle sınırlandırılarak vacip kılındığına göre ancak o vakit dilimlerinde kılınmış olmakla ibadet özelliği kazanmaktadır. Bundan dolayı vaktinde eda edilememiş bir ibadetin hikmeti ve maslahatı kaçırılmış olmakta ve bu sebeple maksat hâsıl olmamaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı vaktinde eda edilemeyen bu ibadetin kaza edilebilmesi

²¹¹ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 74.

²¹² İbn Mâce, Salât 10.

²¹³ Gazzâlî, **Mustasfâ**, c. II, s. 74.

gerektiğini bilmek için yeni bir emre ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü namaz emri için vacip kılınan iki şey vardır, hem bu ibadetin eda edilmesi hem de tayin edilen zaman dilimi içerisinde yerine getirilmesidir.²¹⁴

Kul ibadetleri akılla tayin edemez, bu konuda aklın bir rolü yoktur. Yani bir kimse kazaya kalmış bir borcunu ancak kendisine denk olan bir ibadetle ödeyebilir. Bu denkliği ise ancak nassın belirlemesi ile bilebiliriz. Kazanın gerekli olduğunu kulun akılla bilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı bu konuda ayrıca bir delil bulunmadığı sürece mükellefin kaza ile sorumlu olduğuna hüküm verilemez. Bir ibadetin belli bir zaman aralığında yerine getirilmesi emri, bu ibadetin farklı bir vakit içerisinde de eda edilebileceği anlamına gelmez. Yani “şu işi şu zaman aralığında yap! Eğer bu işi bu vakit aralığında yapamazsan başka bir zamanda yap!” manasına gelmemektedir. Başka bir ifadeyle vacibi ilk emreden nass bunu ifade etmemektedir. Bir kimsenin hizmetçisine “falanca işi Cuma günü yap” diye emir vermesi o işin Cuma günü haricinde başka bir günde yapılması gerektiğine işaret etmez. Bu emir şekli her hangi bir şarta bağlanmış veya mekân belirtilerek yapılması emredilen bir ibadet gibidir.²¹⁵

Bir ibadetin eda edilmesi ile kişi hem fiili vaktinde yerine getirmiş hem de vaktin faziletini elde etmiş olur. Bundan dolayı bir ibadetin vaktinden önce veya sonra yerine getirilmesi caiz değildir, çünkü bu durumda olan kişi vaktin faziletini kaçırmış olmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Bir kimse, Allah’ın (c.c.) tanıdığı bir ruhsat olmadan, Ramazan’da bir günün orucunu tutmazsa, bütün yıl oruç tutsa bile o günün yerini tutmaz*”²¹⁶ buyurmakta iken vaktinde yerine getirilen bir fiil ile vaktinden sonra yerine getirilen bir fiil nasıl eşit olabilmektedir. Vaktinde kılınamayan namazın kazasının ilk emirle sabit olması mümkün olmayınca zaruri olarak yeni bir emre ihtiyaç bulunmaktadır. Ebü’l-Yüsr namaz konusunda kıyas yapılamayacağını izah etmek için şunu söylemektedir; namaz emri belli bir vakitte yerine getirilmesi gereken ve şer’an kıyasa muhalif olarak sabit olmuş bir ibadettir. Bu ibadet kaçırıldığı zaman kıyas yapmak suretiyle bu ibadetin mislini başka bir zamanda yapamayız. Örneğin Cuma namazının kaçırılması durumunda yerine mislini ikâme

²¹⁴ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 314-315.

²¹⁵ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, c. I, s. 314-315.

²¹⁶ Buhârî, *Savm*, 29; Ebû Dâvûd, *Savm*, 38.

edemeyiz. Yani kaçırılan bu iki rekât Cuma namazının kıyasa aykırı bir şekilde şeran sabit olduğu bilinmektedir ve kazaya kalması durumunda kıyas yapılarak başka bir vakitte bir benzerini onların yerine ikame etmemiz mümkün değildir. Teşrik tekbirleri içinde bu durum böyledir. Kıyasa muhalif olarak şer‘an kurbet maksadı ile emredilen günlerde yapılması sabit olmuştur, belirli günlerde sabit olan bu fiiller kaçırıldığı zaman yerine kıyas yoluyla bir şey ikame edilememektedir.²¹⁷

Kazanın yeni bir emirle sabit olacağını savunanlar “*kim namazı uyuyarak veya unutarak kılamazsa, hatırladığı zaman kılsın*”²¹⁸ hadisinden hareketle şayet ilk emir kazayı da emreden sebep olsaydı Hz. Peygamber (s.a.s.) yukarıdaki ifadeleri kullanmazdı demişlerdir. Ancak edayı emreden nassın kazayı da âmir olduğunu savunanlar ise bu hadisin kendileri için bir delil olduğunu savunmuşlardır. Bu hadisten hareketle vaktinden sonra kılınan namaz, ilk olarak vaktinde kılınmak üzere emredilen namazın aynısıdır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) bu ifadeyi kullanma sebebi zamanında kılınamayan bir namazın kullar tarafından zimmetten düşeceğinin düşünülmesi olarak ifade edilebilir.

Vakte bağlı emrin vakti içinde eda edilmesiyle gerçekleşen ibadetin vakit çıktıktan sonra tasavvur edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple ifası vacip olan kazanın, edayı vacip kılan sebebin dışındaki, yeni bir delille sabit olması gerekmektedir. Kaza için yeni bir delilin gerekliliğini savunanlar ayrıca vaktinde kılınan bir namazın vaktinden sonra kaza edilen namazla aynı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu gerekçe ilk emir sebebiyle kazanın gerekli olduğunu savunanlar tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü onlara göre belirlenen zaman diliminde kılınamayıp vakti çıktıktan sonra kılınan namaz vaktinde kılınması gereken namazın aynısıdır. Sadece aralarında zamanında kılınamamasından dolayı vaktin faziletinin kaçırılması ve kazaya bırakmaktan dolayı günahkâr olunması farkı vardır.

Kazanın ilk emir sebebiyle değil de yeni bir emir ile vacip olduğuna delil olarak ise, orucun kazası bağlamında nâzil olan, “*(tutamadığı günler sayısınca) diğer günlerde kaza etsin*”²¹⁹ ayetiyle, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivayet edilen, “*kim namazı*

²¹⁷ Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, c. I, s. 315.

²¹⁸ Buhârî, *Mevâkîtu’s-Salât* 37; Müslim, *Mesâcid* 309.

²¹⁹ Bakara 2/185.

uyuyarak veya unutarak kılamazsa, hatırladığı zaman kılsın (yani kaza etsin)” hadisini göstermişlerdir.²²⁰

Kazanın yeni bir delille vacip olduğunu kabul edenler ayrıca: Me'mûrun bih'in edası, me'mûr tarafından yapılan fiil ile gerçekleşir. Me'mûrun, belirli bir vakit içerisinde yaptığı fiille, o vaktin dışında yaptığı fiilin aynısı olamaz. Çünkü belli bir zamanda eda edilmesi gereken bir emrin, başka bir vakitte yerine getirilmesini yani kazayı da kapsadığı söylenemez demişlerdir. Şâri'in tayin ettiği vakitte ibadetin yerine getirilmesi vaktin faziletini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı zamanında eda edilemeyen bir vacibin, ayrıca bir delil olmadıkça, kazasının da mümkün olmayacağını beyan etmişlerdir.²²¹

Sonuç olarak yukarıda ifade edilen görüşler neticesinde karşımıza iki temel mesele çıkmaktadır. Bunlar;

1- Belli sebeplere bağlı olarak yerine getirilmesi istenen bir emir, yerine getirilmesi gerektiğinde o vacibin ihtiva ettiği cüzlerini de kapsar mı?

Namaz için verilmiş bir emir bünyesinde iki unsuru barındırır. Birincisi namazın edası ikincisi ise bu namaz için belirlenen zaman dilimi içerisinde ifa edilmesidir. Burada yerine getirilmesi istenen namaz emri mürekkep olduğu için vaktinin geçmesi durumunda asli unsuru baki kalmaktadır ki o da namazın her hangi bir vakitte kılınmasıdır. Bu gerekçeden hareketle yukarıdaki kaideyi esas alan usûl âlimleri edayı emreden nass, kaza içinde âmirdir görüşünü savunmuşlardır.

2- Bir ibadetin belli bir zaman içerisinde yerine getirilmesinin istenmesi o zaman dilimine özel bir maslahatı içerir. Aksi durumda vacibin o zaman dilimine has kılınması, diğer zamanlar açısından bir tercih sebebi yokken vakitler arasında tercih yapmak manasına gelmektedir.

Namaz ibadeti için belirlenen zaman dilimleri bir maslahata binaen konulmuş ve diğer vakit dilimlerinden maslahat yönüyle ayrılmaktadırlar. Eğer namazın herhangi

²²⁰ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 37; Müslim, Mesâcid 309.

²²¹ Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 46.

bir vakitte kaza edilmesine yönelik bir delil bulunursa, kaza etme vakti de maslahat yönüyle eda zamanındaki maslahatla aynı olacaktır. Ama böyle bir delil yoktur ve vaktin maslahatını tespit etmekte mümkün değildir. Bu kaideyi esas alanlar ise kaza için yeni bir emir gerektiği görüşünü ortaya koymaktadırlar.²²²

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda namazın mazeretli veya mazeretsiz eda edilemediği durumlarda emredildiği zaman dilimi içerisinde veya diğer vakitlerde kaza edilmesi üzerinde genel olarak usûl âlimlerinin ittifakı söz konusudur. Burada namazın kazası hususunda vucûbiyetin unsurlarını değerlendirmedeki yöntem farklılıkları olduğu dikkati çekmektedir. Yani mürekkep bir emir olan namazın hem vakit şartı ve hem de eda şartı Şari‘ tarafından istenmektedir. Vaktin eda ile birlikte şart olduğunu savunanlar yerine getirilemeyen bir emrin kaza edilebilmesi için yeni bir emrin gerekliliğini savunurken, vaktinde eda edilemeyen emrin yerine getirilmesinde vaktin bir maslahat olduğunu savunanlar ise ilk emrin yerine getirilemeyen ibadetin kazası için yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Aktarılan görüşlere göre vaktinde kılınamayan farz namazın kazası için yeni bir emir gereklidir. Çünkü ilk emir onun vaktine kılınmasını ihtiva etmektedir. Yoksa vaktinde kılınmadığı durumda kaza edebileceği anlamına gelmemektedir. Konu ile alakalı hadisi delil göstererek bu hadisin kaza edilebilmesi için yeni bir emir olduğunu vurgulamaktadırlar.

Sonuç olarak görüşlerine yer verilen usûlcülerin tamamının vaktinde kılınamayan namazın kaza edilmesi gerektiği konusunda görüş birliği içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Ancak ihtilaf ettikleri nokta, bu farz namazın kaza edilebilmesi için sebep teşkil eden delilin ilk emir mi olduğu yoksa yeni bir emir mi gerekli olduğudur. Bunlar ise yukarıda gerekçeleri ile izah edilmiştir.

²²² Ali İhsan Pala, “*Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım*”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 3, 2004.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAMAZLARIN KAZASINI TEMELLENDİRMEDE KULLANILAN DELİLLER, İLKELER VE NAMAZLARIN KAZASINA YAPILAN İTİRAZLAR

Usûl âlimleri fıkhi bir meseleyi değerlendirirken genel olarak ayet, hadis ve kıyas delillerinden istifade ederek yöntemler belirler. Fakihler ise bu yöntemlerden yararlanarak hüküm çıkarır ve konuyu delillendirir. Bu bölümde usûl âlimlerinin kaza namazını delillendirmede kullandığı yöntemlere değindikten sonra bu yöntemler içerisinde kullanılan bazı ilkelerden bahsedilecektir. Yine bu bölümde kasten namazı terk eden kimsenin bu ibadeti kaza edemeyeceğini savunan usûlcülerin görüşlerine yer verilerek kendilerine yapılan itirazlar da kısaca izah edilecektir.

I. NAMAZLARIN KAZASINI TEMELLENDİRMEDE KULLANILAN DELİLLER

Eserlerini incelemiş olduğumuz usûl âlimlerinin tamamının vaktinde kılınamayan namazların kaza edilmesi gerektiği hususunda ittifak ettiklerini ancak vakti içinde yerine getirilemeyen bir ibadetin kazasının “edayı vacip kılan ilk emirle” mi gerekli olduğu yoksa bu konuda “yeni bir emrin” mi bulunması gerektiği hususundaki görüşlerini aktarmıştık. Neticede usûlcülerin bir kısmına göre edayı gerektiren delil ne ise, kazayı gerektiren delil de odur. Diğer usûlcüler ise kazanın edayı gerektiren ilk emir sebebiyle değil de yeni bir emir ile gerekli olduğunu savunmuşlardır. Usûl âlimleri Ayet ve Hadis’ten getirilen deliller ile kıyas yönteminden istifade ederek kaza namazını temellendirmişlerdir. Bu başlık altında yukarıda ifade edilen konular ele alınacaktır.

A. Kur'an-ı Kerim ile Namazların Kazasının Temellendirilmesi

Genel olarak Hanefî ve Hanbelî ekolüne mensup usûlcüler ile bazı Şafîî ve Maliki usûlcülere göre, edayı gerektiren emir, zamanında eda edilememiş görevin bilahare kazasını da gerektirir. Diğer bir ifadeyle edayı emreden nass, kazayı da âmirdir. Bu görüşü benimseyen usûlcülerin delillerini şöylece ifade edebiliriz.

1- Kur'ân-ı Kerîm'de namaz birçok yerde “أَقِمْوُ الصَّلَاةَ” “namazı kılınız”²²³ şeklinde emredilmektedir. Bu ayetlerden hareketle ulema vaktinde kılınamayan namazların kazasının da farz olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁴ Ayetlerde namazın vaktinde kılınması ile daha sonra kılınamayan namazın kaza edilmesi hususu birbirinden ayrılmadan mutlak olarak namazın kılınması şeklinde emredilmiştir. Bu da namazın her hâlükârda kılınmasını bildirir ki vaktinde kılınamayan namazların daha sonra kaza edilmesi gerektiğini de ifade eder. Dolayısıyla vaktinde kılınamayan namazın kaza edilmesi de farzdır. Namazın vaktinde kılınmasını emreden sebep, aynı zamanda, eda edilemediğinde kaza edilmesi gerektiğinin de sebebidir.²²⁵ Bu görüşü benimsemiş olan usûl âlimleri kazanın sebebi olan ilk emri bu ayetle temellendirmektedirler. Bu ayette yer alan hükümdeki mananın ma'kûl mana olduğunu ifade etmektedirler. Zamanında eda edilmesi emredilmiş bir görevin ‘misli’ni, vakit çıktıktan sonra yerine getirmek mükellef için bir görev olarak meşrudur. Dolayısıyla eda etmeden vaktin çıkmış olması, vaktinde edası istenen görevin bizzat kendisini düşürmemektedir.²²⁶

2-Yine Kur'an-ı Kerîm'de “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي” “beni anmak için namaz kıl”²²⁷ emri, vakti içinde kılınamayan namazın daha sonra kılınması gerektiğine delalet etmektedir. Cessâs bu ayetin “*unuttuğun namazı hatırladığında, namazda beni tesbih ve tazimle anmak için namaz kıl ki ben de seni övgü ve sitayişle anayım*” manasına gelebileceğini söylemektedir. Akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “*bir namazı*

²²³ Bakara, 2/43.

²²⁴ Bu ifade Kerime Kur'ân-ı Kerîmde türevleriyle 80'den fazla geçmektedir. Bkz. Bakara, 2/43, 83, 110; Nûr, 24/56; Rum, 30/31; Müzzemmil, 73/20.

²²⁵ Kurtubî, Muhammed b. Ahmet, **el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Müesseset-i Menahili'l-İrfan, Lübnan, t.y. c.XI, s. 178.

²²⁶ Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Pezdevî, **Usûlü'l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 45; Sadruşşerîa, **et-Tavzîh**, c. I, s. 304.

²²⁷ Taha 20/14.

unutun, hatırladığında onu kılın. Bunun bundan başka kefareti yoktur”²²⁸ hadisini zikretmiş ve unutulmuş kazaya kalan namazların hatırlandığı zaman kılınması gerektiği hususunda ulema arasında ihtilaf olmadığını belirtmiştir.²²⁹

Yukarıda zikredilen ayetlerden hareketle Allah (c.c.) tarafından kılınması emredilen namazın belirlenen vakitte eda edilemediğinde kulun zimmetinden sakıt olmadığı ve mutlak olarak yerine getirilmesinin gerekliliği görülmektedir. Buradan hareketle usûcüler vaktinde eda edilemeyen namazın kaza edilmesi gerektiğini yukarıda zikredilen ayetlerle temellendirmektedirler.

B. Sünnetle Namazların Kazasının Temellendirilmesi

Namazların kazasıyla ilgili âlimlerin öne çıkardığı rivayetler, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) uygulamasına delâlet eden “fiilî hadisler” ile kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtlardan oluşan “kavlî hadisler” şeklinde iki ana başlık altında toplanabilir. Fiilî hadisler, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve birkaç sahâbînin yolculukları esnasında uyku sebebiyle sabah namazını kaçırmaları ile Hendek günü müşriklerin meşgul etmesi sonucunda birkaç namazı vaktinde kılamamasından bahsetmektedir. Genel bir kâide niteliğinde vârid olan kavlî hadisler ise uyku, unutma ve dalgınlık dolayısıyla namazların geçirilmesi neticesinde ne yapılması gerektiğini ifâde etmektedir.²³⁰

1- Hz. Peygamber (s.a.s.): “فَكَفَّارَتُهَا ، أَوْ نَامَ عَنْهَا ، مَنْ نَسِيَ صَلَاةً ، أَوْ نَامَ عَنْهَا ، فَكَفَّارَتُهَا ، أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا”²³¹ *Kim bir namazı kılmayı unutur veya uyuduğu için kılamazsa, o namazın kefareti hatırladığında hemen kılmasıdır*”²³¹ buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir gece bir grup sahâbe ile birlikte seferden dönerken bir yerde konaklamış, sahâbeden birini de sabah namazına kaldırılmak üzere nöbetçi bırakmıştı. Fakat bu sahâbe sabah namazı vaktinde uyuyakaldığı için, ordu ancak güneş doğduktan sonra uyanmıştı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.s.), güneş biraz yükseldikten sonra müezzine ezan okutmuş daha sonra sabah namazının

²²⁸ Ebû Dâvûd, Salât 11.

²²⁹ Cessâs, Ebû Bekr Ahmet b. Alî er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, terc: Mehmet Keskin, İ'tisam yay. Ankara, 2018, c. VII, s. 335.

²³⁰ Nihat Yatkin, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Namazların Kazası”, **Ekev Akademi Dergisi**, c. III, sayı, I, Bahar 2001, s. 166. Esma Yılmazlar, “Hadis Verileri Işığında Namazların Kazası Meselesi”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bursa, 2013, s. 18.

²³¹ Müslim, Mesâcid, 315.

sünnetini kıldıktan sonra farzını da cemaat halinde kaza etmiştir.²³² Yine hadislerde işaret edildiği üzere uyku ve unutma dolayısıyla kılınamayan namazların kaza edilmesi gerekmektedir. Bu durum, herhangi bir mazerete dayanmadan terk edilen namazların kaza edilmesini de gerekli kılar. Çünkü ihmalden dolayı veya tembellik neticesinde kılınamamış bir namazın kazası, uyuma ve unutma gibi gayri iradi bir sebebe binaen kaza edilmesinden daha önceliklidir.²³³ Nasta uyuma ve unutma insanın mazeret hali olarak sayılmış ve istem dışı haller olduğu için kulu vaktinde yerine getirilemeyen emrin günahından sorumlu tutmamıştır. Ancak yine nasta ibadetin uyanınca ve hatırlanınca yerine getirilmesi gerektiği emredilmiştir. Bu mazeret halleri bile kul üzerinden ibadet borcunu sakıt etmiyorsa kasten namazın kılınmaması durumu kulun üzerindeki borcu kesinlikle düşürmemektedir.²³⁴

Ayrıca bu ve buna benzer hadislerde yer alan “نَسِيَ” fiili Arapça’da “unutmak” manasının yanısıra “bilerek terk etmek” anlamına da gelmektedir.²³⁵ Nitekim Allah (c.c.) “Onlar Allah’ı unuttu; Allah da onları” ayetinde²³⁶ “bilerek ve farkında oldukları halde terk” durumunu “نَسِيَ” fiili ile ifade etmiştir. İbn Abdilber (463/1071) bu ayete “Onlar Allah’ı (c.c.) unuttu yani Allah’a (c.c.) itaati ve O’nun Rasûlünün getirdiklerine iman etmeyi terk ettiler; Allah (c.c.) da onları rahmetinden terk etti” şeklinde mana vermiştir. Ayrıca bu konuda ihtilafın olmadığını, Kur’ân’ın tevili konusunda az ilme sahip olan bir kimsenin bile bu hususta böyle düşüneceğini ifade etmiştir.²³⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere “unutma” fiili “bilerek terk etme”yi de kapsadığı için kasten namazı terk eden bir kimse Allah’a (c.c.) karşı kulluk borcunu yerine getirmekle yükümlüdür ve bu sorumluluğu yerine getirmediği sürece zimmetinde borç olarak kalmaya devam edecektir.

2- Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ أَوْ غَفَلَ عَنْهَا ، فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا ، فَإِنَّ اللَّهَ ، يَقُولُ : أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ” *“Biriniz namaz kılmadan uyur veya gâfil olur (o namazı unutursa), onu hatırladığında hemen kılsın.*

²³² Ebu Dâvud, Salât, 11; Buhârî, Mevâkit, 35; Müslim, Mesâcid, 309.

²³³ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut, 1993, c. I, s. 443.

²³⁴ Bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. I, s. 314.

²³⁵ Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhib-i Fukahâi'l-Emsar*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993, c. I, s. 300.

²³⁶ Tevbe 9/67.

²³⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, c. I, s. 300.

*Çünkü Allah (c.c.), “beni anmak için namaz kıl buyuruyor.”*²³⁸ Herhangi bir sebeple kılınamamış olan bir namaz hatırlandığı anda kaza edilmesi gerekmektedir.

Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) unutmaya ve uyuma kaydını zikretmesi, bu kişilerden namaz borcunun düşeceği zannını ortadan kaldırmaya yöneliktir. Yani uyuma ve unutmaya sebebiyle namazını kılınamamış bir kişinin, vaktin geçmesi ile bu ibadetin kendisinden sakıt olacağını düşünmemesi için yapılan bir uyarı niteliği taşımaktadır. Zikredilen bu mazeretler sebebiyle kişi günahkâr sayılmamaktadır. Ancak bununla beraber Peygamber Efendimiz (s.a.s.) böyle kimselerin namazlarını eda etmeleri gerektiğini söylemiş, yani bu durumun sorumluluğu kaldırmayacağını ifade etmiştir.²³⁹ Bir Müslümanın namazı bilerek terk etmesi düşünülmemeyeceği için bu kimselerle alakalı olarak, üzerinden namazı düşürecek herhangi bir sebep olmadığından dolayı namazlarını kaza etmeleri gerektiği hususunda Hz. Peygamber (s.a.s.) bir şey söyleme ihtiyacı duymamıştır.²⁴⁰ Çünkü kasten terk edilen namazın kaza edilebileceği ifadesi kullar tarafından namazı terk ederek kazaya bırakmanın meşrulaştırılmasına sebebiyet verebilirdi. Bu sebeple yanlış anlaşılma mücadele edilmemiştir. Yani şayet Hz. Peygamber (s.a.s.) namazı kasten terk edenin de mazeretli kimseler gibi kaza etmesini hadiste zikretmiş olsaydı namazların vaktinde kılınmaması meşru hale gelebilirdi. Bundan dolayı hadiste sadece mazeretli olanlar zikredilmiştir. Ancak usûl âlimleri tarafından namazın vaktinde kılınamaması bu kulluk görevini zimmetten düşürmeyeceği için mazeretsiz olarak kılınamayan namazların da kaza edilmesi gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir.

Yukarıda zikredilen hadisin metninde yer alan ve Arapça’da “unutmak (gâfil olmak)” manasında kullanılan “غَفَلَ” fiili “عَنْ” harf-i ceriyle kullanıldığında “bir şeyi kasıtlı olarak terk etmek” manasına gelmektedir. Nitekim bu kullanımın “تركه (onu terk etti)” ve “سها عنه (bilerek onu terk etti)” fiilleriyle aynı anlama geldiği ifade edilmektedir.²⁴¹ Örneğin “سها” fiili, Mâûn sûresi 5. ayette “ciddiye almama, vaktine dikkat etmeme, ihmal etme” anlamlarında kullanılmıştır²⁴² ve dolayısıyla “غَفَلَ عَنْ” kullanımının da bu manalara geldiği ifade edilmektedir. Özellikle İmam Müslim’in

²³⁸ Müslim, Mesâcid, 316.

²³⁹ İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, trc. Ahmet İyibildiren, Guraba Yayınları, İstanbul, 2004, s.127.

²⁴⁰ İbn Abdilber, **el-İstizkâr**, c. I, s. 300; İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, s. 127.

²⁴¹ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. XIV, s. 497.

²⁴² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, İstanbul, tsz., C. III, s. 6168- 6169.

mana ile rivayeti caiz görmediği göz önüne alındığı takdirde lafızların bizzat Rasûlullâh'a s.a.s ait olma ihtimalinin kuvvetli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, fiilin bizzat Rasûlullâh (s.a.s.) tarafından kullanılmış olması ve bunun da dil kaidelerine göre “bilerek terk etme” manasına geldiği dikkate alındığında, bilerek namazı terk edenin de kaza etmesi gerektiği fikrini kuvvetlendirmektedir.²⁴³

3- Rasûlullâh (s.a.s.) ve ashâbı, Hendek savaşının yoğun geçmesinden dolayı ikinci namazını güneş battıktan sonra kılabilmişlerdir. Nesâî ve Tirmizî’de yer alan rivayete göre müşrikler, Hz. Peygamber’i (s.a.s.) dört vakit namazdan alıkoymuşlardır.²⁴⁴ Peygamber Efendimiz s.a.s daha sonra ashâbıyla birlikte öğle, ikinci ve akşam namazlarını yatsı vakti girdikten sonra kılmışlardır. Görüldüğü üzere uyuma ve unutmaya gibi bir mazeret olmaksızın birden fazla namazı savaş meşguliyeti sebebiyle vakitleri çıktıktan sonra kılabilmişlerdir. Uyuma ve unutmaya dışında farklı mazeret halleri de usûl âlimleri tarafından tartışılmış ve bazı mazeretler de kaza sebebi olarak zikredilmiştir. Nitekim bu konuda yapılan bir akademik araştırmada²⁴⁵ “*uyuma, unutmaya, beş vakit namaz süresinden daha az devam eden bayılma ve hastalık gibi âmillere ilâveten güvenlik amacıyla nöbet tutmak, sağlık görevlisinin doğum yapacak kadının başından ayrılması halinde çocuğun veya annenin sağlık açısından zarar göreceğinden korkması, doktor ve hemşirelerin saatlerce süren ameliyatlara girmesi, şoför ve diğer personelin ambulanstaki hastayla ilgilenmek zorunda olması, trafik yoğunluğu, otobüs, uçak vb. toplu taşıma araçları kullanan şoför veya pilotların durumu, işverenlerin katı ve musamahasız mesai anlayışı ve bu konudaki olumsuz tutumu, saatlerce süren sınavlar, yangın söndürmekte olan itfaiyecinin sorumluluğu gibi mazeretleri de namazların kazası için geçerli saymaktadırlar.*” Yine aynı araştırmada “*uyuma ve unutmaya nasıl ki namazların kazaya bırakılması için meşru mazeret sayılmışsa, bu sebepler de meşru mazeret sayılabilir*” ifadelerine yer verilmektedir.

Kanaatimizce mükellefin en önemli vazifesi kulluktur. Kulluk sorumluluğunu yerine getirebilmek için tüm şartları sağlaması durumunda iradesini aşan ve yukarıda da zikredilen başka kimselerin hayatı söz konusu olduğu durumlarda ibadetin kazaya

²⁴³ Yatkın, Nihat, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Namazların Kazası”, **Ekev Akademi Dergisi**, c. III, sayı, I, Bahar 2001, s. 171.

²⁴⁴ Tirmizî, Salât, 132; Nesâî, Mevâkît, 55.

²⁴⁵ Ümit Yürekli, *Namazların Kazasıyla İlgili Rivayetler ve Değerlendirmeleri*, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Sivas, 2003, s. 80-81.

bırakılması Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaş haline kıyasla mümkün olabilmektedir. Ancak kişi sadece şahsını ilgilendiren ve diğer kulların insiyatiline kalan durumlarda şartları zorlayarak sorumluluğunu vaktinde eda etmenin yollarını aramalı ve kulluk görevini hakkıyla yerine getirmelidir.

4- İbn Ömer'den nakledildiğine göre: Hz. Peygamber (s.a.s.), Hendek Savaşı'ndan dönerken *"hiç kimse Benî Kurayza'ya ulaşmadan ikindi namazını kılmasın"* buyurdular. Yoldayken ikindi vakti girdi. Bazıları *"oraya ulaşınca kadar namaz kılmayalım"* dediler. Bazıları ise *"hayır kılalım, zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizden istediği bu değildir"* dediler. Dönüşte durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattılar, her iki gruba da tepki göstermedi.²⁴⁶ Bu olay akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) namazlarını kılan ve kılmayan sahâbîleri tenkit etmemesi, bir namazın vakti çıktıktan sonra kaza edilebileceğine delâlet etmektedir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) emri ashâb tarafından farklı anlaşılmış ve bazıları vaktin çıkmasından endişe ettikleri için yolda namazı kılmış bazıları ise güneş battıktan sonra Kureyza'ya ulaşınca kılmışlardır. Ashâbın bir kısmı uyuma ve unutma olmaksızın namazı vaktinden sonraya tehir ederek vakit çıktıktan sonra kılmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) iki grubu da kınamamış ve emrime uyulmadığı için namaz vaktinde kılınmadı veya vakti çıktıktan sonra kaza edilemez dememiştir.²⁴⁷ Burada ashâbın emir çerçevesinde hareket etmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğrudan şeriat ihdas edebilme durumu olduğu için hadisten isabetli bir çıkarımda bulunmak mümkün olmamaktadır.

5- Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a (c.c.) olan borç, ödenmeye en layık olandır."*²⁴⁸ Allah'ın (c.c.) bir emrine muhatap olan kimse, bu emri eda veya kaza etmedikçe tekliften kurtulamaz.²⁴⁹ İbn Hacer, çoğu âlimin bu hadisi delil göstererek kılınmamış namazların kılınması gerektiği sonucuna ulaştıklarını ifade etmiştir.²⁵⁰ Namazı kasten terk eden kimselerin de, Allah'ın c.c emrine muhatap olmaları sebebiyle, üzerlerine kılmadıkları namazın borç olduğu ve bu borcun ise ancak ödenmekle zimmetten düşeceğini bilmesi gerekmektedir.

²⁴⁶ Buhârî, Kitabu'l-Meğazî, 30.

²⁴⁷ İbn Abdilber, **el-İstizkâr**, c. I, s. 303-304.

²⁴⁸ Buhârî, Sıyam, 42.

²⁴⁹ Vehbe, ez-Zuhaylî, *"Namazların Kazasıyla İlgili Meseleler"*, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, İstanbul, 1990, c. II, s. 254.

²⁵⁰ İbn Hacer el-Askânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Mektebetü'l-Selefiyye, tsz. c. 4, s. 195.

6- Hz. Peygamber s.a.s, Ramazan ayında oruçlu iken cinsel ilişkide bulunan bir sahâbeye kefâretle birlikte, ifsâd ettiği bu günün yerine bir gün oruç tutmasını emretmiştir.²⁵¹ Bu hadisten hareketle âlimlerimiz Ramazan ayında farziyyetine inandığı halde kasten orucunu tutmayan bir insanın daha sonra tövbe, istiğfar ederek orucunu kaza etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde kılmakla mükellef olduğu namazı vaktinde kılmayan kimsenin de oruçta olduğu gibi kaza etmesi gerekir.²⁵²

Zikri geçen hadislerde görüldüğü üzere namaz ibadeti kulun üzerinden her ne olursa olsun ancak yerine getirilmekle sakıt olan bir ibadettir. Mazeretli veya mazeretsiz her hangi bir sebepten dolayı namazın kılınamaması durumunda kaza edilerek bu yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekmektedir.

C. Kıyas İle Namazların Kazasının Temellendirilmesi

Kazanın ilk emir gereği olduğunu savunan usûlcülerin kullandığı, görüşlerini temellendirdikleri en önemli yöntemlerden biri kıyastır. Bu yöntemi kullanırken namazın kaza edilmesi gerektiği hususunda nass bulunmayan ibadetleri, kaza edilmesi gerektiği hakkında ayrıca nass bulunan ibadetlere kıyas etmişlerdir. Bu yöntemi kullanırken de ibadetlerin bir birine olan yakınlıklarını ve gerekçelerini dikkate alarak uygulama yapmışlardır.

“Kaza misli ma‘kûl” konusunu izah ederken kısmen kıyasa da değinmiş ve bu kaza çeşidini; emrin yerine getirilememesi durumunda akılla kavranılabilen bir benzerle ifa edilmesi şeklinde tanımlamıştık. Bir mazeret sebebiyle tutulamayan veya bozulan bir orucun başka gün tutulan bir oruçla yerine getirilmesi konusunda nass bulunmaktadır.²⁵³ Kılınamayan bir namazın daha sonra kılınabilmesi için bazı mazeretler zikredilerek yerine getirilmesi ile alakalı olarak naslarda delil bulunuyorken²⁵⁴ mazeretsiz olarak kılınamayan namazların kaza edilmesi konusunda açık bir nass bulunamadığından konu üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bu mesele ile ilgili,

²⁵¹ Buhârî, Savm, 30; Ebû Dâvûd, Sıyam, 37; İbn Mâce, Sıyam, 14.

²⁵² İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, c. I, s. 186.

²⁵³ Bakara 2/185.

²⁵⁴ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 37; Müslim, Mesâcid 309.

usûl âlimleri bir ibadetin ancak yerine getirilmekle zimmetten düşeceğini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerini temellendirirken de namazı oruca kıyas etmişler ve bunun yanında gasbedilen bir malın itlaf edilmesi veya zayi olması durumunda karşı tarafa malın değerinin tazmininin gerektiğini ifade ederek kul haklarının ödenmesini Allah (c.c.) hakları ile kıyas etmişlerdir. Buradan hareketle de Allah (c.c.) haklarının öncelikle ödenmeye layık olduğunu beyan ederek kılınamayan namazların kaza edilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Nitekim namazın namaza, orucun da oruca olan denkliği ve aralarındaki bağ akıl ile kavranabilir bir durumdur. Aynı şekilde gasbedilen malın misliyle tazmin edilmesi de akılla kavranılabilir. Ancak akılla kavranılabilen bu durumlar birbirine kıyas edilebilir.²⁵⁵

Yani kıyas yöntemini kullananlar, farz olduğuna inandığı halde bilerek Ramazan orucunu tutmayan kimsenin bu orucu kaza etmesi gerektiği yönündeki kabulü bir asıl görerek, kasten namazını kılmayan kimseyi de ona kıyas ederler. Aynı şekilde başkasının malını bilerek ya da unutarak itlaf eden kimsenin tazminle yükümlü olması da böyledir.

Ehliyet arızalarından olan ve normal şartlarda mükellefiyeti kuldan kaldıran sebeplerden kabul edilen uyuma ve unutma halleri namaz için farklılık arz etmektedir. Konu ile alakalı daha önce zikredilen hadiste uyuma ve unutma hali namazı sakıt etmemiş aksine Hz. Peygamber s.a.s tarafından hatırlandığı zaman kılınması emri verilmiştir. Görüldüğü üzere uyuma ve unutma halleri bir mazeret olmasına rağmen namazı sakıt etmemiştir. Usûl âlimleri buradan hareketle namazın mazeret halinde bile sakıt olmadığına göre mazeretsiz durumlarda da sakıt olmayacağını hatta mazeretsiz olarak namazı kılmayan için bu ibadeti kaza etmesinin daha öncelikli olduğu vurgulanmıştır. Burada Hanefî usûl âlimlerine göre delâletu'n-nass²⁵⁶ uygulanmaktadır. Yani hadiste geçen “uyuma ve unutma” hallerini ifade eden hadisin gerek mazeretli gerek mazeretsiz, vaktinde kılınamayan namazların kaza edilmesinin vucûbiyetine delalet ettiğini ve hadiste yer alan uyku ve unutma ifadelerinin gündelik hayatta genelde karşılaşılan durumları beyan etmek için

²⁵⁵ Pezdevî, **Usûlü'l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. I, s. 314-315.

²⁵⁶ Bkz. “İnceleme ve ictihada ihtiyaç duyulmaksızın ve sırf dil unsuruna dayanarak anlaşılabilen, illetteki müştereklik sebebiyle nasta belirtilen duruma ait hükmün nasta belirtilmeyen durum hakkında da sabit olduğunu göstermesi” Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, c. I, s. 241; Ferhat Koca, “mefhum”, **DİA**, c. XXVIII, s. 351.

zikredildiğini öne sürmüşlerdir. Bundan dolayı bu hadis özür olmaksızın geçirilen namazların kazasını da içermektedir. Başka bir ifadeyle bu hadis “mefhûmu’l-hitâb”ı²⁵⁷ ile namazı kasten terk eden bir kimsenin de kaza etmesi gerektiğine delalet etmektedir ki bu en aşağı durumda olanı zikrederek ondan daha üst duruma işaret etmek yoluyla bir delalettir.²⁵⁸ Mükellefiyetin kaldırıldığı uyuma ve unutma durumunda olan kimseye kılamadığı namazı kaza etmesi vacip olunca namazı mazeretsiz olarak kasten terk eden kimse için daha öncelikli farz olmaktadır.

Debûsî kıyas konusunda şunları söylemektedir; kıyasa göre orucun oruç ile kaza edilmesi gerekir ancak orucun oruç ile kazasından aciz olan bir kimse kıyasa muhalif olarak şeriatın uygun gördüğü fidye ile borcunu öder. Haccı yerine getirmekten aciz olan bir kimse kıyasa göre yerine bir başkasını gönderemez. Çünkü kişinin bu ibadeti kendi bedeni ile yapması gerekir. Bir başkasını yerine hacc vazifesi için tayin etmesi mal ile olmaktadır ki bu da hacc değildir. Ancak şeriat burada aciz olan kimseye cevaz vermekte ve yerine bir başkasını göndermesine müsaade etmektedir. Namaza gelince bu konuda böyle bir nass yoktur. Ancak bizim görüşümüze göre kul orucu hangi delil ile kaza ediyorsa namazı da o delil ile kaza eder. Çünkü oruç, namaza mahza bedeni bir ibadet olması yönüyle daha çok benzerlik göstermektedir. Namaz ve orucun vucûbiyetinde ve edasında mal ile bir alaka yoktur. Hac ise farklıdır, çünkü hac ancak kişiye istitâata sahip olduktan sonra vacip olur, nafaka ve binek ihtiyaçlarından dolayı da malsız eda edilemez.²⁵⁹

Debûsî; orucun kazasında kişinin gücü yetmediği durumda mal ile borcu ödemesi kıyas değil midir? Bunu namaza nasıl kıyas ettiniz? Mal ile orucun kaza edilmesi kıyas değil midir? İtirazlarına; kaçırmış olduğu ibadet için tövbeden başka bir şeye gücü yetmeyen kimse pişmanlık duyar ve tövbe ederse Rabbi ile kul arasındadır ki bu tövbe günahını yok eder. Ancak kaçırdığı ibadet için ihtiyaten oruç fidyesi gibi

²⁵⁷ Bkz. “Lafzın sükût ettiği konudaki mânâsının sözün konusu olan anlamına uygun düşmesi” ve “sözden çıkan hükmün zikredilmeyen olay hakkında tıpkı zikredilendeki gibi geçerli olduğu, bazan da zikredilmeyen olay hakkında öncelikle geçerli olduğudur.” Ferhat Koca, “mefhum”, *DİA*, c. XXVIII, s. 351.

²⁵⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1987, c. V, s. 190.

²⁵⁹ Debûsî, *Takvîm*, s. 92.

fidye vermesi gereklidir. Allah (c.c.) katında bir oruç gibi olduğu zaman mali bir borç kalmaz²⁶⁰ şeklinde cevap vermektedir.

Debûsi, kaza ile tazmin arasında ilişki kurmakta ve ibadetlerin zimmette borç olarak sabit olması ile edasının vacip olması konularına dikkat çekerek kıyastan da istifade yoluyla mevzuyu izah etmektedir. Iraklı Hanefilerin ise ibadetlerde kıyas yapılamayacağı için kazanın vucûb sebebinin eda emri değil başka bir delil olduğunu savunduklarını ve onlara göre her bir ibadetin, kazasının vacip olmasını gerektiren ayrı bir nassa ihtiyaç olduğu görüşlerini daha önce aktarmıştık.

II. NAMAZLARIN KAZASI TEMELLENDİRİLİRKEN KULLANILAN İLKELER

Namaz, edası ile birlikte vakit şartıyla emredilen mürekkep bir emirdir. Şartın birinin diğerinden ayrılması durumunda yani namazın vaktinde kılınamaması halinde emrin yerine getirilip getirilmemesi üzerinde ihtilaf vardır. Usûl âlimleri namazı emreden nassın iki şeyi de gerektirdiğini belirtmektedirler. Biri namazın kılınması, diğeri de namazın kendisi için belirlenen vakitte eda edilmesidir. Usûl âlimleri vaktinde kılınmayan namazı ayet, hadis, kıyas ve lugavî delillerle temellendirirken bazı terimler ve ıstılahlar ortaya koymuşlardır. Bunları biz “ilkeler” olarak isimlendirerek namazı emreden nass bağlamında; asıl-vasıf ilişkisi, nefsü’l-vucûb/vucûbu’l-edâ ve zimmet ilkesi bağlamında kısaca izah etmeye çalışacağız.

A. Asıl-Vasıf İlişkisi Bağlamında Kazanın Gerekliliği

Muayyen bir zamanda eda edilmek üzere emredilmiş bir ibadet için, biri ‘asıl’ diğeri de ‘vasıf’ olmak üzere iki durum vardır. Bunlardan birincisi o ibadetin emredilmiş olmasından dolayı yerine getirilmesinin zorunluluğudur ki bu asıldır. İkincisi ise o ibadetin öngörülen zaman dilimi içinde yapılmasıdır ki bu da o ibadet için bir vasıftır. Mükellef, o ibadeti belirlenen zaman içerisinde yaparsa vecibeyi yerine getirdiğinden dolayı herhangi bir sorumluluğu yoktur. Şayet emir, Allah (c.c.) tarafından emredilen zaman içinde yapılmazsa bu durumda mükellef o ibadeti

²⁶⁰ Debûsî, **Takvîm**, s. 92.

zamanında yapmanın faziletini kaçırmış olmanın yanı sıra, görevi yapma sorumluluğundan da kurtulmuş olmaz. Çünkü bu durumda mükellefin iradesine bağlı olmayan ‘vasıf’ sakıt olmuş, ancak mükellefin iradesi ve gücü dâhilinde olan ‘asıl’ sâkit olmamıştır. Çünkü ‘vasıf’ ‘asıl’a tabidir bundan dolayı ‘vasf’ın ortadan kalkması ‘asıl’ın ortadan kalkmasını gerektirmez. Ancak bunun aksine ‘asıl’ın ortadan kalkması ‘vasf’ın da yok olmasına sebep olur. Şu kadar var ki mükellef, görevi zamanında yapmama konusunda kasıtlı davranmış ise günahkâr olur.²⁶¹

Zamanında edası ile emredilmiş bir görevin misli’ni vakti çıktıktan sonra yerine getirilmesi mükellef için bir vecibedir ve bu meşrudur. Dolayısıyla eda edemeden vaktin çıkmış olması, vaktinde edası istenen görevin bizzat kendisini düşürmez. Aksine vaktin çıkmasıyla emre imtisal edilmemiş olduğu iyice yerleşmektedir. Bu da borcu düşürücü değil, zimmetteki borcu pekiştirici olur. Dolayısıyla vacip olan görev, olduğu gibi devam etmektedir. Vaktin çıkması acziyet bakımından düşürücü olur ki, bu da sadece vaktin faziletini idrak etme açısından söz konusudur. Ancak ibadetin aslı sabit kalır. Çünkü ibadeti yapabilme gücü mükellefte mevcuttur. Bu durumda sukût, acziyet miktarınca takdir olunur ve acziyet sebebiyle, kişiden - bilinçli geçirdiyse- vaktin şerefini tedarik etme düşer. Asıl maksat olan ibadetin kendisi borç olarak kalır. Dolayısıyla kişiden, geçirdiği ibadetin mislini yaparak sorumluluktan çıkması istenir. Çünkü vaktin kendisi asıl maksat olmadığı gibi ibadetin, nefsi yenerek Allah’ın (c.c.) rızası ve O’nu tazim için yapılan bir amel ve kurbet olması, vakitten vakite göre değişen bir durum da değildir.²⁶²

B. Nefsü’l-Vucûb ve Vucûbu’l-Eda Bağlamında Kazanın Gerekliliği

Mükellefin ibadetten ya da muamelattan olan bir fiil hakkındaki sorumluluğu iki derecedir. Birinci derecede bir fiilin yerine getirilmesi ki; mutlak olarak mükellefin zimmetinde sabit olur. Buna vucûbun bizatihi kendisi ya da vucûb manasında aslû’l-vucûb denir. İkinci derecede ise kişinin zimmetinde vecîbe yani borç olarak sabit olan fiilin, yerine getirilmesi için emir geldiğinde ya da bu emrin yerine getirilmesi için sebep kılınan durum gerçekleştiğinde, eda edilmesi vacip bir fiil haline gelir.

²⁶¹ Neseffî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 67.

²⁶² Debûsî, **Takvîm**, s. 87-88; Pezdevî, **Usûlü’l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 315-316.

Buna da yerine getirme sorumluluğu anlamında vucûbu'l-eda denir. Yani namaz kılma emri mükellef için nefsü'l-vucûb durumunda iken öğle vaktinin girmesi ile sebep gerçekleşmiş olduğu için vucûbu'l-eda haline gelir. Diğer bir misal iki kişi arasında müeccel borç doğuran bir akit gerçekleştiğinde, söz konusu borç zimmette sabit olur ancak eda edilmesi için belirlenen vakit gelene kadar edası vacip olmaz. Vakıt geldiğinde ise eda vacip hale gelir.²⁶³

Kişinin üzerine vacip olan mükellefiyeti yerine getirmesi için ibadetin kendisi ile birlikte emrolunduğu zaman içerisinde yerine getirmesi esastır. Yani bir kimsenin her hangi bir vakitte emrolunduğu bir namazı vakit şartı gerçekleşmeden yerine getirmesi emri yerine getirmiş olduğu anlamına gelmemekle birlikte kişinin borcunu da düşürmez. Ayrıca vakti içerisinde eda etmediği bir ibadeti daha sonra sorumluluğu zimmetinde kaldığı için yerine getirmesi esastır.

C. Zimmet İlkesi Bağlamında Kazanın Gerekliliği

Zimmet; insanın hak ve yükümlülük sahibi olmasını ifade eden bir kavram olarak Hanefî usûl âlimlerinden Debûsî ile literatürde kullanılmaya başlanmıştır. Allah (c.c.) tarafından insanın muhatap alınarak hak ve borç sahibi yapılması²⁶⁴ ve kendisine yüklenen sorumluluk ile emaneti kabul etmesi²⁶⁵ mükellefiyetin başlama sürecidir. Zimmette hak ve borca sahip olma yönü bulunmaktadır. Haklarda kişinin lehine olma, borçlarda ise aleyhine olma durumu söz konusudur. Ayrıca zimmet borçların sabit bir kabı olarak tasvir edilmektedir. Fakat sadece kul hakkına taalluk eden malî borçlar için bir kap değil aynı zamanda namaz, oruç ve zekât vs. gibi borç olarak nitelendirilen ibadetleri de kapsamaktadır.²⁶⁶

Yukarıdaki izah, Şâri‘ tarafından emredilen fakat zamanında eda edilememiş olan oruç ve namaz borcunun zimmetten düşmediğini göstermektedir. Örneğin borçlar hukukunda olduğu gibi belirli bir zamanda ödenmesi gereken bir borç edîmi, söz konusu zamanda ifa edilmediği takdirde bu ödememe durumu o borcu düşürmez. Bir başka deyişle nasıl ki, bir borç ancak, ya ödenmekle ya da alacaklı tarafından

²⁶³ Debûsî, **Takvîm**, s. 418-419; Semerkandî, **Mîzân**, c. I, s. 301-304.

²⁶⁴ A'râf 7/172.

²⁶⁵ Ahzâb 33/72.

²⁶⁶ Eyyüp Said Kaya, Hasan Hacak, "Zimmet", **DİA**, XXXXIV, 425-426.

borçlunun ibra edilmesiyle yahut ödemekten aciz kalmakla sakıt olursa, zamanında kılınamamış namaz yükümlülüğü de ancak ya kılınmakla ya da bu yükümlülüğü yükleyen Şâri‘ tarafından bu teklifin kaldırılmasıyla sakıt olur. Bu namazın zamanında kılınmadığı takdirde sorumluluklarının da kaldırıldığına veya kaldırılacağına dair Şâri‘ tarafından bir açıklama yapılmamaktadır.²⁶⁷

Debûsî, insanın akıl ve temyiz gücü bulunmadığı dönemde zimmetinde vucûbun sabit olmasını, sebep nazariyesi ile ilişki kurarak izah eder. Buna göre mükellefiyetlerin zimmette sabit olması ‘hitap ile değil esbâb’ ile olur. Daha açık bir ifade ile zimmette sabit olan mükellefiyetler, bunları şer‘an gerektiren sebepler ile sabit olur. Bu mükellefiyetlerin yerine getirilmesi, yani edası ise ancak emir ile gerekli hale gelir. Bu îzah vucûb ehliyeti ile eda ehliyetinin de farkını ortaya koymaktadır. Vucûb ehliyeti insanın yaratılışından gelen ve herhangi bir şarta bağlı olmayan, hak ve borçlara ehil olma durumu iken; eda ehliyeti, ilahi hitabın muhatabı olmaya elverişli hale gelen insanın, dünyevi ve uhrevi sonuçlar doğuracak amelleri yerine getirebilme salahiyetidir. Bu açıdan vucûb ehliyeti akıl ve irade gerektirmediği halde, eda ehliyeti her ikisini de gerektirmektedir.²⁶⁸

Bu noktada Debûsî, vucûb zâtı için değil, konusu olan fiilin edası için sabit olmaktadır. O halde edaya gücü yetmeyenin zimmetinde vucûbun sabit olması nasıl mümkün olur? İtirazına şöyle cevap verir: vucûbun eda için sabit olduğu doğrudur ancak edanın vucûp sabit olduğu anda gerçekleşmesi gerekmez. Fiil, vucûbdan bir zaman sonra, eda ya da kaza olarak yerine getirilebilir. Fiili eda ya da kaza etmeye güç yetirebilecek kişi için vucûbun zimmette sabit olması geçerlidir.²⁶⁹

Emirle sabit olan bir edanın, bağlı olduğu zaman dilimi aralığında ifa edilmesinin gerekliliği, vaktin bizatihi kendisinin maksat olmasından değildir. İbadetten maksat, nefsanî arzulara muhalefet etmek, Allah’ı (c.c.) yüceltmek ve senada bulunmaktır. Dolayısıyla, vaktin değişmesiyle ibadetin gayesi değişmiş olmaz. Aksine zamanında

²⁶⁷ Pezdevî, **Usûlü’l-Pezdevî**, s. 133; Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 45; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 314-315.

²⁶⁸ Debûsî, **Takvîm**, s. 417-418.

²⁶⁹ Debûsî, **Takvîm**, s. 418.

ifa edilmesi lazım olan mesuliyet, zimmette borç olarak kalır ve misliyle yerine getirilmesi yani kaza edilmesi gerekmektedir.²⁷⁰

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığına göre mükellefin sorumluluğunda olan emri vaktinde yerine getirememesi onun üzerinden bu borcu sakıt etmez. Çünkü emir, emrolunduğu an itibariyle kişinin zimmetinde borç olarak yer alır. Ancak yerine getirildiğinde zimmetten sakıt olur.

III. NAMAZLARIN KAZASINA YAPILAN İTİRAZLAR

Kaza namazının usûl âlimleri tarafından temellendirilmesinde farklılık olsa da hem mazeret sebebiyle hem de mazeretsiz olarak kılınamayan namazların kaza edilmesi gerektiği konusunda görüş birliği içerisinde olduklarını gerekçeleri ile izah etmiştik. Bu başlık altında namazın kazasının ancak bir delil ile mazerete binaen olabileceğini ifade eden âlimlerin görüşlerini ve itiraz ettikleri meseleleri izah etmeye çalışacağız. Bu konuda dört mezhepten farklı düşünerek mazeretsiz kılınamayan namazların kaza edilemeyeceği görüşünü Zahiri mezhebinden İbn-i Hazm (v. 456/1064) ortaya atmaktadır.

İbn Hazm buna delil olarak *“yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar”*²⁷¹ ve *“nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler”*²⁷² ayet-i kerîmelerini zikretmektedir. Şayet namazı kasten terk eden kimse bu namazı kaza ile ifa edebilseydi bu ayette geçen kınama olmaz ve o kimsenin ceza çekeceğinden bahsedilmezdi.²⁷³ Namaz için tayin edilen vakit bellidir. Ancak vakti içerisinde kılınan namaz geçerlidir. Vaktinden önce ve sonra kılınması, namaz için belirlenen sınırları aşmak edmektir. Bu da *“bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki*

²⁷⁰ Serahsî, **Usûlü’s-Serahsî**, c. I, s. 50; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, c. I, s. 327.

²⁷¹ Mâ’ûn 107/4-5.

²⁷² Meryem 19/59.

²⁷³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 10.

Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır”²⁷⁴ ayeti ile kasten kılınmayan namazın Allah’ın (c.c.) belirlediği sınırları aşmak olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁵

Şari‘, bir namazın kaza edilebilmesini sadece uyuma ve unutma durumlarına bağlamıştır. Mazeretsiz olarak terk edilen namazlar hakkında bir delil yoktur. Dolayısıyla “terk sebebine bakılmaksızın kaza gerekir” görüşü, dinde yeni bir hüküm koymak manasına gelir. Hâlbuki hüküm koymak Şari‘den başkası için câiz ve geçerli değildir²⁷⁶ diyerek İbn Hazm görüşünü temellendirmektedir.

İbn Hazm şer‘î bir konuda hüküm koymak ancak Allah (c.c.) ve Rasûlüne (s.a.s.) aitken namazı kasten terk eden bir kimsenin bu namazı kaza edebileceği ile alakalı ne Allah’ın (c.c.) ne de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir açıklaması yoktur. Buna rağmen bu durumda olan biri için “kasten kılmadığı namazı kaza edebileceğini ve bunu Allah’ın (c.c.) emrettiğini” söyleyen kimse; bu durumda kasten namaz kılmayan kimsenin günahkâr ve âsî olduğunu da söyleyemez. Çünkü bu kimse Allah’ın (c.c.) emrettiği bir şeyi yerine getirmektedir. Ancak böyle bir sözü Müslüman söyleyemez çünkü Allah’ın (c.c.) böyle bir emri yoktur. Şayet “Allah (c.c.) kasten namaz kılmayanın kaza etmesi gerektiğini emretmedi” derlerse zaten bizde onu söylüyoruz diyerek kendi görüşünü delillendirmeye çalışmaktadır. Vaktinde kılınmayan namazın taat olmadığını, aksine ma’siyet olduğunu belirterek bir kimsenin taat yerine ma’siyet yapmasının da batıl olacağını ifade etmektedir.²⁷⁷

Ayrıca İbn Hazm *“Haccın belirlenen vaktinden başka bir vakitte eda edilmeyeceği ve orucun gündüz dışında yapılmayacağı konusunda bizimle ittifak ettiniz. Öyleyse namazın vaktinden sonra kaza edilebileceğine nasıl cevaz verdiniz? Çünkü bu ibadetler başı-sonu vakitle sınırlandırılmış ve bu zaman dilimlerinden ayrılamazlar. Şayet biz kasten namazı terk edeni, unutana kıyas ettik derseler bizde deriz ki bu kıyasın tamamı batıldır. Çünkü kıyas, bir şeyi benzerine kıyas etmekle olur, onun zıddına değil. Yani bir şey zıttı ile kıyas edilemez. Zıttı ile bir şeyin kıyas edilmesi batıl olur. Burada ise kasıt unutmanın zıttı olduğu için kıyas yapmak batıldır.”* diyerek bu konuda kıyasın da yapılamayacağını dile getirmektedir. Ayrıca bilerek

²⁷⁴ Talâk 65/1.

²⁷⁵ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 10.

²⁷⁶ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 14.

²⁷⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 10.

namazı terkeden kimseye kazanın vacip kılınması ve bu durumdan Allah (c.c.) ve Rasûlü'nün haberdar olmaması “Rabbin unutkan değildir”²⁷⁸ ayetiyle çelişmektedir. Kur'an ve Sünnette olmayan her kural batıldır²⁷⁹ demektir.

İbn Kayyım (v. 751/1350) kasten namaz kılmayan bir kimsenin bu namazı kaza edemeyeceği görüşünde olanların ileri sürdüğü delilleri şöyle anlatır. Namazı vaktinde kılmak farzdır. Namazın diğer bütün şartları vakit için terk edilebilir. Yani setr-i avrete riayet etmeden, elbisenin temiz olup olmadığına bakmadan, kıyam yapmadan ve Fatıha okumadan ama vaktinde kılınan bu namaz, bütün bu sayılanlar yerine getirilmesine rağmen vaktinden sonra kılınan namaza göre daha meşrûdur. Başka bir ifadeyle, vaktinden sonra namazın telafisi mümkün olsaydı, bütün şartları tamamlayarak vaktinden sonra kılınan namaz, bu şartlar olmaksızın kılınan namazdan daha hayırlı olurdu dediklerini belirtmektedir.²⁸⁰

Bir başka delil olarak; Ebû Hureyre (r.a.) Peygamberimiz'in (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Her kim ruhsatsız ve hastalıklı olarak Ramazanda bir günün orucunu tutmazsa, bütün bir ömür oruç tutsa da onu ödemiş olmaz.*”²⁸¹ Bu hadisin delâletinden anlaşıldığına göre, mazeretsiz olarak ibadeti eda etmeyen kişi, daha sonra o ibadeti fazlasıyla yerine getirirse bile aynı sevaba nail olamaz. Dolayısıyla sonradan tutulan oruç veya kılınan namaz, asıl ibadetin telafisi olamaz.²⁸²

İbn Kayyım el-Cevziyye “mazeret sebebiyle kaza câiz ise, mazeretsiz terkin kazası evleviyyetle câiz olmalıdır” görüşünde olanların dört sebepten dolayı bu görüşlerinin merdud olduğunu ifade edenlerin gerekçelerini şu şekilde sıralamaktadır:

1- Bir konuda mukayese yapılacaksa ondan daha sahih olanla veya onun gibisiyle yapılır. Yani; Allah (c.c.) ve Rasûlü'ne (s.a.s.) itaatkâr, O'nun emrini kabulde ve yerine getirmede ihmal ve kusur göstermeyen, bununla birlikte herhangi bir mazereti bulunan kişinin, vakti çıktıktan sonra kaza ettiği bir namazın sahih ve makbul olması; Allah'ın (c.c.) koyduğu sınırları çiğneyen, emrine itaat etmeyen, kasten ve

²⁷⁸ Meryem 19/64.

²⁷⁹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 12.

²⁸⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 14; İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, s.116.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, Sıyâm, 38; Tirmizî, Savm, 27.

²⁸² İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, s.120.

düşmanlıkla O'nun hakkını terk eden bir kişinin kaza ettiği namazın da sahih ve makbul olmasını gerektirmez. Bir ibadetin sıhhati, kabulü ve zimmetten düşmesi konusunda yapılacak böyle bir kıyas, en geçersiz kıyaslardan birisidir.²⁸³

2- Uyku veya unutma mazereti olan kişi, namazı vaktinin dışında değil, bilakis Allah'ın (c.c.) onun için belirlediği vakitte kılmıştır. Çünkü onun için namazın vakti, uyandığı ve hatırladığı vakittir. Nitekim Rasûlullâh (s.a.s.) “*Her kim namazı unutursa, bu namazın vakti, hatırladığı vakittir*”²⁸⁴ buyurur. Öyleyse; birisi belirlenen vakit, diğeri de mazeret vakti olmak üzere iki türlü vakitten bahsedilebilir. Uyku veya dalgınlık mazereti olan kişinin vakti, hatırladığı ve uyandığı vakittir. Demek ki o da namazı vaktinde kılmış olmaktadır. Şimdi bu kişi, namazı kasten ve bilerek başka bir vakitte kılan kişiye nasıl kıyas edilir?

3. Şeriatte ‘kasıtlı’ ile ‘unutan’ yani ‘mazeretli’ ile ‘mazeretsiz’ arasında hükümler açısından fark vardır. Bu bilinen bir şeydir. İki türden birini diğeri dâhil etmek caiz değildir.

4. Diğer taraftan biz, kasten ihmâl eden kişiden namazı düşürüp de mazereti olana emretmedik ki söylediğiniz şey bizim aleyhimize delil olsun. Üstelik biz ihmalkâr ve haddi aşan kişiyi öyle ağır bir cezaya layık gördük ki onu telafiye imkân bulamaz. Bunun yanında ihmalkâr olmayanın yani mazereti bulunanın da onu kaza etmesine cevaz verdik.”²⁸⁵

İbn Kayyım devamında “*Güneş doğmadan önce, sabah namazının bir rekâtına yetişen kimse sabah namazına yetişmiş demektir. Güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekâtına ulaşabilen kişi de ikindi namazına yetişmiş demektir*”²⁸⁶ hadisinden hareketle bazıları “bir namazı vakti çıktıktan sonra kılmak da geçerlidir” görüşünde olanlara, karşıt görüş sahiplerinin şu şekilde cevap verdiklerini aktarmaktadır: Bütün namazların kendi vakitlerinde kılınması emredilmiştir. Bir namazın bir rekâtına yetişmek (yani ancak son rekâtına yetişecek şekilde geciktirmek) günahı ortadan kaldırmaz; bilakis bu şahıs günahkâr bir müdriktir.

²⁸³ İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, s.149-150.

²⁸⁴ Müslim, Mesâcid, 315.

²⁸⁵ İbn-Kayyım el-Cevziyye, **Namaz**, s.149-150.

²⁸⁶ Buhârî, Mevâkîf, 17; Müslim, Mesâcid, 163; Nesâî, Mevâkîf, 11, 28, 30.

Sabah namazı şayet güneş battıktan sonra da sahih olsaydı, bir rekâtlık vakte yetişmekle o vaktin hiçbir kısmına yetişmemek arasında fark olmazdı. Bu durumda ‘ikinci namazı güneşin batışından sonraya kadar tehir edildiğinde daha büyük günah olurdu’ denilebilir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.), bir rekâta yetişmekle yetişmemek arasında günahın azlığı ve çokluğu bakımından bir fark görmemiştir. Aksine fark, namaza ‘yetişmiş olmak’ ile ‘yetişememek’ arasındadır.” Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.s.) namazın bir rekâtına yetişeni o namazın tamamına yetişmiş sayması, o kişinin namazının sahih olması ile alakalıdır. Namaza yetişmiş olmanın şartı, en azından bir rekâtına yetişmiş olmaktır. Bu da namazı vaktinden sonra kılmanın sahih olmadığına delâlet eder.²⁸⁷

Ayrıca İbn Kayyım, Benî Kurayza’ya varmadan hiç kimse ikinci namazını kılmasın”²⁸⁸ hadisinin delil alınmasına itirazları şu şekilde aktarır: Namazlarını yolda kılmayıp Benî Kurayza’ya gitmeyi bekleyen grup, namazlarını yetiştireceklerini umarak Rasûlullâh’a (s.a.s.) itaat etmişlerdir. Namazını bile bile terk edip Allah’a (c.c.) asi olan bir kişiyi, Rasûlullâh’ın (s.a.s.) emrine uyarak namazını geçirmeyi göze alan kişiye kıyas etmek doğru değildir demektedir.²⁸⁹

İbn Kayyım kasten namazı terek eden kimsenin bu namazı kaza edemeyeceğine dair görüşleri ve gerekçelerini zikrettikten sonra kasten namazı terk eden kimsenin bu namazı kaza edebileceğini ifade edenlerin görüş ve gerekçelerini de zikreder. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla müellifin kasten namazı terk eden kimsenin bu namazı kaza etmesi gerektiği fikrinde olduğunu da bu karşılaştırmalar ve sonrasında ki değerlendirmelerinde görmekteyiz.²⁹⁰

Kasten namazın vaktini terk eden kimsenin kaza kılamayacağını belirten İbn Hazm vaktin, namazın en önemli farzlarından olduğunu ve vaktinde kılınması konusunda sahâbiden Hz. Ömer (r.a.), Hz. Abdurrahman bin Avf (r.a.), Hz. Muaz bin Cebel (r.a.), Hz. Ebû Hureyre (r.a.) gibi isimler zikrederek farz olan namazlardan birini kasten geçiren bir kimsenin kafir ve mürted olacağı hususunda icma olduğunu beyan

²⁸⁷ İbn-Kayyim el-Cevziyye, **Namaz**, s. 151.

²⁸⁸ Buhârî, Kitabu’l-Meğazî, 30.

²⁸⁹ İbn-Kayyim el-Cevziyye, **Namaz**, s. 154.

²⁹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, **es-Salâ ve Hukmu Târikuha**, thk. Ebû Hafs Seyyid b. İbrah Amran, Meketbetü’s-Sakâfe, Medine, tsz. s. 70-75.

etmektedir. Ayrıca Hanefîler ve Malikîler mürted olan kimseye vakti geçen namazın kazası gerekmez demekle iken yukarıda zikredilen sahâbeler de kasten terkedilen namazın kaza edilemeyeceğini söylemektedir.²⁹¹

İbn Hazm bu konuda; Allah (c.c.) hastalık, savaş hali, korku v.b mazeret hallerinde bile namazın vaktinden sonra kılınmasına müsaade etmemiştir.²⁹² Ayette, sünnette, sahâbe sözü veya kıyas bile olmayan bir konuda kazanın yapılabileceğini iddia etmenin mümkün olmadığını savunmaktadır.²⁹³ Ayrıca kaza namazının varlığını delillendirmek adına Hz. Peygamberimiz'in (s.a.s.) Hendek günü üç vakit namazı bilerek tek ettiğini söyleyenleri küfürle itham etmektedir. Çünkü bilerek namazı terkeden kimse fasıktır ve şehadeti geçerli değildir. Bu durumu yani peygamberimizin bilerek namazı terk ettiğini söyleyen kimsenin kâfir, müşrik, mürted, hatta Yahudi ve Hristiyan gibi olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴

Tüm bu gerekçeri zikrettikten sonra İbni Hazm namazı kasten terk eden kimsenin Allah'a (c.c.) çokça istiğfar etmesi gerektiğini ve çokça nafile ibadette bulunması gerektiğini ayetlerle²⁹⁵ izah ederek nafile ibadette bulunmanın hayırlı olduğu ve farz ibadetlerde bulunan noksanlıkları giderdiğini ifade etmektedir. Nafile ibadetlerin hayırdan bir cüzü vardır ki ne kadar olduğunu Allah (c.c.) bilir. Farzların da hayırdan bir cüzü vardır ki onun da ne kadar olduğunu Allah (c.c.) bilir. Bu durumda nafile olarak yapılan ibadetler çok olduğunda farzın cüzüne denk geleceği hatta onu geçeceği zaruridir. Zira Allah (c.c.) “amel edenin amelini zayi etmeyeceğini”²⁹⁶ “*hasenatın seyyiâtı götürdüğünü*”²⁹⁷ ifade buyurmaktadır.²⁹⁸ Kasten namazı terk eden kimse namaz vakti çıktıktan sonra bu namazı ebediyyen kaza edemez. Bu kimse kıyamet gününde mizanının ağır gelmesi için hayırlı işleri artırır ve nafile namazlar kılar ayrıca tövbe ederek Allah'tan (c.c.) bağışlanmasını talep eder²⁹⁹ demektir.

²⁹¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 15.

²⁹² Nisâ 4/102.

²⁹³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 15.

²⁹⁴ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 15.

²⁹⁵ Âl-i İmrân 3/135; Meryem 19/59; Enbiyâ 21/ 47; Zilzâl 99/7.

²⁹⁶ Âl-i imran 3/195.

²⁹⁷ Hud 11/114.

²⁹⁸ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, c. II, s. 16.

²⁹⁹ İbn Hazm el-Endelüsi, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, thk. Abdülğaffar Süleyman el-Bendari, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. II, s. 10.

Kasten terk edilen namazın kaza edilemeyeceği konusunda aktarılan bu görüşlere âlimler tarafından itiraz edilmiştir. İmam Nevevî de (v. 676/1277) itirazını şu şekilde ifade etmektedir. *“Önde gelen âlimler, namazı kasten terk edene, kazanın gerekli olduğunda ittifak ettiler. İbn Hazm ise bunlara karşı çıkar ve der ki, “hiçbir zaman kaza edemez ve asla bu fiili sahih olmaz, bilakis çok hayır işler ve nafile namaz kılar ki, kıyamet gününde mizanı ağır gelsin. Bununla birlikte Allah’tan (c.c.) bağışlanma ister ve tövbe eder.” İbn Hazm’ın bu görüşü, icmaya muhalif olmakla beraber delil yönünden de batıldır. Çünkü bu konuda delil açısından çok şey söylenmiştir. Onun söylediğinin ise asla delili yoktur.”* Ayrıca İmam Nevevî kazanın varlığına Ebû Hüreyre’nin (r.a.) aktardığı şu hadisi zikredererek delil getirmektedir: *“Hz. Nebi (s.a.s.) Ramazanın gündüzünde cinsel ilişkide bulunan birine, keffaretle birlikte, kasten cinsel ilişki ile ifsad ettiği günün yerine bir gün oruç tutmasını emretti.”*³⁰⁰ Buradan hareketle unutarak terk edene kaza gerekli olunca, kasten terk edene öncelikle kaza gerekli olur.³⁰¹

İbn Hazm, kasten namazı kazaya bırakanların kaza namazı kılmaları gerektiğini ifade eden cumhur ulemaya muhalefet ederek, onların bu yaklaşımının kasten namazı kazaya bırakmayı Allah (c.c.) emrediyor o halde kasten kazaya bırakıp kılmanın da günah olmayacağı manasına geleceğini bunu da kimsenin kabul etmeyeceğini dolayısıyla isabetli bir görüş olmadığı gibi garib bir yoruma da gitmektedir. Oysaki namazı bilerek ve mazeretsiz olarak terk etmek suretiyle zayi etmek ulemaya göre insanı helake götüren büyük günahlardandır. Bu itibarla bu konuda esas olan namazı kasten kazaya bırakmaya teşvik değil, bu duruma düşen insanlara telafi etme yolunu göstermedir.

*“Biz kıyamet gününe mahsus, öyle doğru ve hassas teraziler koyacağız ki hiçbir kimseye zerre kadar haksızlık edilmez. Hardal tanesi ağırlığınca da olsa, yapılan iyi veya kötü işi oraya getirip tartarız. Hesap görücü olarak Biz fazlasıyla yeteriz.”*³⁰² gibi ayetlerle temellendirmeye çalışmışlardır. Oysaki bu ayetler insanın her halinden hesaba çekileceğini, hayır ve şer adına yaptığı en küçük şeyin bile karşılığını

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Savm, 37.

³⁰¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts., c. III, s. 71.

³⁰² Enbiyâ 21/47.

göreceğini bildirmektedir. Bu ayetlerde kazaya bırakılan namazların yerine nafîle yapılması gerekeceğine dair bir delalet gözükmemektedir.³⁰³

Namazların kazası sadece uyku ve nisyan (unutma) hallerine münhasır değildir. Lüzumsuz, faydasız şeylerle oyalanarak veya günaha girilerek namaz vaktinde kılınamazsa yine onun kazası gerekir. Bu konuda da icma vardır. İslam dinini tebliğ ve temsil eden Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) "uyku" ve "nisyan"ı zikretmesi bir Müslümanın bu gibi meşru haller dışında namazını kazaya bırakmayacağına hüsnü zan edilmesine bir işaret olarak da yorumlanmıştır.³⁰⁴

³⁰³ Ergün Çapan, "Kur'ân ve Sünnet'te Kaza Namazı", **Ekev Akademisi Dergisi**, Sayı, 47, Bahar 2011, s. 205.

³⁰⁴ Ergün Çapan, "Kur'ân ve Sünnet'te Kaza Namazı", **Ekev Akademisi Dergisi**, Sayı, 47, Bahar 2011, s. 199.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Namaz mükellefin yerine getirmesi gereken ibadetlerin başında gelmektedir. Namazın zamanında ve usulüne uygun olarak yerine getirilmesi farzdır. Bazen namaz vecibesi vaktinde yerine getirilmez/getirilemez. Vaktinde yerine getirilmeyen/getirilemeyen namazların durumu usûl-i fıkıh kitaplarında tartışma konusu edilmiştir. Namazların kazası meselesiyle ilgili usûl eserlerinde yaptığımız inceleme sonun şu sonuçlara ulaşmıştır.

Mükellefin namaz vecibesini yerine getirebilmesi için vakit öncelikli şart kabul edilmektedir. Bu vecibe vaktinde ifa edilemediğinde daha sonra telafi edilmesi gerekmektedir. Vakti dışında yerine getirilen namaz, fıkıh usûlü eserlerinde kaza kavramı altında incelenmiştir.

Namazların kazası ise iki halde ortaya çıkmaktadır. Biri Şâri tarafından meşru kabul edilen sebeplerden dolayı eda edilemeyen diğeri ise herhangi bir mazeret olmaksızın kılınamayan namazlardır. İncelenmiş olan usûl eserlerinde dört mezhebin her iki durum içinde kılınamayan namazların kaza edilmesi gerektiği hususunda icma ettiği görülmektedir. Konunun tartışıldığı asıl alan ise mazeret olmaksızın kılınmayan namazların kaza edilip edilip edilemeyeceğidir. Bu konuda bu kimselerin namazı kaza edemeyeceği görüşünü beyan edenlerin ise Zahiriler olduğu görülmektedir.

Usûl eserlerinde konu ayrı bir başlık altında verilmemekle birlikte eda kaza kavramı incelenirken bir örnek sadedinde değinilmektedir. Hanefiler vaktinde kılınamayan farz namazın kaza edilmesi gerektiği konusunda ittifak etmekle beraber bunun delilini ortaya koyarken ihtilaf ettikleri görülmektedir. Cessâs ve hocası vaktinde kılınamayan namazın kaza edilebilmesi için yeni bir emrin gerekli olduğu görüşündedir. Debûsî, Pezdevî Serahsî gibi usûlcülere göre ise ilk emir vaktinde kılınamayan namazın kazasını da iktiza eder. Kanaatimizce edayı emreden nassın

kazayı da gerekli kıldığı görüşü daha isabetlidir. Çünkü ilk emir yerine getirilmediğinden dolayı hala o emrin gerektirdiği vucûbiyet devam etmekte ve bu emir yerine getirilene kadar sorumluluk sürmektedir. Yeni bir emrin olması kazaya kalan namazın kesinlikle kılınması gerektiğini güçlü bir şekilde pekiştirmektedir. Ancak bu emir yerine getirilmekle zimmetteki borç sakıt olmaktadır. Ayrıca vaktinde kılınamayan namazın kuldan sakıt olacağı ile alakalı bir delil de mevcut değildir.

Kaza, emrin vakti dışında yerine getirilmesi olarak tanımlanabilir. Çünkü namazı emreden nass iki şeyi gerektirir; biri namazın kılınması, diğeri de namazın kendisi için belirlenen vakitte eda edilmesidir. Dolayısıyla namaz, vaktinde yerine getirilmediği zaman emrin bütün cüzleri tamamlanmamış olmaktadır. Doğal olarak emrin mûcebi olan namaz, mükellefin zimmetinden henüz düşmemektedir. Bu durum namazın vakti dışında telafi edilmesini gerektirmektedir. Fıkıh usûlü eserlerinde söz konusu durum asıl-vasıf ilişkisi üzerinden ele alındığı müşahade edilmektedir. Namazın biri ‘asıl’ diğeri de ‘vasıf’ olmak üzere iki yönü vardır. Bunlardan birincisi emredilen namazın yerine getirilmesinin zorunluluğudur ki bu asıldır. İkincisi ise namazın öngörülen zaman dilimi içinde yapılmasıdır ki bu da o ibadet için bir vasıftır.

Namaz vaktinde yerine getirilmediği zaman mükellefin iradesine bağlı olmayan ‘vasıf’ sakıt olmuş, ancak mükellefin iradesi ve gücü dâhilinde olan ‘asıl’ sâkıt olmamıştır. Zira ‘vasıf’ ‘asl’a tabidir. Dolayısıyla ‘vasf’ın ortadan kalkması ‘asl’ın ortadan kalkmasını gerektirmemektedir. Hanefi fukahası bu durumu, sağ eliyle sadaka vermekle emrolunan kimseye benzetmişlerdir. O kişinin, sağ eli (her hangi bir sebeple) yok olduğu zaman sadakayı sol eliyle vermesi gerekir. Zira burada asıl maksat sadakanın verilmesi olup onun sağ elle verilmesi asıl amaç değildir.

Kişinin zimmetinde vecûbe olarak sabit olan fiile aslû’l-vucûb, bu emrin yerine getirilmesi için sebep kılınan durum gerçekleşmesine de vucûbu’l-eda denir. Namaz gibi, yerine getiriliş süresinin ibadetin kendisi için bir ölçü olmadığı türden ibadetlerde, vucûb, genişletilmiş şekilde vaktin ilk kısmına taalluk eder. Ancak o namazın eda edilmesine yetecek kadar vakit daraldığında vucûb daralır. Bunun sebebi, vucûbun kendisi ile eda etmenin vacip oluşu arasındaki farktır. Bir namazın

vakti girdiğinde aslû'l vucûb, vaktin sonuna geldiğinde ise vucûbu'l-eda söz konusu olur. Dolayısıyla vaktinde kılınamayan namazların vucûbu'l-edası gerçekleşmediğinden kaza edilene kadar zimmette borç olarak kalmaya devam eder.

Nasslarla emredilmiş fakat zamanında eda edilememiş olan namaz borcu zimmetten düşmemektedir. Örneğin borçlar hukukunda olduğu gibi belirli bir zamanda ödenmesi gereken bir borç edimi, söz konusu zamanda ifa edilmediği takdirde bu ödememe durumu o borcu düşürmemektedir. Aynı şekilde zamanında kılınamamış namaz yükümlülüğü kılınmadığı sürece sakıt olmamaktadır.

Namazların hangi nedenlerden dolayı vaktinde kılınmadığı önemli bir husustur. Uyku, unutma, tehlike, hastalık, zaruret gibi durumlar yüzünden kılınamayan namazların daha sonraki bir zamanda kılınması nasla emredilmiştir. Böylece dinin meşru gördüğü bir mazeret sebebiyle, mükellef tarafından kılınamayan namazın, imkân bulunduğu anda ifâ edilmesi Şâri'in isteğiyle gerekli olmaktadır.

Dört mezhebin fukahasına göre kasten kılınmamış namaz da kaza edilmelidir. Bu görüş, namazın edasına yönelik emir ve kazayı emreden nasla temellendirilmiştir. Fakihler söz konusu hükümü asıl-vasıf ilişkisi, nefsü'l-vucûb, vucûbu'l-eda ve zimmet ilkesi bağlamında ele aldıkları tespit edilmiştir.

Zahirî ekolüne mensup fakihler tarafından dile getirilen görüşe göre; namazın kazâsı ancak Şâri'in mazeret saydığı sebeplerle terk edildiğinde söz konusu olmaktadır. Aksi halde vaktinde namaz kılmanın gerekliliği göz ardı edilmiş olunacaktır. Namazın kazasını gerekli görmeyen Zahiriler, bunun yerine tövbeyi ve çokça nafîle namaz kılmayı önermektedirler.

Konu ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde dört mezhep fukahasının daha ihtiyatlı bir hüküm verdiği görülmektedir. Her ne kadar kasten namazı kılmayanın günahı büyükse de; insan yaşamaya devam ettiği müddetçe hatalarını telâfi etme imkânına sahip olmaktadır.

Konu Hanefî usûl eserleri dikkate alınarak hazırlandığı için diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir. Bu daha geniş kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç

duymakta olup konu ile alakalı dört mezhebin görüşlerinin yansıtıldığı daha geniş bir çalışma yapılması mevzunun daha iyi ve etraflıca anlaşılmasını sağlayabilir kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el- Mervezî. (1980). *el-Müsned*. şrh. Ahmed Muhammd Şakir. Daru'l-Maarif.
- Amidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Apaydın, Y. (2017). *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay yay.
- Bardakoğlu, A. (2008). "Eda". *DİA*, İstanbul.
- Bardakoğlu, A. (1999). "İade". *DİA*, İstanbul.
- Bilmen, Ö. (1978). *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. (2000). *el-Câmi'u's-Sahîh Mevsuatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte*. Riyad: Dârü's-Selam.
- Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed. (1991). *Keşfu'l-Esrâr'an Usûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Büyük Haydar Efendi. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Üç Dal Yay.
- Çapan E. (2011). Kur'ân ve Sünnet'te Kaza Namazı. *Ekev Akademisi Dergisi*, 47, 195-211.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. (1994). *el-Fusûl fî'l-usûl*. Kuveyt: Mektebetü'l-İrşâd.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. (2018). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. (Çev. M. Keskin). Ankara: İ'tisam yay.

Debûsî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ömer b. Îsâ. (2001). *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkıh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Debûsî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ömer b. Îsâ. (2006). *Tesîsü'n-nazar fî'htilâfi'l-eimme*, Beyrut.

Dönmez, İ. (2006). “*Namaz*”. İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi. İstanbul: MÜİF yay.

Ebu Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. (2000). *es-Sünen, Mevsuatü'l-hadisi ş-şerif el-Kütübü's-sitte*. Riyad. Dâru's-Selam.

Ebu'l- Berakât en-Nesefî, Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (2016). *Menâru'l Envâr*. (Çev. S. Duman ve O. Güman). İstanbul: Beka yay.

Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, (2010). *Menâru'l Envâr*. Irak: Dâru'u-sa'dettîn.

Ebu'l- Berakât en-Nesefî, Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Keşfü'l-Esrâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Ebu'l- Berakât en-Nesefî, Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Şerhu Muntehabu'l-Ehsiketî*.

Ebü'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Ifrikî İbn Manzûr. *Lîsânu'l Arab*, Beyrut: Dâru's-Sâdır.

Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî. (2014). *Okyanusu'l-basît fî tercümeti kamusü'l-muhît*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay.

Ebü'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseyni el-Kefevî. (1998). *el-Külliyât mu'cem fî'l-mustalahat ve'l-furuk el-lugaviyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Erdoğan, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar yay.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. (2006). *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. (Çev. Y. Apaydın). İstanbul: Klasik yay.

İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (2003). *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. (2008). *el-Muğnî*, Beyrut.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *es-Salâ ve Hukmu Târikuha*. Medine: Mektebetü's-Sakâfe.

İbn-Kayyim el-Cevziyye. (2004). *Namaz*. (Çev: A. İyibildiren). İstanbul: Guraba Yayınları.

İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mektebetü'l-Selefiyye.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. (2004). *Bidayetü'l-Mûctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. (1993). *el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhib-i Fukahâi'l-Emsar*. Beyrut: Dâru Kuteybe.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. (1988). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. (2000). *es-Sünen, Mevsuatü'l-hadisi's-şerif el-Kütübü's-sitte*. Riyad: Dârü's-Selam.

İbn Nuceym Zeynüddin b. İbrahim. (1985). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Karaman, H. & Çağrııcı. M. & Dönmez, İ. & Gümüş, S. (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kaya, E S. & Hacak H. (2013) “Zimmet”. *DİA*, İstanbul.

Koca F. (2003). “Mefhum”. *DİA*, Ankara.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmet. *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Lübnan: Müesseset-i Menahili'l-İrfan.

Mehmed Zihni Efendi. (1309). *Usul-ü Fıkh*. Mübeyyid İbrahim Ethem. İstanbul: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Matbaası.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. (2000). *el-Câmi'ü's-sahîh, Mevsuatü'l-hadisi's-şerif el-Kütübü's-sitte*, S Riyad: Dâru's-Selam.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd *el-İhtiyâr li ta'lîl-i-Muhtâr*. İstanbul: Pamuk Yay.

Molla Hüsrev. (2012). *Mirkâtü'l-Vüsûl*. (Çev. H. Sadıkoğlu). İstanbul.

Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari. (1303). *Ahter-i Kebir*. İstanbul: Muharrem Efendi Matbaası.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. (1987). *Şerhu Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Kalem.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.

Orazov, O. (2005). *İslam Hukuk Metodolojisiinde İmam Serahsî'ye göre Emir ve Nehiy*. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Öğüt, S. (1995). "Emir". *DİA*, İstanbul.

Pala, A. İ. (2003). *İslam Hukuk Metedolojisiinde Emir ve Nehyin Yorumu*, Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

Pala, A. İ. (2004). Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3, 231-251.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. (2014). *Kenzu'l-Vusûl*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. (1980). *el-Mahsul fi İlmi'l-Usuli'l-Fıkh*. Camiatü İmam Muhammed b.Suud el-İslamiyye.

Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi. *et-Tavzîh*.

Semerkindî, Alauddîn Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, Matbaatu'l-Hulûd.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. (1984). *Usûlü's-Serahsî*. İstanbul: Kahraman Yay.

Seyyid Mehmed. (2011). *Usûl-i Fıkh Medhal*, İstanbul: Işık Akademi Yay.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. (1993). *Kitâbu'l-Âsâr*, Beyrut.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî. (2005). *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l-Fikr.

- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. (2000). *el-Câmi‘u’s-sahîh, Mevsuatü’l-hadisi’ş-şerîf el-Kütübü’s-sitte*, Riyad: Dârü’s-Selam.
- Tehânevî, Muhammed A‘lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfü Istilâhâtî’l-Fünûn Ve’l-Ulûm*. Beyrut.
- Topaloğlu, B. (2004). *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul: Damla yay.
- Vehbe, ez-Zuhaylî. (1990). *Namazların Kazasıyla İlgili Meseleler*. İslam Fıkı Ansiklopedisi. İstanbul.
- Yatkın, N. (2001). Hz. Peygamber’in Sünnetinde Namazların Kazâsı. *Ekev Akademi Dergisi*, 1, 150-172.
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). “Namaz”. *DİA*, İstanbul.
- Yaşaroğlu, M. K. (2002), “Kaza”. *DİA*, İstanbul.
- Yazır, E. M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Feza Gazetecilik.
- Yetkin, H. (2017). *Hanefî Usûlünün Kurucularından Debûsî ve Usûl Anlayışı*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yay.
- Yılmazlar, E. (2013). *Hadis Verileri Işığında Namazların Kazası Meselesi*. Yayınlanmamış yüksek lisan tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Yürekli, Ü. (2003). *Namazların Kazasıyla İlgili Rivayetler ve Değerlendirmeleri*. Yayınlanmamış yüksek lisan tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- Zeydân, Abdülkerîm Zeydân Behîc el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî. (2001). *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*. Beyrut: Müessetü’r-Risale.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Ahmet ELLİKÇİ

Doğum Yeri ve Yılı: Fatsa, 1986

Medeni Hali: Evli

Yabancı Dil: Arapça

E-posta: a.ellikci@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise: Konya Merkez İmam Hatip Lisesi

Lisans: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri: Kazakistan'ın Çimken ve Astana şehirlerinde Kur'an-ı Kerîm hocalığı ve idarecilik. (2009-2011)

İş Yeri: İstanbul İlmi Araştırmalar Merkezi İlam Akademi bölümünde idareci. (2012-...)